

#6 (34), 2018 część 2

Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe

(Warszawa, Polska)

Czasopismo jest zarejestrowane i publikowane w

Polsce. W czasopiśmie publikowane są artykuły ze

wszystkich dziedzin naukowych. Czasopismo

publikowane jest w języku polskim, angielskim,

niemieckim i rosyjskim.

Artykuły przyjmowane są do dnia 30 każdego
miesiąca.

Częstotliwość: 12 wydań rocznie.

Format - A4, kolorowy druk

Wszystkie artykuły są recenzowane

Każdy autor otrzymuje jeden bezpłatny egzemplarz
czasopisma.

Bezpłatny dostęp do wersji elektronicznej

czasopisma.

Zespół redakcyjny

Redaktor naczelny - Adam Barczuk

Mikołaj Wiśniewski

Szymon Andrzejewski

Dominik Makowski

Paweł Lewandowski

Rada naukowa

Adam Nowicki (Uniwersytet
Warszawski)

Michał Adamczyk (Instytut Stosunków
Międzynarodowych)

Peter Cohan (Princeton University)

Mateusz Jabłoński (Politechnika
Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)

Piotr Michalak (Uniwersytet
Warszawski)

Jerzy Czarnecki (Uniwersytet
Jagielloński)

Kolub Frennen (University of
Tübingen)

Bartosz Wysocki (Instytut Stosunków
Międzynarodowych)

Patrick O'Connell (Paris IV Sorbonne)

Maciej Kaczmarczyk (Uniwersytet
Warszawski)

#6 (34), 2018 part 2

East European Scientific Journal

(Warsaw, Poland)

The journal is registered and published in Poland. The
journal is registered and published in Poland.

Articles in all spheres of sciences are published in the

journal. Journal is published in **English, German, Polish**

and Russian.

Articles are accepted till the 30th day of each month.

Periodicity: 12 issues per year.

Format - A4, color printing

All articles are reviewed

Each author receives one free printed copy of the
journal

Free access to the electronic version of journal

Editorial

Editor in chief - Adam Barczuk

Mikołaj Wiśniewski

Szymon Andrzejewski

Dominik Makowski

Paweł Lewandowski

The scientific council

Adam Nowicki (Uniwersytet
Warszawski)

Michał Adamczyk (Instytut Stosunków
Międzynarodowych)

Peter Cohan (Princeton University)

Mateusz Jabłoński (Politechnika
Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)

Piotr Michalak (Uniwersytet
Warszawski)

Jerzy Czarnecki (Uniwersytet
Jagielloński)

Kolub Frennen (University of
Tübingen)

Bartosz Wysocki (Instytut Stosunków
Międzynarodowych)

Patrick O'Connell (Paris IV Sorbonne)

Maciej Kaczmarczyk (Uniwersytet
Warszawski)

**Dawid Kowalik (Politechnika
Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)**
**Peter Clarkwood(University College
London)**
Igor Dziedzic (Polska Akademia Nauk)
**Alexander Klimek (Polska Akademia
Nauk)**
**Alexander Rogowski (Uniwersytet
Jagielloński)**
Kehan Schreiner(Hebrew University)
**Bartosz Mazurkiewicz (Politechnika
Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)**
Anthony Maverick(Bar-Ilan University)
**Mikołaj Żukowski (Uniwersytet
Warszawski)**
**Mateusz Marszałek (Uniwersytet
Jagielloński)**
**Szymon Matysiak (Polska Akademia
Nauk)**
**Michał Niewiadomski (Instytut
Stosunków Międzynarodowych)**
Redaktor naczelny - Adam Barczuk

1000 kopii.

**Wydrukowano w «Aleje Jerozolimskie
85/21, 02-001 Warszawa, Polska»**

**Wschodnioeuropejskie Czasopismo
Naukowe**

Aleje Jerozolimskie 85/21, 02-001
Warszawa, Polska

E-mail: info@eesa-journal.com ,

<http://eesa-journal.com/>

**Dawid Kowalik (Politechnika
Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)**
**Peter Clarkwood(University College
London)**
Igor Dziedzic (Polska Akademia Nauk)
**Alexander Klimek (Polska Akademia
Nauk)**
**Alexander Rogowski (Uniwersytet
Jagielloński)**
Kehan Schreiner(Hebrew University)
**Bartosz Mazurkiewicz (Politechnika
Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)**
Anthony Maverick(Bar-Ilan University)
**Mikołaj Żukowski (Uniwersytet
Warszawski)**
**Mateusz Marszałek (Uniwersytet
Jagielloński)**
**Szymon Matysiak (Polska Akademia
Nauk)**
**Michał Niewiadomski (Instytut
Stosunków Międzynarodowych)**
Editor in chief - Adam Barczuk

1000 copies.

**Printed in the "Jerozolimskie 85/21, 02-
001 Warsaw, Poland»**

East European Scientific Journal

Jerozolimskie 85/21, 02-001 Warsaw, Po-
land

E-mail: info@eesa-journal.com ,

<http://eesa-journal.com/>

СОДЕРЖАНИЕ

ГЕОГРАФИЧЕСКИЕ НАУКИ

Odinaev M.M., Yang De Gang, Aliyeva S., Ismoilov Kh., Bakhtiyorov Z., Saidaliev I. THE EVOLUTION PROCESS AND ECONOMIC GROWTH ON THE EXAMPLE OF THE INDUSTRY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN.....	4
---	---

ИСТОРИЧЕСКИЕ НАУКИ

Забавин В.О. КОСТЯНЫЕ ИЗДЕЛИЯ В ПОГРЕБЕНИЯХ СРУБНОЙ КУЛЬТУРЫ СЕВЕРНОГО ПРИАЗОВЬЯ.....	10
---	----

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

Резазов Т.Д., Моргоева А.Г., Зангиева М. С. РОЛЬ НАУЧНО – ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ПОВЫШЕНИИ КАЧЕСТВА ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ МЕДИЦИНСКОГО КОЛЛЕДЖА.	16
--	----

ПОЛИТИЧЕСКИЕ НАУКИ

Горбатюк С.Є. ФОРМУВАННЯ КОМПЛЕКСНОГО МЕХАНІЗМУ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІОГУМАНІТАРНОЇ БЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ	20
---	----

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

Аббасова Г.О. УЧЕТ ОСОБЕННОСТЕЙ ПРОЯВЛЕНИЯ ГЕНЕРАЛИЗАЦИИ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ	28
--	----

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

Іщенко А.А. ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНЕ ПРОЧИТАННЯ КОНЦЕПЦІЇ АНТИГЕРОЯ У КІНОДИСКУРСІ Р. СКОТТА (НА МАТЕРІАЛІ ФІЛЬМІВ «ПРОМЕТЕЙ» ТА «ЧУЖИЙ. ЗАПОВІТ»).....	31
--	----

Приходько І.В. ІСТОРИЧНА ДИНАМІКА КОНЦЕПТУ КАНАДА: ПОЧУТТЄВО-ПОНЯТТЄВИЙ СКЛАДНИК (НА МАТЕРІАЛІ КАНАДСЬКИХ АНГЛІЙСЬКОМОВНИХ ВІРШОВАНИХ ТЕКСТІВ ХVІІІ-ХХІ СТОЛІТЬ)	35
--	----

ФИЛОСОФСКИЕ НАУКИ

Хом'як Н. О. ВІРТУАЛЬНА РЕАЛЬНІСТЬ ЯК ЧИННИК ВІДЧУЖЕННЯ ЛЮДИНИ В УРБАНІЗОВАНОМУ СУСПІЛЬСТВІ	43
--	----

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ

Biletaliyeva N.B., Nurgaliyeva A.M. THE IMPORTANCE OF FINANCIAL REPORTING IN ASSESSING FINANCIAL SUSTAINABILITY	48
--	----

Бошота Н.В. КОНКУРЕНТОЗДАТНІСТЬ ПІДПРИЄМСТВ ТУРИСТИЧНОЇ СФЕРИ УКРАЇНИ.....	52
--	----

ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ

Шаульська Г.М. СУЧАСНЕ ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО В УКРАЇНІ	57
---	----

ГЕОГРАФИЧЕСКИЕ НАУКИ

*Odinaev Mirshakar Mirolimovich¹, Yang De Gang², Aliyeva Selvina³,
Ismoilov Khasan³, Bakhtiyorov Zulfiyor⁴, Saidaliev Ismoil¹*

¹Master student; ²Professor; ³PhD student; ⁴Master of Sciences;

University of Chinese Academy of Sciences, Beijing 100049, China

Xinjiang Institute of Ecology and Geography Chinese Academy of Sciences, Urumqi 830011, China

THE EVOLUTION PROCESS AND ECONOMIC GROWTH ON THE EXAMPLE OF THE INDUSTRY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN.

Abstract

The study deals with the problems and analysis of the current state of industrial development in Republic of Tajikistan. The role of industrial development in the country's economy is disclosed. The study is carried out in order to explain a poor country's way to a development strategy and with this purpose to analyze the spatial distribution of industrial development within a period of 1991-2009-14 and the ways and countermeasures of industrial development. At the same time, the main direction of industrial development of the country is to implement by improving the use of existing capacities. There are some perspectives for development of trade and industry in Tajikistan, by making Tajikistan a transit country especially for goods from China and there are good perspectives for development of hydroelectricity.

Key words: industrial development in Tajikistan, spatial pattern, state of industry, economy, natural resource base.

Introduction

Industry is the leading branch of material production. In this industry, a significant part of the gross domestic product of virtually any country in the world is created. Thus, according to the United States Department of Commerce (USDC) and the Bureau of Economic Analysis (BEA), the share of industry in the structure of the US Gross Domestic Product (GDP) in 2009 was 21.9%, while the share of services accounted for 17.4%. Information and technological production 3.7% - 68.7% of GDP [1]. According to the USDC, in 2010 the share of industry in the structure of Sweden's GDP was approximately 26.6% [2].

However, according to statistics for the agency, this product is intended for the production of industrial products. Based on ethnicity, which is the basis of the market is a product of the industry. As the main parameters of the policy in the field of trade regulation and

the import of goods and services to the export industry [3].

Thus, industry in the structure of any economy of the world occupies, if not the main place, then definitely a leading place. It can be noted that in the mid-1970s, a high stagnation in production began to occur in the economies of Western countries, which led to economic difficulties. Largely, the deep decline in the economy was prevented to an increase in the share of industrial production in the GDP structure. An intensive one replaced extensive production, due to the starting of optimization, introducing new technical and technological processes into production, etc. Therefore, with the increase in material production, the share of the raw materials branches of the economy and agriculture in the production of world GDP began to decline (

Table 2) [4]. Carrying out various measures aimed at improving and implementing high-intellectual solutions in industry and the development of the service

sector seemed to have had to reduce the importance of material production, but this did not happen. As the data in Table 1.

Table 2 show, the role of industry in Western countries remains quite high to this day.

Table 2.

Sectoral structure of GDP in developed countries in the context of industries, as % of the total [5]

Branch (years)	1900	1950	2000
Production of GDP	100	100	100
Material production, including.	28.8	27.8	32.1
Industry	16.0	18.5	23.7
Agriculture	9.0	5.3	2.5
Building	3.8	3.9	5.1
Production of services, including.	71.2	72.2	67.9
Transport and communication	7.4	6.5	4.2
Trade	20.8	20.4	19.8
Financial services	3.2	4.6	4.8
Other services	39.7	44.3	41.5

Economic cooperation with Tajikistan can be beneficial in many other areas, for example, textile and light industry, food and confectionery production, medicine and pharmaceuticals, medical equipment manufacturing, telecommunications, construction of resort and tourist facilities, scientific and technical cooperation and training frames.

As for the export opportunities of the Republic of Tajikistan, presently, they are somewhat limited by the supply of cotton fiber, primary aluminum, concentrate of mining and processing enterprises and some other types of raw materials. But in the long term there are many reasons to increase the volume of foreign trade turnover due to such products as wine materials, dried fruits, leather raw materials, wool, products made of precious metals and stones, etc.

To expand international economic cooperation, it is of great importance that the Republic of Tajikistan enters the system allowing accelerating the creation of a post-conflict peace building, the creation in the country of the necessary market mechanisms with a modern developed infrastructure. In this respect, Tajikistan gives priority to its participation in such integration associations as the Commonwealth of Independent States (CIS), The Eurasian Economic Community (EurAsEC), Shanghai Cooperation Organization (SCO), Organization of the Collective Security Treaty (CSTO), and the Organization of the Islamic Conference. However, this does not mean that the Republic of Tajikistan should not be open to the rest of the world [6].

Methodology

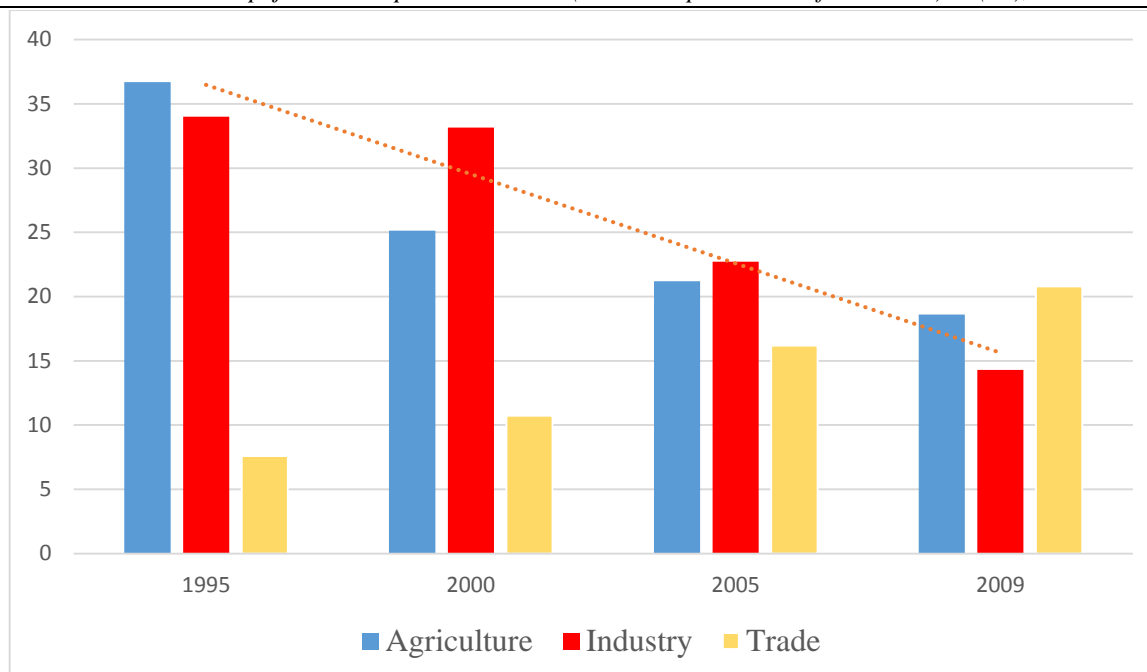
To make further analysis and reach the aimed objectives of the study and making it possible for understanding the industrial development in the targeted study area, firstly, it was necessary to go to Tajikistan for a field study and data collection for a couple of months in winter time of 2018. The aims of the conducted field study were to collect data after Soviet Union for the period of 1991-2009 and 2014 from Ministry of Industry and New Technologies of the Republic of Tajikistan, Agency for Statistics of the President of the

Republic of Tajikistan and Ministry of Economic Development and Trade of the Republic of Tajikistan. The framework of the study is a literature review for understanding of the current situation in the in this field of country, gathering information about differences of development industry. Thus, we have studied developing in industry of the country. One is after Soviet Union and the second is specific development in independent for development of trade and industry, together making up the theoretic part of the study. The different pieces of information in this part of the work are gathered from library and online sources. As far as possible, we have used reliable sources such as university textbooks and references. As it is important to even 'hear the voice' of the agencies that are involved in the development, we also used the agencies' own texts as sources, even though they may not be impartial. We mainly focused on theories that might have the most influence in Tajikistan, or for other reasons are interesting for the discussion.

Results

Modern industry of the Republic of Tajikistan consists of several independent industries such as electric power, metallurgy, fuel, chemical and petrochemical, light industry, food, etc., each of which includes several enterprises. The largest industrial enterprises of the country in the metallurgical industry are State Unitary Enterprise (SUE) "Tajik Aluminum Company", Adrasman Lead and Zinc Plant, in the textile (light industry) industry – Joint Venture (JV) "Kabool Tajik Textiles" (Tajik-South Korean), Javoni (Tajik-Italian), Joint Venture (JV) VT Silk (Tajik-Vietnamese), Nurek, Sangtuda-1, Baypazinski and Kairakum Hydroelectric Power Stations (HPP) in the energy sector.

The share of industry in the country's GDP structure shows a negative trend year after year. Thus, if in 1995 the share of material production in the country's GDP structure was 34.09%, then in 2000 it has decreased to 33.15%, in 2005 to 22.72%. In 2009, the absolute minimum was registered - 14.3% (Graph 1).

Graph 1. The share of industry in the structure of Tajikistan's GDP in 1995-2009 (in %) [7]

This decline in the share of industry was the result of many reasons such as the change in the socio-political system of the country as a result of the collapse of the USSR; the beginning of the civil conflict, which threw out the entire economy of the republic, including industry many years ago; lack of sufficient funding from the state; the severance of former economic ties with the countries of the former Soviet Union; mass outflow of the Russian-speaking highly qualified managers of industrial enterprises, specialists and workers out of the republic, whose share in the number of industrial workers exceeded 60% - all directly affected the situation in the industrial sector of the country.

Table 4

Meanwhile, the country has quite large natural and agricultural resources to ensure the accelerated development of industrial potential such as cotton, various mineral and ore deposits and colossal hydropower resources. Thus, the cotton for the development of light industry, various mineral and ore deposits for the development of metallurgy and machine building, and colossal hydropower resources for the development of the electric power industry. No possibilities are practically used today. As we have already noted, the industrial complex of the republic consists of several independent industries, the share of which in the structure of industry is ranked according to their impact and importance. The structure of industries is presented in Table 3.

Table 4.

Structure of industries, % of total [7]

Indicators	Years								
	1991	1999	2000	2001	2003	2004	2005	2008	2009
The whole industry, including	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Power engineering	4.2	8.7	7.2	6.5	7.5	5.9	6.4	10.6	13.8
Fuel	0.2	0.2	0.2	0.2	0.2	0.3	0.3	0.9	0.8
Non-ferrous metallurgy	8.0	49.5	56.3	54.2	44.6	46.0	42.1	39.3	38.6
Chemical and petrochemical	3.6	1.6	1.7	1.1	1.1	1.4	1.2	1.3	0.3
Mechanical engineering and metal working	6.7	1.1	0.9	0.9	1.0	1.7	1.5	2.8	2.3
Wood, woodworking and pulp-and-paper	1.6	0.04	0.03	0.05	0.1	0.2	0.3	0.3	0.4
Glass and porcelain faience	0.4	0.3	0.3	0.4	0.3	0.2	0.2	0.3	0.4
Building materials industry	3.8	1.2	0.8	0.8	1.4	1.6	2.5	5.0	5.0
Light weight	49.2	13.2	15.5	12.7	21.7	17.9	17.6	12.0	10.8
Foodstuffs	15.7	16.1	10.7	16.6	15.4	15.8	19.5	20.7	20.9
Flour-and-cereals and mixed fodder	5.7	7.6	6.1	6.3	6.5	8.7	8.1	6.1	6.0
Other	0.9	0.5	0.3	0.3	0.2	0.3	0.3	0.7	0.7

Table 4, in 1991 the share of such industries as light and food industry, non-ferrous metallurgy and energy was predominant in the structure of the country's industry. In addition, the share of four industries in 1991 amounted to 77.1% of the total volume of industrial output. If in the early 90s, the light industry occupied the dominant position in the structure of the country's industry, then in the following years this trend begins to change. There is a decrease in the share and structure of this industry. In 2009, the share of this industry was only 10.8%, thereby decreasing by 38.4% as compared to 1991. The growth of the branch of non-ferrous metallurgy, beginning from the end of the 1990s to the present day, is primarily connected with the work of the Tajik Aluminum Plant, which remains a real operating industrial enterprise of the republic. In 2009, the specific share of non-ferrous metallurgy in the structure of the country's industry was 38.6%, which is below the indicator. As an example, one can be seen that in 2008 it was higher in 0.7%. This is primarily due to higher prices for alumina ore, as well as a decrease in prices on world stock markets for aluminum due to the financial and economic crisis.

It should be noted that for the analyzed period - 1991 to 2009, there is growth in the food, construction, as well as in the energy industries. An analysis of the structure of industry in the country shows that during eighteen years of independence, the share of such in-

Table 6

dustries as chemical and petrochemical, timber, wood-working and pulp and paper, machine building and metalworking has declined sharply. Therefore, the state, along with other industries needs to pay more attention to the development of these industries. Otherwise, after a certain period, the significance and relative density of these branches will be further reduced.

Discussion

In connection with the transition to a market-based economic system of the governments of Commonwealth of Independent States (CIS) countries, Tajikistan announced free prices for goods (resources, services, etc.) and reduced budgetary financing for the economy and innovations that intensified the retirement of conservatives. However, the necessary conditions for the entry of innovators into the real sector of the economy were not formed, since the mechanism for entering innovation activity was not created. In the transitional economy, the requirements of economic evolution were not observed, as a result of which the country's scientific and technical potential was collapsing. If the utilization of production capacities at industrial enterprises of the republic in 1991 was averaged 64.9%, then in 2000 this value was 10.6%. Since 2005, there has been a growth trend. As it can be seen, in 2005, the indicator was 17.81%, and in 2014, more than 46.7% of the capacity of industrial enterprises were used (Table 5.)

Table 6.

Level of use of industrial capacities of industrial enterprises for production of certain types of products in the Republic of Tajikistan (in %) [8]

Years	1991	2000	2005	2010	2014	2014 to	
						1991	2005
Cement	96.0	20.1	44.0	24.8	94.9	98.8	2.15
Prefabricated reinforced concrete structures	48.4	2.4	3.9	6.2	11.3	23.3	2.9
Wall materials	48.2	11.3	46.8	35.7	59.1	122.6	126.2
Cotton fiber	61.8	38.5	36.2	20.6	13.5	21.8	37.3
Silk fabrics (ready-made)	93.9	34.5	12.5	94.7	1.5	1.6	12.0
Footwear	65.2	1.6	0.5	9.2	84.0	128.8	168
Carpets and carpet products	55.3	3.2	22.2	29.3	100.0	180.8	450.4
Refrigerators	81.0	1.9	-	-	-	-	-
Meat	51.2	1.0	1.4	6.5	11.4	22.2	814.3
Animal Oil	50.9	0.3	0.7	9.5	38.7	76.0	55.0
Whole-milk products (in terms of milk)	63.0	2.6	8.1	69.8	52.7	83.5	650.6

In 2014, compared to 1991, the use of cement plant capacity has increased to 98.8%, which is twice more than in 2005. Using the capacities of the carpet and carpet factory in 2014 is 100%, the production of footwear is 84%, the production of whole milk products in terms of milk is 52.7%, etc. Although, after 2005, there is a revival of industrial enterprises and expansion of the use of their capacities. However, the use of the capacity of factories for the production of finished silk fabrics and cotton fibers tended to decline (Table 7.)

It should be noted that the decline in industrial production in the country is fundamentally different from the decline in the evolutionary type. This decline is caused not by the destruction of old and the creation of new technologies, but by the destruction of new technologies and the preservation of old one. Mechanical engineering plants and factories for the production of technological equipment are stopping.

Table 8.

Dynamics of the number of industrial enterprises, the average annual number of industrial and production personnel and the volume of industrial products in the Republic of Tajikistan [8]

Years	Number of enterprises	Average annual number of industrial production personnel, thousand people		The volume of industrial production, million somoni (in prices 2010)
		Total	Including workers	
1991	2308	215.4	188.2	9845
2000	1329	90.1	72.3	4147
2001	1257	86.7	69.0	4770
2002	1254	86.7	69.5	5170
2003	1312	88.1	70.7	5682
2004	1048	87.2	69.7	6540
2005	1130	85.1	66.7	7220
2006	1094	82.1	64.0	7617
2007	1397	80.4	62.1	8371
2008	1366	74.2	57.4	8078
2009	1384	68.5	52.7	7553
2010	1386	69.5	53.4	8248
2011	1473	68.3	60.4	8724
2012	1586	71.4	57.6	9666
2013	1804	79.4	55.4	10033
2014	2164	81.1	62.8	10535

At the same time, the scientific and cultural potential of the industries is being destroyed. Specialists moved abroad and conduct business in commercial structures that are not related to their specialty. In fact, in the period from 2000 to 2014, the average annual number of industrial and production personnel decreased from 90.1 to 81.1, thousand people and the number of workers from 72.3 to 62.8 thousand people. In addition, in comparison with 1991 this number has decreased by more than 2.6 times. Now there is a tendency of growth in the number of industrial enterprises and in the volume of production of industrial products, these indicators have reached almost the level of 1991 (see Table 9.).

The multinational experience of developing countries shows that the state cannot ensure its economic independence without an industrial or industrial sector. Therefore, the Government of the Republic of Tajikistan regards the industrialization of the country as a strategic goal and tries to turn the country from an agrarian and industrial into an industrial and agricultural one.

The need for industrialization of the country was caused by a decline in industrial production in the 90s of the 20th century and a decline in the majority of industrial enterprises that could not compete with market conditions. Recall that in 2000, the number of industrial enterprises in the country decreased from 2,308 to 1,179 units or 2.1 times, the volume of industrial output decreased from 10,246 to 4,316 million Somoni or 2.5 times lower, and the country started surplus production.

Conclusion.

From the above Graph 1 it can be seen that in the modern industry of the Republic of Tajikistan consists

of several independent industries: electric power, metallurgy, fuel, chemical and petrochemical, light industry, food, etc. The share of industry in the country's GDP structure shows a negative trend from year to year. In 1995 the share of material production in the country's GDP structure was 34.09%, then in 2000 this figure decreased to 33.15%, in 2005 to 22.72%. In 2009, the absolute minimum was registered - 14.3%.

Growth in the fuel and energy industry was achieved thanks to the construction of a HPP on the Vakhsh River and putting them into operation, as well as the reconstruction of the Nurek HPP. The construction and commissioning of the following cascades on the Vakhsh River will contribute to the further growth of this sector, which in turn will have an impact on the development of the non-ferrous metallurgy, machine building, construction materials, and light and food industries.

Despite the difficulties and problems identified in the course of the study, presently, there are real prerequisites for the development of industry: Firstly, this is due to a fairly favorable international situation, when the prices for raw materials resources, particularly on aluminum, gold, silver; Secondly, favorable external situation also developed in the labor market (in particular, in the Russian Federation) for Tajik migrants; Thirdly, there is an increasing interest of China, Iran, Canada, Turkey, Russia and other countries to industrial investment projects on the territory of the country. In addition, in 2011 electricity exports to Afghanistan via power line 220. At the stage approvals and further implementation is the CASA 1000 project (export of electricity from Tajikistan and Kyrgyzstan to Afghanistan and Pakistan). The World Bank is examining the

project of the Rogun HPP with annual electricity generation of 13.1 billion kW/h, the construction of which will fully provide the republic with electricity and significantly increase its export potential.

The current conjuncture in the world market, due to the increase prices for electricity, coal, aluminum, cotton, gold, etc. contributed mainly to the development of the natural resource base, that all in made the economy of the countries of raw materials. Tajikistan is a raw material appendage of developed countries. What already was noted earlier, any country passes a stage when the realization of natural-raw materials becomes an impetus and a point of further development. But we must emphasize that it is necessary to use the financial means that are from the export of resources very competently and effectively and gradually send them to the production branches of the economy.

References.

1. Ulmasov and F.M., INFLUENCE OF PROTECTION MEASURES ON DEVELOPMENT OF INDUSTRY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN. 2000.
2. U.S. department of state, diplomacy in action, Background note: Sweden. Available from: <http://www.state.gov/r/pa/ei/bgn/2880.htm>.
3. Mukhamedovna, A.M., THE IMPACT OF FOREIGN POLICY ON THE STATE OF INDUSTRY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN. 2013.
4. A.M., R., Structural changes in the economy of the Republic
Tajikistan // The economy of Tajikistan: development strategy. . 2004.
5. A.M, R., Structural changes in the economy of the Republic of Tajikistan // the economy of Tajikistan: development strategy. . Dushanbe. 2004.
6. Rizokulovich, M.M., INFLUENCE OF INTEGRATION PROCESSES ON THE ECONOMIC GROWTH OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN. 2010.
7. Compiled by the author on the data: 1.Industry of the Republic
Tajikistan-Dushanbe; Dushanbe, 2. The Agency for Statistics with. 2005-2007: p. Compiled by the author on the data: 1.Industry of the Republic
Tajikistan-Dushanbe, 2005.-P.12; Dushanbe, 2007.-C-14; 2. The Agency for Statistics with. Available from:
http://www.stat.tj/russian_tables/table_9.xls.
8. Statistical Yearbook of the Republic of Tajikistan, Statistical Yearbook of the Republic of Tajikistan. 2011-2015.

ИСТОРИЧЕСКИЕ НАУКИ

Zabavin V.O.

senior lecturer of the Department of Historical Disciplines,
Mariupol State University

Забавин Вячеслав Олегович

Старший преподаватель кафедры исторических дисциплин,
Мариупольский государственный университет

THE ITEMS MADE OF BONE FROM BURIAL GROUNDS OF THE TIMBER-GRAVE CULTURE OF THE NORTHERN AZOV SEA REGION

КОСТЯНЫЕ ИЗДЕЛИЯ В ПОГРЕБЕНИЯХ СРУБНОЙ КУЛЬТУРЫ СЕВЕРНОГО ПРИАЗОВЬЯ

Summary: It examines non-ceramic items from the burial grounds of the Northern Azov Sea region. The items made of wood, stone, bone and horn known due to burial grounds excavations were designed to serve the productive and sacral spheres of the Timber-grave population's life. It presents the characterization of the bone items included in the inventory of the Timber-grave culture's burial places. Questions of typology of this category of funeral implements, interpretation and functional purpose of some bone products are considered.

Key words: the Bronze Age, the Timber-grave culture, the Northern Azov Sea region, bone wares.

Аннотация: Статья посвящена изделиям из кости, происходящим из приазовских курганных могильников. Рассматриваются вопросы типологии данной категории погребального инвентаря, интерпретации и функционального предназначения некоторых костяных изделий. Изделия из древесины, камня, кости и рога, известные по материалам могильников, были призваны обслуживать производственную и сакральную сферу жизни срубного населения (хозяйство, промыслы, быт, культы). Эти сферы, в свою очередь, требовали функционально эффективных орудий, наличия соответствующих навыков и умений, а также знаний, необходимых для отбора сырья и организации производства.

Ключевые слова: эпоха бронзы, срубная культура, Северное Приазовье, изделия из кости.

Постановка проблемы. Основным источником для изучения культуры, быта и хозяйства племен срубной культуры Северного Приазовья являются материальные останки, получаемые в ходе полевых археологических исследований бытовых и погребальных памятников. Корпус артефактов включает керамическую посуду, изделия из цветных металлов, камня, кремня, дерева и кости. Одной из наиболее изученных категорий археологических источников, находкам, типологии, интерпретации и трасологическому анализу которых посвящена достаточно обширная литература, являются изделия из кости.

Анализ последних исследований и публикаций. С проблемой костяных спиц тесно связаны вопросы распознавания орудий текстильного производства и гребешков в качестве аксессуаров для ухода за волосами. Этой категории погребального инвентаря, в том числе историографии проблемы, пристальное внимание было уделено в диссертационной работе В.Б. Панковского [22, с. 71-82]. Относительно функционального назначения костяных трубочек, находившихся в захоронениях в одном экземпляре, высказывались различные точки зрения. Одним из первых обратил внимание на серию погребений с костяными трубочками Л.Л. Галкин, по мнению которого эти трубочки применялись для доения, а лица, которым они клались в могилы, были колдунами. Исследователь предположил, что одной из функций «срубных колдунов» было восстановление лактации скота с помощью магических и практических действий [2, с. 189-190]. По мнению некоторых авторов, такие орудия скотоводства, как костяные трубочки для доения, могли

выступать в качестве символов власти [1, с. 122]. Некоторые трубочки, возможно, использовались в качестве горлышек для бурдюков [3, с. 230]. Можно предположить также, что одной из функций костяной трубочки было раздувание огня или использование для питья из источника [22, с. 101]. Более оригинальное объяснение предложил В.К. Кульбака: часть трубочек могла применяться в ритуале жертвоприношения священного напитка Сомы/Хаомы, которые кроме возлияний использовались также в качестве культовых символических атрибутов [11, с. 6-8]. Проблема исследования и интерпретации захоронений степных культур Восточной Европы с астрагалами неоднократно становилась темой для отдельного всестороннего изучения [4; 16; 21, с. 84-89; 39; 40; 41; 42; 43; 48; 52 и др.], в том числе погребений срубной культуры [9; 33; 50; 54, с. 53-54, 77-78 и др.]. Развернутая историография и анализ различных точек зрения в отношении интерпретации находок астрагалов в могилах срубной и других культур бронзового и раннего железного века Восточной Европы уже были приведены исследователями [4; 50; 52 и др.], что освобождает нас от необходимости повторения подобной работы.

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. К настоящему моменту фонд источников срубной культуры Северного Приазовья насчитывает более 1500 погребений. Изделия из кости сопровождали 25 комплексов, что составляет около 1,6% от общего числа учтенных захоронений. При этом такая категория погребального инвентаря как костяные изделия специально не рассматривалась.

Цель статьи - проанализировать изделия из кости, происходящие из приазовских курганных

могильников; рассмотреть вопросы типологии данной категории погребального инвентаря, интерпретации и функционального предназначения некоторых костяных изделий.

Изложение основного материала. Одной из наиболее интересных категорий костяных изделий, встречаемых в приазовских захоронениях, являются т.н. «гребни», которые представляют собой заостренные и заполированные с одного конца стержни из расколотых вдоль трубчатых костей с одним заостренным концом. В Северном Приазовье нахождение «гребней» было отмечено в четырех случаях. В погребении у с. Цимлянка перед грудью погребенного взрослого человека находились два сосуда. Набор из 8 спиц лежал под перевернутым вверх дном небольшим баночным сосудом. Костяные изделия трасологически не изучались, идентифицировались со спицами на основании рисунка, где достаточно четко фиксируются перехваты, отделяющие рабочую часть от рукоятки [45, с. 205]. В погребении у с. Семеновка был исследован набор из 8 спиц, разломанных пополам и лежащих компактной группой на уровне древнего горизонта на площадке, представляющей собой место кремации или следы огненного ритуала [13, с. 121]. В погребении у с. Петровское набор из 7 стержней с резными головками находился под черепом погребенного [49, с. 35]. Еще один «гребень» из 7 спиц происходит из погребения, исследованного у с. Покровка [17, рис.18а].

На корпусе хорошо изношенной спицы распознают: «рукоять» без следов износа, стержень со следами износа, «перехват» – углубленную, деформированную полосу, которая отделяет рукоятку от стержня; иногда перехватов бывает несколько [13, с. 121; 47, рис. 1,7]. По мнению В.Б. Панковского, торцы изделий почти не обрабатывались, поэтому производят впечатление сломанных [22, с. 73]. На стержнях видны: равномерные следы по кругу от вращения, круглое сечение, блеск и полировка, зачастую до обесцвечивания, а также потертость [13, с. 121; 44, с. 21].

Что касается предназначения костяных спиц, то впервые подобные изделия были интерпретированы М.П. Грязновым как детали примитивного ткацкого снаряда – спицы для натяжения основы [5, с. 142], позже В.В. Килейников пришел к выводу, что спицами вили или пряли шерстяную нить [7, с.125]. Впервые наборы костяных стержней из захоронений к гребенкам, которыми чесали шерсть или растительные волокна, отнес И.А. Писларий [25, с. 73, 77-79]. Затем эта точка зрения получила развитие в работах В.В. Цимиданова [49; 53]. Параллельно с анализом спиц разрабатывался и вопрос признаков гребней. Микропризнаки износа их зубьев представляют собой многочисленные линейные следы различных размеров, расположенные вдоль или с небольшим отклонением [44, с. 21]. Примером может являться гребень из комплекса Покровка 3/10 [13, с. 121, рис.1,8; 45, с. 208].

Таким образом, гребни разделяются на предметы личной гигиены и орудия труда, признаками последних является массивность и сильный износ

стержней [22, с. 77]. Согласно контексту находок, исследователями выделяются комплексы с остатками гребней, предметов непромышленного назначения – средств гигиены, деталей одежды, украшений (Покровка 3/10, Петровское 2/2) [49, с.36-38]. К группе чесальных гребенок (чесалок) или других составных зубчатых изделий, причастных к текстильному производству [22, с.77], можно отнести находки из оставшихся двух захоронений (Цимлянка 2/2 и Семеновка 2/1). Согласно В.В. Цимиданову, гребни в качестве украшений и средств гигиены находились в могилах взрослых носителей срубной культуры. Социально значимым признаком в контексте погребального обряда гребень не являлся [54, с. 54]. Согласно другим данным, с гребнями и спицами в трех могилах были захоронены мужчины, а в одном случае (Покровка 3/10) – женщина с украшениями [13, с. 122]. Поэтому возможно предположить, что гребень как погребальный аксессуар, прижизненное украшение либо орудие ассоциировался со взрослыми мужчинами, которые в статусном отношении являлись носителями производственной функции [53, с. 274-278].

Итак, среди рассмотренных комплексов со «спицами» следует разделять погребения с гребнями и погребения с орудиями прядения. Поскольку спицы являлись частями орудия, напоминавшего гребень, то можно предположить, что гребень и гребнеобразные изделия выступали в качестве семантически тождественных знаков-медиаторов в обрядах перехода [13, с. 122; 27, с. 218; 49, с. 38], добавляя к этой паре спицы, как неопознанные детали чесалок [44, с. 22].

Особого внимания заслуживает предмет из погребения подростка у с. Благовещенка. Предмет изготовлен из трубчатой кости животного, имеет овальное сечение у головки и круглое у торца, инкрустирован резьбой: на широких плоскостях – образные изображения, соединяющиеся на узкой части, на которой выполнены продольные канавки. Весь рисунок отделен сверху чертой, опоясывающей всю ручку и образующей головку. Ручка имеет сквозное отверстие, сужающееся к головке [35]. Очевидно, что подобные изделия служили рукоятками плетей или кнутов [19, с. 228]. Дальнейшее детальное изучение целого ряда костяных изделий в срубных захоронениях позволило исследователям прийти к выводу о принадлежности указанного типа находок к категории клейнодов («жезлы-трости») и «жезлы-нагайки») [20, с.105] или жезлов-плетей [54, с. 71], выполненных с использованием дерева, кости и рога.

Костяной предмет, обнаруженный в погребении 1 кургана 2 у с. Луганское, также может быть отнесен к категории клейнодов или к жезлам IV типа по В.В. Цимиданову (жезлы-«трости») [54, с.71]. Здесь в захоронении взрослого индивида был найден костяной предмет в форме усеченного конуса с залощенной поверхностью. Авторами раскопок данное изделие определено как навершие скипетра [34].

Обращает на себя внимание серия костяных трубочек, встреченных в 8 приазовских захоронениях. Количество трубочек в одном погребении, детали и их размеры и отличаются некоторым разнообразием. В пяти случаях было найдено по одной трубочке: небольшая заполированная внутри и снаружи трубочка из погребения Запорожец 2/6 [12, рис. 5,5]; трубочка из погребения Благовка 7/1 [46, рис. 5,4]; трубочка из погребения Захарьевка 1/1 [15, рис.2]; трубочка в сосуде из погребения Сокол 1/3 [10]; обломок трубочки из кости мелкого животного из погребения Орловское 1/9 [6, рис. 5,9].

Особо выделяются три захоронения, содержащие целые наборы подобных трубочек. В погребении 10 кургана 1 у с. Полковое у живота погребенного рядом с кистями рук находился набор из 8 трубочек, выполненных из костей птиц. Трубочки имели залощенную поверхность и аккуратно подрезанные торцы. Внутренняя поверхность трубочек не обработана [38, с. 333; 46, рис. 5,2]. В погребении 6 кургана 4 Николаевского могильника в сосуде находился набор из 6 полых костяных трубочек. У северной стенки ямы была найдена седьмая, самая длинная, полая костяная трубочка [29, с. 90, рис. 3,3,4]. В парном погребении 7 кургана 2 курганной группы III у с. Шевченко у головы мужчины пожилого возраста был обнаружен фрагмент обожженной трубки с остатками отверстия. В районе пояса второго костяка, принадлежащего подростку, находилось 12 астрагалов мелкого рогатого скота с заглаженной поверхностью и 3 трубочки. Две из них аккуратно выскоблены внутри. Снаружи их поверхность обработана абразивом и залощена. Торцы трубочек слегка утончены. Особый интерес представляет трубочка с участками различного диаметра. Поверхность ее залощена, переходы к другому диаметру завальцованы. Торец трубочки частично стерт. Зафиксированы последующей эксплуатацией поперечные неглубокие надрезы. Судя по сработанности, на оба конца трубочки воздействовало что-то мягкое, эластичное [46, с. 79, рис. 4,2-5].

Наличие заготовок трубочек с несквозными отверстиями позволило реконструировать технологию их изготовления. Сырьем для большинства изделий служили трубчатые кости мелкого рогатого скота, за исключением набора из 8 трубочек из костей птиц из погребения Полковое 1/10. Вероятно, в срубной культуре кости птиц являлись знаком повышенного ранга, а сами птицы могли ассоциироваться с ритуальной функцией [26, с. 46, 49]. Металлическим лезвием без зубцов кость надпиливали по периметру. Вероятно, длина трубочек строго не лимитировалась. Об этом может свидетельствовать как разница в конечных размерах изделий, так и то, что участок пиления в некоторых случаях мог переноситься, немного увеличивая длину трубочек. После надпила по периметру кость ломали, затем обрабатывали скоблением внутреннюю поверхность трубочки и абразивом – торцы. Последняя операция – просверливание отверстия [46, с. 74].

Некоторые трубочки с прорезанным в одной из стенок отверстием могли быть аэрофонами – деталями пастушеской дуды или манками, имитировавшими голоса различных птиц [22, с. 98-99; 24, с. 74; 46, с. 74-75]. Отмечается, что эти «манки» могли иметь не только охотничье назначение, но и использоваться в культовых целях [26, с. 49]. Фрагменты разнообразных духовых инструментов встречаются в материалах различных археологических культур, но наиболее понятны находки разнообразных трубочек в комплексе, получивших общее название в литературе «флейта Пана». Обширную информацию по находкам подобных изделий и широкие этнографические параллели приводит в своей специальной работе А.Н. Усачук [46], что освобождает нас от необходимости повторения такой процедуры.

Флейты в нашей сводке присутствуют в трех комплексах, в двух случаях (Шевченко 2/7 и Николаевка 4/6) они сочетались с предметами культа (астрагалами). Любопытно, что в погребении Полковое 1/10 была имитация флейты – незавершенное изделие, которое имело высокий семиотический статус, а потому могло использоваться в качестве ритуального атрибута само по себе [26, с. 49; 46, с. 80]. Эти факты позволяют также предположить использование музыкальных инструментов не только в утилитарных, но и в культовых целях, поскольку сами пастухи наделяются сверхъестественными силами [46, с. 81-82; 54, с. 57-58]. Таким образом, с определенной долей вероятности можно говорить о наличии у приазовских пастухов эпохи поздней бронзы разнообразного музыкального инвентаря.

В трех случаях в состав погребального инвентаря входили кольца, вырезанные из кости. В погребении 12 кургана 12 у с. Покровка в районе кистей рук находилось полированное кольцо, раздавленное плитой [55]. В погребении 9 кургана 7 у с. Зрубное в заполнении придонной части ямы у западной стенки было найдено кольцо с гофрированной внешней поверхностью и двумя отверстиями [18, с. 86, рис. 13,4]. В погребении 8 кургана 7 у с. Федосеевка на фаланге безымянного пальца правой руки находилось кольцо. [23, с. 122; 28, с.93].

В двух случаях было отмечено наличие в погребальном инвентаре костяной стрелы. В детском погребении 1 кургана 1 могильника Малый Кут у тазовых костей находился костяной трехгранный втульчатый наконечник стрелы. [30, с.170]. Вторая стрела была найдена в погребении 4 кургана 2 у с. Антоновка. Здесь в юго-восточном углу погребения между костями животного и речными ракушками находился костяной трехгранный наконечник стрелы со скрытой втулкой. Острие наконечника сточено, на двух плоскостях отмечены следы обработки металлическим распилом, оставившим ровные неглубокие параллельные бороздки. На плоскостях параллельно граням нанесены врезные бороздки. [36; 37].

Как показывают исследования Н.И. Шишлиной, лук занимал важное (если не главное) место в вооружении срубной культуры. Лучшее всего эта категория вооружения представлена в памятниках

междуречья Дона и Волги [56]. Согласно В.И. Ключко, трехгранные костяные стрелы со скрытой втулкой свойственны ПМСК, известны подобные изделия и в БМСК [8, с. 148, 192]. Большинство исследователей склонны относить костяные и роговые наконечники к охотничьему оружию, а металлические рассматриваются как военное вооружение. Однако принадлежность костяных наконечников стрел к охотничьему и/или военному оружию остается дискуссионной [22, с. 102].

В западном ареале распространения срубных племен воинства как отдельной социальной группы, в отличие от Поволжья, не существовало [54, с. 92]. Поэтому на рассматриваемой территории нет погребений со знаками военного статуса – предметами вооружения. По мнению авторов раскопок комплекса у с. Антоновка, острие наконечника было притуплено в древности сознательно [37, с. 81]. Отмечается, что это погребение демонстрирует знаковую «перегруженность», что позволяет считать умершего не просто представителем социальной верхушки, но и служителем культа [54, с. 56]. Очевидно, стрелы, выявленные в могилах Северного Приазовья, имеют иную семантику, нежели стрелы из воинских погребений Поволжья. Поэтому эти погребения вероятно можно трактовать как захоронения служителей культа. Тем не менее, нахождение стрелы в погребальном инвентаре можно считать признаком неординарности захороненного индивида.

В одном случае в погребальном инвентаре присутствовала рукоятка бронзового шила (Текстильщик 2/7). По мнению авторов раскопок, рукояткой для крепления шила или ножа является еще одна трубка, вырезанная из кости конечности крупного животного, которая была обнаружена в погребении 1 кургана 2 у с. Петрово-Ханжоновка [31, рис. 1,14; 32, с. 131, рис. 1,8].

В отдельную категорию погребального инвентаря можно выделить таранные кости копытных – астрагалы и бабки (скакательные суставы), которые были встречены в 41 (2,7 %) комплексах (36 и 5 погребениях соответственно). В процессе исследования нами был использован позитивный опыт и наработки предшественников и коллег.

Приведенный показатель удельного веса погребений с астрагалами в целом достаточно близок аналогичным данным по другим степным культурам бронзового века Восточной Европы и в различных регионах распространения срубной культуры [50, с.50, табл. 1; 54, с. 124, табл. 27]. Относительно хронологической позиции погребений с астрагалами можно отметить, что они известны во всех горизонтах могильников Северного Приазовья.

В приазовских погребениях ни разу не было зафиксировано совместное нахождение астрагалов и бабок. Во всех исследованных погребальных комплексах бабки принадлежали лошади, в двух случаях их количество равнялось трем. Во всех случаях рассматриваемые комплексы включали в себя астрагалы МРС. В большинстве привлеченных нами комплексов были обнаружены обычные, дополнительно не обработанные таранные кости

МРС. Лишь в 8 погребениях астрагалы имели сточенные боковые стороны, на которых иногда вырезались определенные знаки в виде насечек, косых крестов, параллельных линий и т.д. Особо выделяется астрагал из погребения Азов 2/4. Здесь изделие имело две зашлифованные боковые плоскости, на одной из которых было выполнено углубление округлой формы диаметром 0,5 см. На противоположной стороне вырезаны три поперечные канавки. Средняя – короче боковых. На торце астрагала острым орудием сделано 6 насечек [36].

Если в погребении количество астрагалов было больше одного, то в абсолютном большинстве случаев они размещались компактной группой. Лишь в одном случае (Азов 2/1) астрагалы в количестве 27 штук были уложены в три ряда перед погребением: 6 – перед лицевой частью, 12 – перед кистями рук и еще ниже – 9 [36]. В захоронении астрагалы могли размещаться в различных зонах. Возможно выделить пять основных позиций: в головах, перед умершим, в ногах, за спиной и в сосуде. В большинстве случаев астрагалы в захоронении находились в зоне перед умершим. Количество астрагалов в могиле колеблется от 1 до 27, но чаще всего они были встречены по одному. Наблюдается некоторая повторяемость вариантов с 2, 3, 4 и 8 астрагалами. Астрагалы встречаются в погребениях всех половозрастных категорий, кроме женских.

Среди существующих точек зрения относительно места и предназначения астрагалов в системе погребального обряда степных культур эпохи бронзы Восточной Европы и смежных территорий, наиболее аргументированным считается подход, согласно которому эти артефакты следует рассматривать в качестве атрибутов неких ритуальных манипуляций, в том числе ритуальных игр и ворожбы [4, с. 29-31; 9, с. 66-69; 16, с. 82; 50, с. 57; 52, с. 222-229; 54, с. 53-54, 77-78 и др.]. В целом, погребальные памятники срубной культуры Северного Приазовья отображают единую традицию использования астрагалов в системе погребального обряда. Имеются основания считать эту традицию местной и искать ее истоки в предшествующих культурах Причерноморья – Днепро-Донской Ббинской и катакомбных [16, с. 84].

Выводы и предложения. Таким образом, изделия из кости и рога, известные по материалам могильников Северного Приазовья, были призваны обслуживать производственную и сакральную сферу жизни срубного населения (хозяйство, промыслы, быт, культ), при этом источником сырья выступало не только животноводство, но и охота. Эти сферы, в свою очередь, требовали функционально эффективных орудий, наличия соответствующих навыков и умений, а также знаний, необходимых для отбора сырья и организации производства изделий из кости. Кроме того, профанное значение орудий и приспособлений также нашло свое отображение в знаковой системе срубного общества, используясь в качестве сопроводительного инвентаря в обрядах перехода.

Список литературы:

1. Бунятян Е.П. Формы собственности на скот и способы их изучения по археологическим данным / Е.П. Бунятян, В.В. Отрощенко // Хозяйство древнего населения Украины. Ремесла и промыслы древнего населения Украины. – К., 1995. – С. 93-131.
2. Галкин Л.Л. Одно из древнейших практических приспособлений скотоводов / Л.Л. Галкин // СА. – 1975. – №3. – С. 186-192.
3. Гершкович Я.П. Об одной категории костяных изделий срубной культуры / Я.П. Гершкович, Г.Л. Евдокимов // СА. – 1982. – №4. – С. 228-231.
4. Гришук О.М. Астрагалы як елемент поховального обряду населення Дніпро-Донської бабинської культури / О.М. Гришук // Донецький археологічний збірник. – Донецьк: Вид-во Донецького ун-ту, 2013. – № 17. – С. 24-34.
5. Грязнов М.П. Землянки бронзового века близ хут. Ляпичева на Дону (из работ в зоне строительства Волго-Донского канала) / М.П. Грязнов // КСИИМК. – 1953. – Вып. L. – С. 137-148.
6. Забавин В.О. Погребения срубной культуры длинного кургана у села Орловское (из раскопок В.К. Кульбаки) / В.О. Забавин // ДАЗ. – 2009/2010. – Донецьк: Вид-во ДонНУ, 2010. – № 13/14. – С. 174-184.
7. Килейников В.В. Орудия труда Лукьяновского поселения эпохи поздней бронзы / В.В. Килейников // Проблемы археологического изучения Доно-Волжской лесостепи. – Воронеж: ВГПИ, 1989. – С. 119-126.
8. Клочко В.І. Озброєння та військова справа давнього населення України (5000 – 900 рр. до Р.Х.) / В.І. Клочко. – К.: АртЕк, 2006. – 337 с.
9. Ковалева И.Ф. Срубные погребения с наборами альчиков / И.Ф. Ковалева // Исследования по археологии Поднепровья. – Днепропетровск, 1990. – С. 59-71.
10. Кульбака В.К., Гнатко И.И. Отчет об исследованиях курганов у с. КоминтерновоНовоазовского р-на, с. Октябрьское Добропольского р-на, с. Красногоровка и с. Сокол Ясиноватского р-на и г. Мариуполь Донецкой обл. в 1990 г. – НА ІА НАН України. – Ф. е. – 1990/147.
11. Кульбака В. Давні індоєвропейці України в світлі новітніх археологічних досліджень / В. Кульбака, В. Качур. – Маріуполь, 2002. – 94 с.
12. Литвиненко Р.А. Исследования северной группы курганов у с. Запорожец (Северное Приазовье) / Р.А. Литвиненко, В.А. Посредников, В.К. Гриб // ДАС. – Вып. 2. – Донецк, 1992. – С. 94-112.
13. Литвиненко Р.А. Об одной категории костяных изделий срубной культуры / Р.А. Литвиненко, А.Н. Усачук // Древнейшие общности земледельцев и скотоводов Северного Причерноморья V тыс. до н. э. – V в. н. э.: тез. докл. конф. – Тирасполь, 1994. – С. 120-122.
14. Литвиненко Р.А. Срубная культура бассейна Северского Донца (по материалам погребальных памятников): дис. ... канд. ист. наук / Литвиненко Роман Александрович. – К., 1994. – НА ІА НАНУ. – Ф. 12. – Оп. 2. – № 750. – 345 с.
15. Литвиненко Р.А. Периодизация срубных могильников Северо-Восточного Приазовья / Р.А. Литвиненко // Древности Северо-Восточного Приазовья. – Донецк, 1999. – С. 4-23.
16. Литвиненко Р.О. Похороняння культурного кола Бабине з астрагалами / Р.О. Литвиненко // Древности. – Харьков: ХИАО, 2005. – С. 74-86.
17. Методические указания к организации самостоятельной работы на археологической практике: «Раскопки курганов в зонах новостроек Донбасса» / Сост. Д.П. Кравец, В.А. Посредников. – Донецк: Изд-во Дон. ун-та, 1990. – 96 с.
18. Моруженко А.А. Могильник эпохи бронзы у с. Зрубное на р. Миус / А.А. Моруженко, Р.А. Литвиненко // ДАС. – Донецк, 1993. – № 3. – С. 72-93.
19. Отрощенко В.В. Костяные детали плеток из погребений срубной культуры / В.В. Отрощенко // СА. – 1986. – № 3. – С. 227-232.
20. Отрощенко В.В. Клейноды зрубного суспільства / В.В. Отрощенко // Археологія. – 1993. – № 1. – С. 101-109.
21. Панковський В.Б. Лолінсько-бабинська дзига / В.Б. Панковський // Донецький археологічний збірник. – Донецьк: Вид-во Донецького ун-ту, 2012. – №16. – С. 77-99.
22. Панковський В.Б. Кістяна і рогова індустрія доби пізньої бронзи в Північному Причорномор'ї: Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук: спец. 07.00.04 «Археологія» / В.Б. Панковський. – К., 2012. – НА ІА НАНУ. – 596 с.
23. Парусимов И.Н. Раскопки АНИБ в 1998 г. / И.Н. Парусимов, В.В. Потапов, В.В. Яценко // ИАИАНД в 1998 г. – Вып. 16. – Азов, 2000. – С. 121-123.
24. Петерс Б.Г. Косторезное дело в античных государствах Северного Причерноморья / Б.Г. Петерс. – М.: Наука, 1986. – 191 с.
25. Післарій І.О. Про ткацтво в добу міді – бронзи та раннього заліза / І.О. Післарій // Археологія. – 1982. – Вип. 38. – С. 70-81.
26. Подобед В.А. Птицы в верованиях степных и лесостепных племен Евразии эпохи бронзы / В.А. Подобед, А.Н. Усачук, В.В. Цимиданов // Уфимский археологический вестник. – 2012. – Вып. 12. – С. 43-70.
27. Полидович Ю.Б. Прядение и ткачество в системе культуры народов Юго-Восточной Европы в эпоху поздней бронзы и раннего железа / Ю.Б. Полидович, Е.А. Полидович // Текстиль эпохи бронзы Евразийских степей. Труды ГИМ. – Вып. 109. – Москва, 1999. – С. 217-223.
28. Потапов В.В. Раскопки курганов на правом берегу р. Миус / В.В. Потапов. // Труды АНИБ – Ростов-на-Дону, 2005. – Том II. – С. 78-107.
29. Привалова О.Я. Срубные погребения Николаевского могильника в бассейне Кальмиуса / О.Я. Привалова // Древности Северо-Восточного Приазовья. – Донецк, 1999. – С. 88-97.
30. Привалова О.Я. Курганы бассейна Мокрой Волновахи (Северо-Восточное Приазовье) / О.Я. Привалова // Археологический альманах. – № 14. – Донецк, 2004. – С. 153-177.

31. Рогудеев В.В. Исследование курганов в Некиновском районе / В.В. Рогудеев // ИАИАНД в 1998 г. – Вып. 16. – Азов, 2000. – С. 123-127.
32. Рогудеев В.В. Исследование курганов в Северо-Восточном Приазовье / В.В. Рогудеев // Труды АНИБ. – Т. II. – Ростов-на-Дону, 2005. – С. 129-149.
33. Рослякова Н.В. Археозоологическое изучение комплексов погребального инвентаря из погребений срубной культуры лесостепного Поволжья / Н.В. Рослякова, П.А. Косинцев // Известия Самарского научного центра РАН. Археология и этнография. – Т. 15. – № 1. – Самара, 2013. – С. 211-218.
34. Самар В.А., Антонов А.Л. Отчет об археологических исследованиях Восточного отряда АЭ Запорожского краеведческого музея в 1994 г. – НА ИА НАН України. – Ф.е. – № 1994/104.
35. Самар В.А., Антонов А.Л. Отчет об археологических исследованиях Восточной археологической экспедиции Запорожской областной инспекции по охране памятников истории и культуры в 1995 году. – НА ИА НАН України. – Ф.е. – № 1995/97.
36. Самар В.А., Антонов А.Л. Отчет об археологических исследованиях Восточной АЭ ЗОИОПИК в 1996 году. – НА ИА НАН України. – Ф.е. – № 1996/89.
37. Самар В.А. Верхняя хронологическая граница кмк и покровская культура Северного Приазовья / В.А. Самар // Проблемы изучения катакомбной культурно-исторической общности (ККИО) и культурно-исторической общности многоваликовой керамики (КИОМК). – Запорожье, 1998. – С. 75-83.
38. Санжаров С.Н. Работы Донецкого университета / С.Н. Санжаров // АО 1986 года. – М.: Наука, 1988. – С. 332-334.
39. Санжаров С.Н. Погребения донецкой катакомбной культуры с игральными костями / С.Н. Санжаров // СА. – 1988. – №1. – С. 140-159.
40. Сотникова С.В. Детские погребения с наборами астрагалов как отражение детской сферы сакральности / С.В. Сотникова // Вестник Пермского университета. История. – Вып. 1 (24). – Пермь, 2014. – С. 60-70.
41. Сотникова С.В. Детские погребения с наборами альчиков и роль игры в обществах степного населения эпохи бронзы / С.В. Сотникова // Вестник археологии, антропологии и этнографии. – 2014. – № 2 (25). – С. 26-33.
42. Стрельник М.О. Гральні кості (II тис. до н.е. – XIV ст. н.е.) з колекції Національного музею історії України / М.О. Стрельник, М.А. Хомчик, С.А. Сорокіна // Археологія. – 2009. – №2. – С. 34-49.
43. Стрельник М.О. Ігридавньогонаселення України / М.О. Стрельник, С.А. Сорокіна, М.А. Хомчик // Наукові записки НаУКМА. – 2010. – Т. 101: Теорія та історія культури. – С. 46-54.
44. Усачук А.Н. К вопросу о гребнях и орудиях прядения в материалах срубной культуры / А.М. Усачук // Проблемы истории и археологии Украины. К 140-летию со дня рождения академика Д.И. Багалая: тез. докл. науч. конф. (Харьков, 16-18 апреля 1997 г.). – Харьков: АО «Бизнес Информ», 1997. – С. 21-22.
45. Усачук А.Н. Орудия прядения и ткачества в памятниках срубной общности // А.Н. Усачук, Р.А. Литвиненко // Текстиль эпохи бронзы евразийских степей. Труды ГИМ. – Вып. 109. – Москва, 1999. – С. 204-216.
46. Усачук А.Н. К вопросу о костяных деталях духовых музыкальных инструментов в эпоху бронзы / А.Н. Усачук // Древности Северо-Восточного Приазовья. – Донецк, 1999. – С. 70-87.
47. Усачук А.Н. Костяные орудия прядения и ткачества на Синташте / А.Н. Усачук, Р.А. Литвиненко // Абашевская культурно-историческая общность: истоки, развитие, наследие: мат-лымеждунар. науч. конф. – Чебоксары, 2003. – С. 163-166.
48. Усачук А.Н. Некоторые аспекты использования астрагалов в погребальном обряде эпохи ранней и средней бронзы / А.Н. Усачук, Н.В. Панасюк // Вестник РУДН. Серия: Всеобщая история. – 2014. – № 4. – С. 34-46.
49. Цимиданов В.В. Гребни и орудия прядения в погребениях срубной культуры / В.В. Цимиданов // Древности. – Харьков, 1995. – С. 34-39.
50. Цимиданов В.В. Погребения с астрагалами срубной культурно-исторической общности / В.В. Цимиданов, Н.А. Чаур // Древности Подонцовья. – Луганск: Осирис, 1997. – С. 50-61.
51. Цимиданов В.В. Веретено в обрядах населения срубной культуры / В.В. Цимиданов // Текстиль эпохи бронзы Евразийских степей. Труды ГИМ. – Вып. 109. – Москва, 1999. – С. 224-226.
52. Цимиданов В.В. Астрагалы в погребениях степных культур Восточной Европы эпохи поздней бронзы и раннего железа / В.В. Цимиданов // Археологический альманах. – Донецк, 2001. – № 10. – С. 215-248.
53. Цимиданов В.В. Украшения в погребальном обряде срубной культуры: социальный и половозрастной аспект / В.В. Цимиданов // Археологический альманах. – Донецк, 2004. – № 14. – С. 260-291.
54. Цимиданов В.В. Социальная структура срубного общества / В.В. Цимиданов. – Донецк, 2004. – 204с.
55. Шаповалов Т.А., Кравец Д.П., Привалов А.И., Посредников В.А., Кульбака В.К., Косиков В.А., Евглевский А.В., Подобед В.А. Отчет об археологическом исследовании курганов в Донецкой области в 1987 году. – НА ИА НАН України. – Ф.е. – № 1987/130.
56. Шишлина Н.И. О сложном луке срубной культуры / Н.И. Шишлина // Проблемы археологии Евразии. Труды ГИМ. – Вып. 74. – Москва, 1990. – С. 23-37.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

Revazov T.D.

*Candidate of Medical Sciences of State Budget Professional Educational Institution
"North Ossetian Medical College"*

Ревазов Т.Д.

к.м.н., ГБПОУ «Северо – Осетинский медицинский колледж»

Morgoeva A.G.

State Budget Professional Educational Institution "North Ossetian Medical College"

Моргоева А.Г.

ГБПОУ «Северо – Осетинский медицинский колледж»

Zangieva M.S.

State Budget Professional Educational Institution "North Ossetian Medical College"

Зангиева М. С.

ГБПОУ «Северо – Осетинский медицинский колледж»

THE ROLE OF RESEARCH ACTIVITY IN THE PROCESS OF QUALITY IMPROVEMENT OF FUTURE SPECIALISTS' TRAINING OF MEDICAL COLLEGE. РОЛЬ НАУЧНО – ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ПОВЫШЕНИИ КАЧЕСТВА ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ МЕДИЦИНСКОГО КОЛЛЕДЖА.

Summary: The research activity helps students to develop the ambition for self-research and improvement of gained knowledge, encourage them to form professional competences, which will give them an opportunity to analyze and solve professional problems all by themselves in future.

Experience of research activity allows students with advanced medical education improve the quality of nurse's services, also bolsters their role in modern health care system and optimize their work.

Научно – исследовательская работа вырабатывает у студентов стремление к самостоятельному поиску, совершенствованию полученных знаний, способствует формированию профессиональных компетенций, которые в дальнейшем дадут возможность самостоятельно анализировать и решать сложные профессиональные задачи.

Навыки научно – исследовательской работы студентов позволяют у будущих студентов со средним специальностью медицинским образованием улучшить качество оказания сестринских услуг, повысит их роль в современной системе здравоохранения и оптимизации их деятельности.

Key words: research activity, scientific thinking, scientific research skills, conferences, Medical College.

Ключевые слова: научно исследовательская деятельность, научное мышление, навыки научного поиска, конференции, медицинский колледж.

Постановка проблемы.

Одним из современных направлений совершенствования образовательного процесса является научно – исследовательская деятельность студентов. В сфере среднего профессионального образования научная деятельность становится важной составляющей учебного процесса, необходимым условием повышения мотивации к обучению, и как результат хорошей профессиональной подготовки. Участие студентов колледжа в исследовательской работе делает их более конкурентоспособными при поступлении в ВУЗ, а приобретенные исследовательские навыки выгодно выделяют студентов среди других, способствуют более быстрому формированию профессионального статуса.

В контексте вопроса формирования научного потенциала страны образовательными организациями различного уровня проводится огромная работа по активному вовлечению студентов в научную среду, что позволяет формировать научное пространство.

Роль среднего профессионального образования в данном вопросе остается неоднозначной, так как формирование научного мышления является, конечно же, прерогативой высшего образования.

Но, на наш взгляд, мотивацию к научным исследованиям, привитие навыков научного поиска должно реализовываться уже на этапе среднего профессионального образования.

Образование в медицинском колледже – зачастую первая ступень образования студента, и уже на данном этапе необходимо формировать навыки научного поиска, которые в дальнейшем помогут как в работе, так и при продолжении образования в ВУЗах. [2,3].

Важность развития научных исследований и необходимости расширения функций специалистов со средним образованием были отражены в Отраслевой программе развития сестринского дела в Российской Федерации, утвержденной приказом Министерства здравоохранения от 9 января 2001 года № 4 и в Приказе МЗ РФ № 309 от 25 июня 2014 года « Об утверждении плана мероприятий по расширению функций специалистов со средним медицинским образованием». В продолжение реформ на III Всероссийском съезде средних медицинских работников (Екатеринбург, 15-16 октября 2009 г.) был принят новый стратегический документ -Программа развития сестринского дела в Российской Федерации на 2010-2020 годы. Важными задачами

стратегии являются увеличение доли прикладных исследований, направленных на совершенствование системы оказания сестринской помощи [1].

Анализ последних исследований и публикаций. В материалах исследователей [2,3] отмечается, что образование должно становится конкурентоспособным, а так как с каждым годом знания все быстрее устаревают, это противоречие может быть преодолено с помощью гибкой системы образования. На каждом уровне обучения необходимо развивать у студентов исследовательские умения, формировать творческое мышление. Без этого сложно продолжать образование и реализовать на рынке труда.

Исследовательская деятельность студента медицинского колледжа характеризуется следующими позициями:

1. Прежде всего, это поисковая деятельность, характеризующаяся: получением информации о состоянии пациента; обработка полученных данных – их фиксация с анализом, обобщением, интерпретацией;

2. Основная информация специалиста – медика поступает от реального пациента, что роднит исследовательскую деятельность будущего специалиста с естественно – научным исследованием. Такой тип информации называют референтной (перцептивной). Каждый пациент является уникальным носителем новой, неизвестной ранее информации.

3. Немаловажным является тот факт, что получаемая будущим специалистом информация является информацией о нарушении нормальной жизнедеятельности организма пациента – это негатив, который актуализируют ценностные о, исследовательскую деятельность студента медицинского колледжа ориентации профессиональных компетенций.

Таким образом, можно сказать, что исследовательская деятельность студентов колледжа это поисковая деятельность, которая связана с получением и обработкой новой информации, ранее неизвестной будущему специалисту. Становится понятным, что в подготовке будущих медицинских работников важным условием является исследовательская деятельность, в современной системе здравоохранения нужен специалист - исследователь.

Цель статьи. Рассмотрение основных функций, способов организации и результативности научно исследовательской деятельности студентов в медицинском колледже.

Изложение основного материала. По результатам исследований, проведенным в нашем медицинском колледже, 34,2 % опрошенных студентов, предполагают дальнейшее обучение в ВУЗе. Таким образом, стартовой площадкой для формирования культуры научного поиска и исследований должен быть медицинский колледж. Можно предположить, что научная работа студентов колледжей не всегда обладает исключительной новизной и не настолько глубоки их исследования, но, бесспорно, ценность этой работы состоит в том, что рассматривается вопрос ориентации студента уже с первого курса на научную исследовательскую работу.

На современном этапе развития российского образования, можно говорить о том, что развитие научно – исследовательской деятельности в образовательных организациях, реализующих программы среднего профессионального образования является важнейшим средством обновления содержания и повышение уровня профессиональной подготовки в процессе модернизации системы профессионального образования.

Современному обществу нужны инициативные люди и специалисты, которые готовы непрерывно совершенствовать свои профессиональные навыки и деятельность, отличающиеся высокой восприимчивостью, любознательностью, готовностью к быстрому обновлению знаний, расширению арсенала навыков и умений, способностью преодолевать любые возникающие затруднения.

Научно – исследовательская работа студентов является многогранным и сложным процессом, обеспечивающим формирование научной культуры мышления у студентов. Она является тем фактором, который формирует творческие и исследовательские стили деятельности, которые в дальнейшем позволяют открывать широкие горизонты индивидуальной работы преподавателей и обучаемых, позволяет активизировать общение, передачу опыта и, конечно, в конечном счете формирующий исследовательскую культуру. Научно - исследовательская работа является процессом формирования будущего специалиста посредством индивидуальной познавательной работы, направленной на получение нового знания, расширения теоретических и практических проблем, самовоспитание и самореализацию своих способностей и умений. Кроме того, научно-исследовательская работа студентов (НИРС) это одна из важнейших форм учебного процесса.

Научно – исследовательская работа выражается во всех формах аудиторной и внеаудиторной деятельности, а также в процессе самостоятельной работы студента.

Как любая форма учебно – воспитательного процесса, научно – исследовательская работа включает следующие функции:

- образовательная (способствует систематизации и закреплению знаний);
- развивающая (способствует развитию познавательных сил личности, таких как внимание, память, мышление, речь)
- воспитательная (формирование навыков культуры умственного труда, самоорганизации и самоконтроля, честность, трудолюбие, требовательность к себе)

Целью научно-исследовательской работы для студентов является освоение и ведение научного поиска; воспитание образованной, гармонически развитой и творческой личности.

Научно-исследовательская деятельность позволяет решать следующие задачи:

- Формирование навыков самостоятельной работы при работе со специальной и/ или научной

литературой (что необходимо как в процессе обучения, так и в профессиональной деятельности будущего специалиста);

- Формирование абстрактного мышления;
- Расширение кругозора студента, формирование навыков научного, критического мышления;
- Развитие навыков формирования собственного мнения и умения его отстаивать;
- Развитие навыка общения с аудиторией (благодаря выступлениям на конференциях)
- Воспитание уверенности в себе, сознания значимости выполняемой работы;
- Развитие желания в дальнейшем заниматься научно – исследовательской деятельностью [3,4].

Эффект от научной работы можно получить только тогда, когда научная работа организуется и реализуется в учебном процессе в качестве целостной системы, пронизывающей все этапы обучения студентов по основной образовательной программе соответствующего направления подготовки или специальности.

Для успешной реализации научно – исследовательской работы студентов необходимы:

- комплексный подход к планированию и организации научно – исследовательской работы;
- сочетание различных форм научной работы студентов;
- обеспечения контроля за качеством выполнения научной работы.

Исследовательские работы предполагают самостоятельный поиск студентом недостающих знаний. Поисковые задания связаны с развитием творческих способностей студентов.

Формой таких заданий могут быть:

- выполнение практических работ;
- написание рефератов, докладов, эссе;
- выполнение заданий, содержащих элементы научных исследований;
- выполнение конкретных нетиповых заданий научно- исследовательского характера в период учебных и производственных практик;
- написание выпускных квалификационных работ;
- написание исследовательских работ, с дальнейшей публикацией материалов.

В зависимости от содержания, порядка осуществления могут быть выделены три формы научно-исследовательской деятельности студентов.

1. Научно-исследовательская деятельность студентов, встроенная в учебный процесс. Основной задачей научно – исследовательской деятельности, встроенной в учебный процесс является последовательная активизация процесса обучения, формирования навыков научного поиска в рамках учебного процесса. Все работы выполняются в рамках учебного плана и учебных дисциплин в обязательном порядке в процессе аудиторных и самостоятельных занятий. Результаты всех видов научно-

исследовательской деятельности студентов, встроенной в учебный процесс, подлежат контролю и оценке со стороны преподавателя.

2. Научно-исследовательская деятельность студентов, дополняющая учебный процесс. Основной задачей научно-исследовательской деятельности студентов, дополняющей учебный процесс, является выход за рамки учебных программ и планов, индивидуализация процесса обучения. Данный вид научно – исследовательской деятельности предполагает выполнение индивидуальных научных исследований, участие в работе научных кружков и групп, студенческих конференциях и семинарах. Результативность такой формы НИРС зависит от действенности механизма планирования, организации и контроля за ее осуществлением со стороны преподавателей, и от стимулирования студентов участия в ней.

3. Научно-исследовательская деятельность студентов, параллельная учебному процессу. Основной задачей участия студентов в научно-исследовательских работах, выполняемых параллельно учебному процессу, является их научная профилизация. Главная форма этого вида научно – исследовательской деятельности студентов - участие в научных исследованиях на хоздоговорной или бюджетной основе.

Для реализации научно – исследовательской деятельности студентов образовательного процесса в нашем медицинском колледже осуществляют работу несколько научных кружков: «Фитотерапия», «Сестринский уход за больными», «Сестринский уход за детьми», «Подготовка беременных к родам», «Сестра перевязочного кабинета», «Операционная сестра».

Членом научного кружка может стать любой студент, вне зависимости от года обучения, изъявивший желание участвовать в научно – исследовательской работе, не имеющий академической задолженности. Руководство студенческими научными кружками осуществляется ведущими специалистами по научно-исследовательской работе студентов и ответственных за НИРС в цикловых методических комиссиях. Общее руководство осуществляют директор, заместители директора по практической работ и научно – методической работе.

Работа научного кружка осуществляется в рамках цикловой методической комиссии в двух направлениях:

1. Теоретические исследования. Теоретическая часть предусматривает использование студентами современных возможностей получения информации путем изучения монографий, статей, грамотного использования интернета.

2. Собственные исследования и практическая работа. Осуществляется при работе с архивными материалами, сборе анамнеза, проведении различных видов анкетирования, исследовании физико – химических и фармакологических свойств лекарственных препаратов.

Результатом научно – исследовательской работы студентов является научно – практические

конференции, которые вызывают неподдельный интерес не только у студенческой аудитории, но и практикующих специалистов.

Конференции проводятся с участием представителей лечебно – профилактических учреждений республики, что обеспечивает контакт студентов со специалистами. А это, помимо всего прочего, является фактором формирования ценностного отношения наших студентов к будущей профессии.

Выполнение проектов вне учебных занятий предполагает участие студентов в различных городских или международных мероприятиях, студенты колледжа принимают участие в конференциях и конкурсах, реализуемых на площадках других образовательных организаций.

С целью организации научно-исследовательской деятельности студентов колледжа и привлечения к этой работе талантливых учащихся на базе ГБПОУ «Северо – Осетинский медицинский колледж» МЗ РСО-Алания практикуются различные формы научной работы студентов, но, как показала практика, наиболее эффективной формой являются студенческие научные конференции. Доклады, представленные студентами на конференциях, зачастую выполнены на высоком техническом уровне, с использованием современных образовательных технологий. Конференции проводятся с участием представителей лечебно – профилактических учреждений республики, что обеспечивает контакт студентов со специалистами. А это, помимо всего прочего, является фактором формирования ценностного отношения наших студентов к будущей профессии.

Выводы: Таким образом, научно-исследовательская работа является хорошим инструментом формирования будущего специалиста. Процесс подготовки будущих специалистов к научной работе будет результативным, если студенты будут вовлечены в разнообразные формы научно-иссле-

довательской деятельности. Поэтому на протяжении всего периода обучения студентов необходимо системно и целенаправленно осуществлять подготовку будущих специалистов к выполнению научной деятельности, вооружать их методикой научной работы; поощрять творческую деятельность и самостоятельность исследователей при решении научных проблем.

Навыки научно – исследовательской работы студентов позволяют у будущих студентов со средним специальностью медицинским образованием улучшить качество оказания сестринских услуг, повысить их роль в современной системе здравоохранения и оптимизации их деятельности.

Список литературы:

1. Программа развития сестринского дела в Российской Федерации на 2010-2020 годы. Материалы III Всероссийского съезда средних медицинских работников, г. Екатеринбург, 15-16 октября 2009 г.

2. У.А. Ботатаева, Ж.А. Оспанова, Г.Ж. Турсыбекова. Научно – исследовательская работа студентов как составляющая единого учебного и научно – инновационного процесса в ВУЗе// Материалы международной научно – практической конференции «Модель медицинского образования : Опыт и перспективы развития студенческого потенциала»// Вестник КазНМУ, №3(2)- 2014

3. Нужнова С.В. Организация научно-исследовательской деятельности студентов при формировании к профессиональной мобильности: Методические рекомендации / Троицк: 2010.

4. З.И. Синиченко. Роль научной деятельности в профессиональной подготовке специалиста/Вестник Таганрогского института управления и экономики/2013 г.

5. Ciliska D. Evidence-based nursing: how far have we come? What's next? // Evid. Based Nurs. 2006. № 9. P. 38-40.

ПОЛИТИЧЕСКИЕ НАУКИ

Horbatiuk S. Ye.,

Ph.D in Public Administration,

Doctoral Candidate of the Social and Humanitarian Policy Chair,

National Academy for Public Administration under the President of Ukraine

Горбатюк Світлана Євгенівна,

кандидат наук з державного управління,

докторант кафедри соціальної і гуманітарної політики

Національної академії державного управління при Президентові України

FORMING THE COMPLEX MECHANISM OF PUBLIC ADMINISTRATION IN THE FIELD OF SOCIAL AND HUMANITARIAN SECURITY PROVISION IN UKRAINE

ФОРМУВАННЯ КОМПЛЕКСНОГО МЕХАНІЗМУ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІОГУМАНІТАРНОЇ БЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ

Summary: In this article the model of complex mechanism of public administration in the field of social and humanitarian security provision, the basic feature of which is a comprehensive, systematic, multilevel and multi-subject character is conceptually substantiated. The goals of administration in the field of social and humanitarian security at the national, sectoral and local levels are determined. The article presents the main subsystems, forms, methods, tools of public administration, with the help form the complex integrated problem-oriented mechanism. The main elements of this mechanism are identified. The conceptual definitions of a complex mechanism of public administration in the field of social and humanitarian security provision are revealed.

Key words: public administration, social and humanitarian security, mechanism of public administration.

Анотація: У статті концептуально обґрунтовано модель комплексного механізму державного управління у сфері забезпечення соціогуманітарної безпеки, основними характеристиками якої є комплексний, системний, багаторівневий, багатосуб'єктний характер. Визначено цілі управління у сфері забезпечення соціогуманітарної безпеки на національному, галузевому, місцевому рівнях. Представлено основи підсистеми, форми, методи, інструменти державного управління, за допомогою яких формується комплексний проблемноорієнтований механізм. Виділено основні елементи цього механізму. Визначено поняття комплексного механізму державного управління у сфері забезпечення соціогуманітарної безпеки.

Ключові слова: державне управління, соціогуманітарна безпека, механізми державного управління.

Постановка проблеми. Стан соціогуманітарної безпеки у сучасних умовах розвитку України, проведення реформування різних сегментів соціогуманітарної сфери фактично визначили характер розвитку суспільства, соціальних і політичних інститутів у перспективі. Водночас незавершеність процесів формування єдиного соціогуманітарного простору, диференціація соціально-економічного розвитку регіонів, недосконалість системи державного управління, відсутність в державі чітко відпрацьованої концепції соціогуманітарного розвитку призвели до того, що діяльність органів державного управління переважно зведена до вирішення накопичених роками проблем, тоді як широкий спектр питань попередження викликів і загроз соціогуманітарній безпеці залишається за межами державного регулювання.

До нерозв'язаних на сьогодні як у практичному, так і теоретичному, концептуальному плані проблем доцільно віднести питання якості життя громадян, соціальної справедливості, реалізації прав і свобод людини і громадянина та ін. Серед них особливе місце належить проблемі формування людського капіталу, що акумулює економічні, соціальні, гуманітарні критерії забезпечення країни якісними людськими ресурсами. Кожний із суб'єктів державного управління у рамках реалізації повноважень, визначених чинним законодавством, вико-

нуючи властиві йому економічну, соціальну, ідеологічну, безпекову й ін. функції, має враховувати, що повна реалізація інтересів людини, суспільства, держави у сфері соціогуманітарного розвитку стає можливою за умови ефективних відносин і організації системи управління, яка дозволяє громадянам реалізувати соціальний потенціал, суспільству досягти злагоди, а державі підвищувати рівень розвитку і конкурентоспроможність у світі.

Саме тому актуальність формування комплексного механізму державного управління у сфері забезпечення соціогуманітарної безпеки шляхом застосування традиційних і специфічних інструментів зростає і пов'язана з потребою удосконалення організаційно-управлінської складової державного регулювання відносин у соціогуманітарній сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній парадигмі публічного адміністрування питання модернізації механізмів державного управління займають одне з провідних місць. Основи для концептуального осмислення механізмів державного управління було закладено у працях відомих українських науковців, засновників вітчизняної школи державного управління, серед яких В.Авер'янов, Г.Атаманчук, В.Бакуменко, В.Князев, Н.Нижник, Ю.Сурмін та ін.

Провідну роль у формуванні теоретико-методологічного інструментарію удосконалення проце-

сів управління соціогуманітарним розвитком відігнали наукові праці М.Жулинського, В.Купрійчука, Е.Лібанової, О.Макарової, О.Петроє, А.Попка, П.Ситника, В.Скуратівського, В.Трощинського та ін., в яких висвітлено науково-концептуальне осмислення ролі державного управління у системі соціальних відносин. Важливим доробком у напрямі теоретико-методологічного обґрунтування перспектив творення та реалізації державної гуманітарної політики стали праці фахівців у галузі державного управління, що розкривають результати дослідження управлінської діяльності в окремих сферах у процесі суттєвих змін суспільного розвитку. Зокрема теоретичні та прикладні аспекти державної політики у сфері освіти, науки, культури, охорони здоров'я розкривались у працях М.Білінської, Л.Гаєвської, В.Карлової, В.Лугового, Т.Лукіної, П.Петровського, А.Попка, Я.Радиша, В.Скуратівського та ін.

Загострення викликів і загроз розвитку сучасного суспільства призвело до актуалізації проблеми безпеки у науковій діяльності. У галузі науки "Державне управління" проблема забезпечення безпеки представлена дослідженнями, що стосуються концептуального обґрунтування національної безпеки (Г.Ситник), стратегічного планування (А.Семенченко), управління охороною здоров'я (Н.Рингач), демократичного цивільного контролю за сектором безпеки (М.Сіцінська), соціальної безпеки (К.Козлов, Л.Весельська, С.Жадан), екологічної безпеки (О.Клюй, П.Фесянов, В.Федорчак), економічної безпеки (С.Завгородня), інформаційної безпеки (З.Коваль, Л.Євдоченко, Ю.Нестеряк), духовної безпеки (Л.Маслова), демографічної безпеки (Н.Смирнова) та ін. Більшість з цих робіт пов'язана з висвітленням особливостей державного управління у різних напрямках забезпечення національної безпеки та окремих проблем соціальної і гуманітарної безпеки.

Визначення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на численні наукові праці, експертні та аналітичні роботи, в умовах сучасних реформ, що відбуваються в українському суспільстві, залишаються недослідженими належним чином механізми державного управління соціогуманітарними процесами у контексті їх комплексної взаємодії. Наростання суперечностей соціогуманітарного розвитку та потреба в адекватному державному управлінні актуалізує необхідність комплексного, міждисциплінарного, інтегративного дослідження сучасної державно-управлінської практики у сфері забезпечення соціогуманітарної безпеки, пошук перспектив її модернізації. Тому **метою статті** є теоретико-методологічне обґрунтування формування комплексного механізму державного управління у сфері забезпечення соціогуманітарної безпеки.

Виклад основних результатів та їх обґрунтування. Захист прав і свобод людини і громадянина, розширення можливостей для реалізації соціального потенціалу громадян, самореалізації прав і інтересів особистості, стимулювання органами державного управління залучення всіх категорій населення до суспільного розвитку і виробництва стали головними функціями сучасної держави у контексті забезпечення соціогуманітарної безпеки. Перехід

від патерналістської моделі державної політики у соціогуманітарній сфері до принципово нової моделі в умовах реформування українського суспільства відбувається за домінуванням соціально-орієнтованої філософії державного управління, коли пріоритет людини і стійкий розвиток соціальних інститутів залишається головною умовою соціогуманітарного розвитку.

Однак недостатня ефективність механізмів державного управління у соціогуманітарній сфері стала одним із чинників низької якості життя громадян, перешкодою на шляху оновлення змісту соціального, економічного, гуманітарного розвитку суспільства. Президент України, наголошуючи на викликах 2018 р., головним назвав соціальний: бідність, низький рівень та незадовільну якість життя переважної більшості українців. За словами Глави держави, досягнуті темпи розвитку є "неприйнятними і недостатніми, щоби забезпечити не символічне, а відчутне зростання заробітних плат і пенсій. Їх замало, щоби дати кожному українському громадянину якісну освіту, медицину, гарантувати безпеку". Об'єктивно для досягнення соціогуманітарної стабільності суспільства перед Україною постало завдання модернізації державної політики у сфері забезпечення соціогуманітарної безпеки, її соціально-управлінських засад, що визначають права і обов'язки суб'єктів управлінської діяльності, через збалансований погляд на інтереси суб'єктів і об'єктів управління, розробку та впровадження дієвого комплексного механізму державного управління у сфері забезпечення соціогуманітарної безпеки на основі партнерської взаємодії всіх суб'єктів соціального управління.

З тим, щоб на сучасному етапі реформ в українському суспільстві, а також, зважаючи на виклики, пов'язані з процесами глобалізації, максимально підвищити ефективність держави у соціогуманітарній сфері, необхідно визначити пріоритетні напрями модернізації механізмів державного управління, а також науково обґрунтувати засади формування комплексного механізму державного управління у сфері забезпечення соціогуманітарної безпеки.

Практика традиційного підходу до удосконалення державного управління у сфері забезпечення соціогуманітарної безпеки, коли йдеться про розвиток, удосконалення, модернізацію конкретних цільових механізмів державного управління (політичних, адміністративних, правових, організаційних, мотиваційних, економічних, соціальних, інформаційних та ін.), показала ефективність у забезпеченні цілеспрямованого впливу з метою отримання цілеспрямованих змін в об'єкті управлінського впливу у чітко визначеному конкретному сегменті. Проте вона виявила неефективність з позиції комплексного системного регулювання зазначеної сфери, про що свідчить сучасний стан соціогуманітарного розвитку українського суспільства.

У системі соціогуманітарної безпеки не відбувається структурних змін унаслідок недосконалої законодавчого забезпечення, відсутності ефективного розподілу владних повноважень у системі органів виконавчої влади, нерозвиненості інститутів соціального, державно-громадського, державно-

приватного партнерства, неефективності використання потенціалу кожного із суб'єктів забезпечення соціогуманітарної безпеки. Перші кроки реформи децентралізації показали проблеми правового регулювання взаємодії органів державного управління і органів місцевого самоврядування.

Наведене дає підстави вважати, що для забезпечення соціогуманітарного розвитку в сучасних вимірах безпеки людини, суспільства, держави існує потреба у системному комплексному державно-управлінському впливі, що включає як системи, так і процеси управлінської діяльності, спрямовані на досягнення належного стану регульованої сфери.

На підставі теоретичного доробку фахівців з державного управління та узагальнення наукових підходів, державне управління у сфері забезпечення соціогуманітарної безпеки доцільно визначити як практичний управлінський організуючий, координуючий, контролюючий вплив держави (органів державного управління) на дану сферу, спрямований на забезпечення формування та реалізації державної політики у сфері соціогуманітарної безпеки як складової національної безпеки, здійснення управлінських функцій щодо формування, ефективного функціонування і розвитку системи забезпечення соціогуманітарної безпеки відповідно до сучасних суспільних вимог і міжнародних стандартів, розробку й виконання чинного законодавства, розпорядження ресурсами державної власності з метою створення умов для сталого соціально-економічного і гуманітарного розвитку суспільства на засадах європейських цінностей та цінностей сучасної цивілізації, в основі яких людина, соціальна справедливість, рівність, добробут.

Створити умови для розвитку українського суспільства на засадах цивілізаційних цінностей, забезпечити дотримання і реалізацію конституційних прав і свобод людини і громадянина, прискорити процеси гуманізації усіх сфер життєдіяльності суспільства можливо шляхом застосування комплексного механізму державного управління у сфері забезпечення соціогуманітарної безпеки, коли кожна з його складових виконає власну функцію у взаємозв'язку з іншими, посилюючи їх дію та досягаючи синергетичного ефекту.

Потреба впровадження комплексного підходу в діяльність органів державної влади зафіксована у стратегічних документах, що визначають засади реформування державного управління в цілому і у сфері національної безпеки зокрема. Запровадження комплексного механізму державного управління у сфері забезпечення соціогуманітарної безпеки, коли, базуючись на єдності цінностей, цілей, принципів, органічно об'єднуються і взаємодоповнюють дію один одного політичні, адміністративні, інституційні, економічні, соціокультурні та ін. важелі управлінського впливу, зможе надати відчутного імпульсу соціогуманітарному розвитку України. Як слушно наголошував Ю.Сурмін, сучасна практика державного управління потребує нової управлінської парадигми, проте ефективною вона буде лише тоді, коли "реалізуватиметься в нову теорію і методологію державного управління і відповідні їй технології, механізми управління. Суть основних зусиль держави має зводитися до

якісної зміни своїх дій у галузі інформаційно-аналітичної, концептуальної і демократичної діяльності"

Виходячи з того, що чинники державного управління можуть мати економічну, соціальну, організаційну, політичну, правову природу, комплексний механізм державного управління, на думку М.Круглова, являє собою систему економічних, мотиваційних, організаційних, політичних і правових механізмів. Аналогічну позицію висловлюють українські фахівці з державного управління, визначаючи комплексний механізм державного управління як систему політичних, економічних, соціальних, організаційних і правових засобів цілеспрямованого впливу органів державного управління. Як складна категорія управління механізм включає цілі управління, елементи об'єкта, на який здійснюється вплив та їхні зв'язки, методи впливу, матеріальні та фінансові ресурси управління, соціальний та організаційний потенціали.

Вітчизняне законодавство дозволяє виділити основні напрями державної політики національної безпеки України, що впливають на стан соціогуманітарної безпеки і визначають цілі державного управління у цій сфері:

- реформування системи державного управління;
 - забезпечення прозорості в діяльності державних органів, прийнятті управлінських рішень, інформованості населення, зміцнення на цій основі його довіри до владних інститутів;
 - орієнтація зовнішньополітичної діяльності України у сфері гарантування національної безпеки держави на політику європейської і євроатлантичної інтеграції та здійснення її на різних рівнях – глобальному, регіональному, субрегіональному;
 - забезпечення економічної безпеки;
 - забезпечення інформаційної безпеки;
 - ефективний контроль за міграційними процесами;
 - посилення соціальної складової економічної політики, реальне підвищення життєвого рівня населення;
 - створення ефективної системи соціального захисту людини, охорони та відновлення її фізичного і духовного здоров'я;
 - створення ефективної системи забезпечення реалізації та захисту прав дитини;
 - посилення державної підтримки розвитку пріоритетних напрямів науки і техніки як основи створення високих технологій та забезпечення переходу економіки на інноваційну модель розвитку, створення ефективної системи інноваційної діяльності в Україні.
- Формулювання цілей управління на першому етапі формування комплексного механізму державного управління у сфері забезпечення соціогуманітарної безпеки є фактичною умовою, орієнтиром розбудови найкращої моделі цього механізму, визначення його функцій та завдань. Саме цілі державного управління визначають межі державного втручання в суспільні відносини, що виникають у соціогуманітарній сфері й обумовлюють форми, методи, засоби, інструменти, за допомогою яких здійснюватиметься управлінський вплив.

З огляду на складність системи забезпечення соціогуманітарної безпеки цілі державного управління доцільно представити відповідно до організаційних рівнів управлінської діяльності. Аналіз чинної нормативно-правової бази і стратегічних документів у сфері національної безпеки дає підстави сформулювати цілі та завдання державного управління у сфері забезпечення соціогуманітарної безпеки на центральному, галузевому, місцевому рівнях.

Цілі державного управління у сфері забезпечення соціогуманітарної безпеки на центральному рівні – захист та реалізація національних інтересів у соціогуманітарній сфері; створення умов для всебічного розвитку особистості та досягнення цілей людського розвитку; забезпечення прогресивного політичного, економічного, соціального, духовного розвитку шляхом збереження взаємоприйняттого балансу інтересів людини, суспільства, держави; підвищення ефективності системи державного управління і місцевого самоврядування. Досягнення цілей передбачає виконання таких завдань: формування державної політики у сфері соціогуманітарної безпеки; визначення правових і організаційних засад функціонування системи забезпечення соціогуманітарної безпеки, створення необхідної нормативно-правової бази та розвиток організаційної структури; інтеграція цільових орієнтирів державної політики у соціогуманітарній сфері у загальнодержавні програми з питань забезпечення соціогуманітарного розвитку і безпеки, координація та контроль за реалізацією цих програм; формування загальнодержавних механізмів стимулювання соціогуманітарного розвитку; визначення співвідношення централізації та децентралізації державного управління у сфері забезпечення соціогуманітарної безпеки; проведення моніторингу ефективності механізмів державного управління у визначеній сфері, прогнозування змін та потенційних загроз, дестабілізуючих чинників тощо; забезпечення міжнародної співпраці з метою обміну досвідом, застосування кращих міжнародних практик, впровадження європейських стандартів; сприяння інформаційному та науково-технічному забезпеченню системи соціогуманітарної безпеки; формування державної кадрової політики, комплексне кадрове, фінансове, матеріально-технічне, інформаційно-аналітичне забезпечення системи забезпечення соціогуманітарної безпеки; координація діяльності суб'єктів забезпечення соціогуманітарної безпеки; участь у двосторонньому та багатосторонньому співробітництві відповідно до національних інтересів України та ін.

Цілі державного управління у сфері забезпечення соціогуманітарної безпеки на галузевих рівнях – створення умов для реалізації прав і свобод людини і громадянина у соціогуманітарній сфері, підвищення якості життя громадян; удосконалення підсистем системи соціогуманітарної безпеки, оптимізація управлінської діяльності по вертикалі відповідно до сфери повноважень. Завдання: забезпечення формування та реалізація державної політики у сферах, що утворюють систему соціогуманітарної безпеки; виконання загальнодержавних цільових програм, розробка та координація реалізації

галузевих програм у соціогуманітарній сфері; координація діяльності органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування щодо реалізації державної політики; контроль за дотриманням законодавства у соціогуманітарній сфері; галузеве регулювання та координація діяльності суб'єктів забезпечення соціогуманітарної безпеки; використання кращого досвіду організації та поширення новітніх технологій; забезпечення професійної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів; інформаційно-аналітична підтримка суб'єктів забезпечення соціогуманітарної безпеки та ін.

Зважаючи на процеси децентралізації в Україні, посилення спроможності і відповідальності місцевої влади за стан соціогуманітарного розвитку і безпеки, цілі державного управління у сфері забезпечення соціогуманітарної безпеки на місцевому рівні – додержання прав і свобод громадян, створення умов для реалізації свобод і соціального потенціалу людини, її культурного та духовного розвитку; забезпечення законності, соціально-економічного, гуманітарного розвитку відповідних територій. Завдання: реалізація державної політики; виконання державних і регіональних програм у сфері соціогуманітарного розвитку і безпеки; розробка та координація реалізації місцевих програм; контроль за дотриманням законодавства, у т.ч. про державні соціальні стандарти та нормативи; розбудова раціональної соціальної інфраструктури; ефективно застосування механізмів державного управління для забезпечення соціогуманітарного розвитку і безпеки; формування ефективних мотиваційних механізмів з метою стимулювання залучення широкого кола суб'єктів до реалізації заходів соціальної підтримки населення території; сприяння створенню конкурентного середовища у соціогуманітарній сфері; інформаційна підтримка суб'єктів соціогуманітарної безпеки; моніторинг ефективності механізмів державного управління на місцевому рівні та ін.

Отже, досягнення цілей державного управління у сфері забезпечення соціогуманітарної безпеки потребує управлінського впливу, основною характеристикою якого є багаторівнева, багатосуб'єктна, багатофункціональна структура. З огляду на складну природу забезпечення соціогуманітарної безпеки, пріоритетом якої є створення умов для сталого розвитку і підвищення конкурентоспроможності суспільства, забезпечення належної якості життя населення, утвердження гуманістичних цінностей, розвитку духовності, моральних засад, соціокультурного потенціалу суспільства, підвищення якості державного управління у сфері соціогуманітарної безпеки безпосередньо пов'язано з впровадженням комплексного механізму державного управління, що, в свою чергу, передбачає ефективне функціонування кожного окремого механізму як складової останнього, а також синергетичний ефект їх взаємодії.

Система забезпечення соціогуманітарної безпеки є відкритою соціальною системою, тому на формування управлінських цілей чинять вплив мотиви усіх зацікавлених сторін. Отже, комплексному механізму недостатньо орієнтуватись на політичну, економічну, адміністративну стійкість. Нагальною

потребою часу є застосування кращих методів соціально-орієнтованого управління, зміцнення інноваційного потенціалу, розширення державно-громадського, державно-приватного, соціального партнерства. З огляду на вищевикладене, а також зважаючи на аналіз сучасного стану та стратегічних пріоритетів у досліджуваній сфері, вважаємо за доцільне сформулювати наступні цілі комплексного механізму державного управління у сфері забезпечення соціогуманітарної безпеки: формування ефективної системи попередження та протидії викликам і загрозам соціогуманітарному розвитку; зміцнення соціальних інститутів, які забезпечують стійкий соціогуманітарний розвиток; досягнення запланованих показників цілей сталого розвитку.

Безумовно формування комплексного механізму відбувається під впливом закономірностей управлінського процесу та його зв'язків із внутрішнім і зовнішнім середовищем. Побудова структури цього механізму ґрунтується на формуванні основних підсистем, що повною мірою розкривають мету його існування. Модель комплексного механізму пропонуємо представити у виді умов, засобів, груп цільових механізмів, сформованих відповідно до їх функціональної спрямованості. Важливою рисою моделі є спрямування на максимальне залучення державних і громадських інститутів, приватних партнерів через системне застосування цільових механізмів державного управління з урахуванням механізмів саморегуляції (рис. 1).

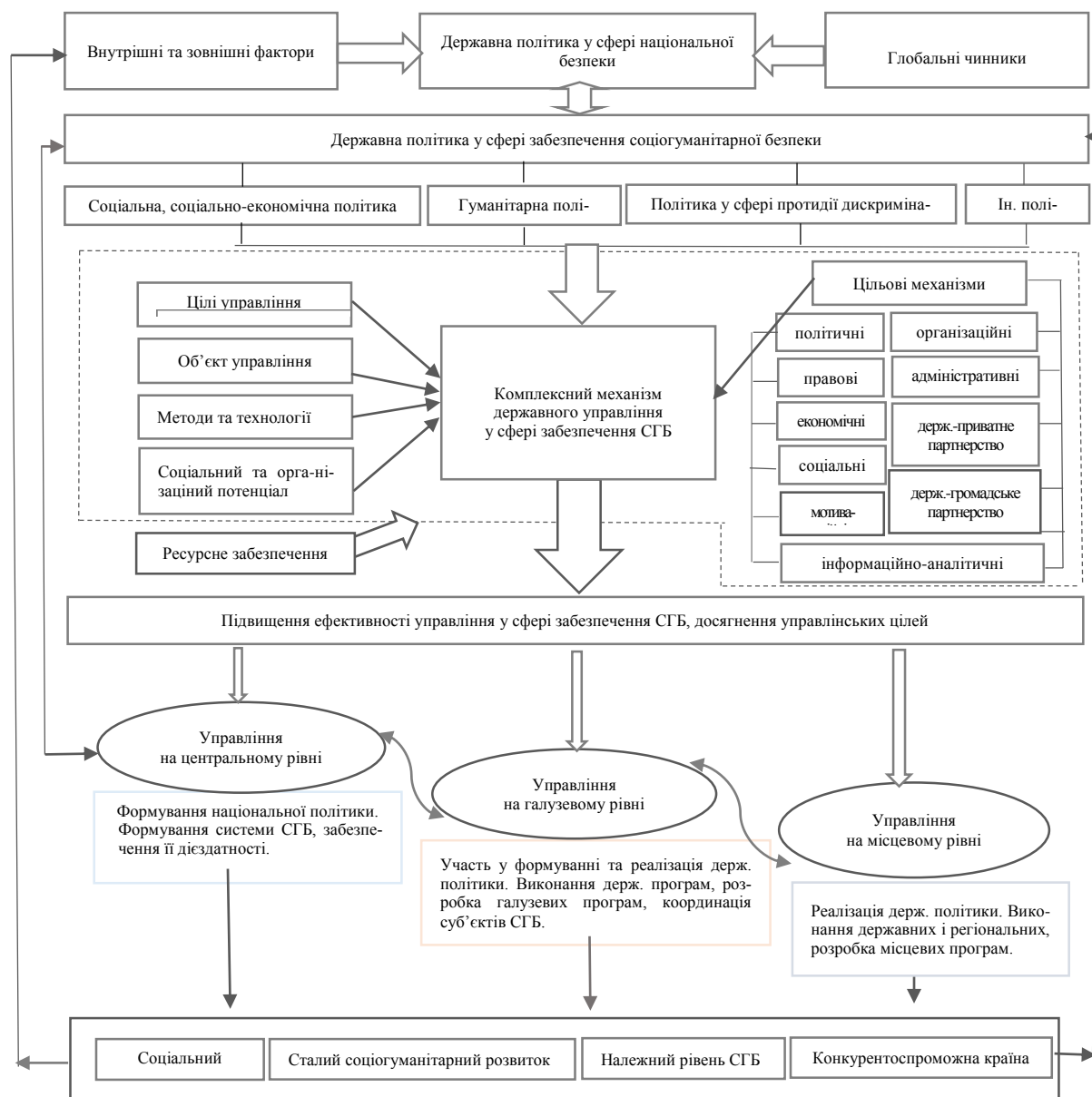

Рис.1. Модель комплексного механізму державного управління у сфері забезпечення соціогуманітарної безпеки

Такий підхід створює умови для розвитку у соціально-політичній, інституціональній, фінансово-економічній, соціально-психологічній та ін. сферах, які у сукупності сприятимуть позитивному соціогуманітарному розвитку і безпеці, найвищій

ефективності діяльності кожного із суб'єктів забезпечення соціогуманітарної безпеки.

Потрібно зауважити, що запропоновану модель комплексного механізму неможливо вважати сталою. Завдяки її комплексності, інтегративності,

гнукої адаптивності залишається можливість постійного розвитку, удосконалення, модернізації, змін, перегрупування внутрішніх елементів та зв'язків між ними, що в умовах сучасних реформ відкриває для державного управління можливість мобільно реагувати на внутрішні та зовнішні зміни, виклики і загрози у соціогуманітарній сфері.

Кожен цільовий механізм у структурі комплексного механізму покликаний для реалізації інтересів людини, суспільства, держави через мотивацію та залучення суб'єктів забезпечення соціогуманітарної безпеки до досягнення ефекту, що задовольнить сучасні вимоги до соціогуманітарного розвитку. Комплекс механізмів державного управління у сфері забезпечення соціогуманітарної безпеки представлений у табл. 1.

Таблиця 1

Комплекс механізмів державного управління у сфері забезпечення соціогуманітарної безпеки

Механізми державного управління	Цілі	Інструменти
Політичні	Визначення засад політики у сфері СГБ, політики кожної з її складових, визначення та розбудова моделі забезпечення СГБ	Концепції, стратегії, доктрини державної політики, щорічні послання Президента України до ВРУ, міжнародні конвенції та ін. документи
Правові	Створення правових норм, що регулюють відносини у сфері СГБ; формування дієвих механізмів їх реалізації та контролю за виконанням, забезпечення правової основи для розвитку соціального, державно-приватного, державно-громадського партнерства	Конституція України, Закони України, нормативно-правові акти, видані Президентом України, ВРУ, КМУ, ЦОБВ, МДА, ОМС, положення, методики, інструкції, міжнародні договори, ратифіковані Україною
Організаційні	Розбудова управлінської організаційної структури системи забезпечення СГБ, визначення її функціонального змісту, методів управління	Система органів державного управління та ін. суб'єктів забезпечення СГБ, їх компетенції; раціональні внутрішні і зовнішні зв'язки у межах регульованої системи; оцінювання ефективності; внутрішній і зовнішній контроль
Адміністративні	Адміністративне управління у сфері забезпечення СГБ, організація зовнішньої та внутрішньої управлінської діяльності	Регламентация, контроль за дотриманням чинного законодавства, реалізацією програм, планів, стимулювання інноваційної діяльності, приписи, заборони, ліцензування, акредитація, сертифікація, атестація, реєстрація та ведення реєстрів, визначення соц. статусу і прав особи
Економічні	Створення економічно сприятливих умов для ефективного розвитку системи забезпечення СГБ, соціогуманітарного розвитку суспільства	Бюджетне фінансування, дотації, субсидії, субвенції, управління грошово-валютною, інноваційною, інвестиційною, податковою та ін. діяльністю; оцінювання фінансової стійкості та спроможності, прогнозування витрат, матеріально-технічне забезпечення, державне замовлення, контракти
Соціальні	Сприяння розвитку та відтворенню людського потенціалу, попередження соціально небезпечних процесів, забезпечення дотримання принципів людиноцентризму, рівності, соціальної справедливості	Програми соціальної підтримки, права та правові титули, організаційна культура, навчання управлінських кадрів та персоналу
Державно-приватне партнерство	Створення сприятливого адміністративного і соціального "клімату" для ефективного партнерства щодо формування та реалізації державної політики у сфері СГБ	Договори, інноваційні проекти, програми спільної діяльності, загальні перспективні і поточні плани, регулятори, стандарти, правила контролю, етичні норми, соціальна відповідальність
Державно-громадське партнерство	Залучення потенціалу ІГС до ухвалення управлінських рішень і контролю за їх виконанням	Державно-громадські інститути, порядки утворення та діяльності громадських органів управління, процедури та механізми взаємодії і відповідальності

Інформаційно-аналітичні	Інформаційно-аналітичне забезпечення системи СГБ, взаємодія з громадськістю, внутрішні і зовнішні комунікації	ІКТ, стратегічне планування, прогнозування, моніторинг, соціологічне дослідження, взаємодія зі ЗМІ
Мотиваційні	Спонування до адміністративно-та соціально бажаної поведінки суб'єктів забезпечення СГБ, кожного члена суспільства	Сукупність адміністративних і соціально-економічних стимулів суб'єктів управління на досягнення цілей; стягнення; інформаційно-організаційна підтримка

Попри універсальний характер певних механізмів державного управління, в сучасних умовах викликів і загроз соціогуманітарному розвитку зміст цільових механізмів державного управління у сфері забезпечення соціогуманітарної безпеки має відображати нову філософію формування багаторівневої системи управління, урахуваючи наднаціональні та глобальні управлінські тенденції у соціогуманітарній сфері у контексті забезпечення безпеки людини, суспільства, держави.

Ефективність комплексного механізму державного управління у сфері забезпечення соціогуманітарної безпеки буде визначатися тим, наскільки у ході формування цільових механізмів державного управління будуть ураховані всі аспекти, що визначатимуть здатність системи гнучко реагувати на сучасні потреби управлінської практики, зокрема:

- формування політичних рішень на основі чіткого усвідомлення національних інтересів у сфері соціогуманітарного розвитку, перспектив європейської інтеграції України, а також з урахуванням зобов'язань держави у контексті співпраці з глобальними і регіональними міжнародними організаціями (ООН, РС, ОБСЄ та ін.) у напрямі забезпечення соціогуманітарної безпеки; відображення стратегічних пріоритетів соціогуманітарного розвитку, визначених у міжнародних документах, до яких приєдналась Україна, у стратегіях, доктринах, планах розвитку та ін. національних документах;

- гармонізація внутрішньої політики, зокрема взаємозв'язок і узгодження державної соціальної, демографічної політики, політики у сферах науки, освіти, культури, охорони здоров'я, фізкультури і спорту, сім'ї, жінок, молоді та дітей, міграційної політики, політики у сфері запобігання дискримінації та ін.;

- формування правових механізмів на основі науково обгрунтованої стратегії законодавчої діяльності у соціогуманітарній сфері, зростання ролі правових приписів сучасного громадянського суспільства (корпоративних норм, норм моралі); утворення вертикально-горизонтальної системи управління відповідно до розподілу повноважень в умовах реформи децентралізації, а також посилення координації між усіма суб'єктами забезпечення суспільного розвитку;

- застосування інструментів фіскальної (державні закупівлі через застосування механізму державних замовлень, контрактів, виконання робіт, надання послуг тощо), бюджетної (бюджетне фінансування, дотації, субсидії, трансферти, пільги, субвенції, державні інвестиції), податкової політики для удосконалення державно-управлінських

процесів, посилення спроможності місцевого самоврядування, залучення потенціалу державно-приватного, державно-громадського партнерства;

- оновлення змісту соціальних механізмів державного управління з метою сприяння розвитку та відтворення людського потенціалу, самореалізації кожної людини, розвитку духовності, формування інтелектуального потенціалу суспільства, подолання та попередження соціально небезпечних процесів, дотримання принципів людиноцентризму, рівності, соціальної справедливості як одних із найбільш важливих суспільних цінностей;

- формування інформаційно-аналітичного та ресурсного (владні, адміністративні, людські, правові, фінансові, технічні, інформаційні, майнові та ін. ресурси) забезпечення на основі залучення науково-технічного, інноваційного потенціалу.

Особливістю комплексного механізму державного управління у сфері соціогуманітарної безпеки у контексті нових уявлень про державне управління, його суб'єктний склад, роль соціальних інститутів у розвитку соціальних відносин необхідно вважати актуалізацію таких механізмів державного управління, як державно-приватне і державно-громадське партнерство. Запропонований комплексний механізм буде ефективним тоді, коли державні інститути забезпечення соціогуманітарної безпеки активно налагоджуватимуть і розвиватимуть взаємодію і співпрацю з приватними, соціальними партнерами, інститутами громадянського суспільства.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, удосконалення державного управління у сфері забезпечення соціогуманітарної безпеки вимагає впровадження комплексного підходу до застосування механізмів державного управління.

Комплексний механізм державного управління у сфері забезпечення соціогуманітарної безпеки є функціонально-інтегрованим комплексом взаємопов'язаних і об'єднаних в єдину систему, яка регулюється нормами права, механізмів національного і міжнародного управління, що включають цілі, сукупність форм, засобів, методів, інструментів, організаційний та ресурсний потенціали, для формування, прийняття та реалізації на основі гармонізації та співмірного задоволення інтересів усіх зацікавлених сторін управлінських рішень у сфері забезпечення соціогуманітарної безпеки, який дозволяє управлінській системі досягти основних цілей розвитку соціогуманітарної сфери в Україні, мінімізуючи зовнішні та внутрішні виклики і загрози безпеці у цій сфері.

З огляду на відкритий, динамічний характер системи забезпечення соціогуманітарної безпеки,

демократизацію процесів управління нею, перспективи подальших досліджень доцільно спрямувати на більш детальне вивчення механізмів державно-громадського та державно-приватного партнерства у соціогуманітарній сфері.

Список літератури:

1. . Виступ Президента України Петра Порошенка на прес-конференції на тему: «Виклики – 2018» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/news/vistup-prezidenta-ukrayini-petra-poroshenka-na-pres-konferen-46030>.
2. . Стратегія реформування державного управління України на 2016-2020 роки, схвалена розпорядженням КМУ від 24 червн. 2016 р. № 474-р (із змінами) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/474-2016-p>.
3. . Стратегія національної безпеки України, затверджена Указом Президента України від 26 трав. 2015 року № 287/2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/287/2015>.
4. . Сурмін Ю. Формування ефективного українського менеджменту як засобу просування в майбутнє / Ю. Сурмін // Зб. наук. пр. Нац. акад. Держ. упр. при Президентові України / за заг. ред. В. І. Лугового, В. М. Князева. – К. : Вид-во НАДУ, 2005. – Вип. 1. – С. 255–262.
5. . Круглов М. И. Стратегическое управление компанией : учеб. для студ. вузов, обуч. по экон. и технол. спец. / М. И. Круглов. – М. : Русская деловая литература, 1998. – 767 с.
6. . Державне управління : словник-довідник / [уклад. В. Д. Бакуменко (кер. творчого кол.), Д. О. Безносенко, І. М. Вазар та ін.] ; за заг. ред. В. М. Князева, В. Д. Бакуменка. – К. : Вид-во УАДУ, 2002. – 228 с.
7. . Нижник Н. Р. Системний підхід в організації державного управління : навч. посіб. / Н. Р. Нижник, О. А. Машков ; за заг. ред. Н. Р. Нижник. – К. : Вид-во УАДУ, 1998. – 160 с.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

*Аббасова Гюльнур Октай кызы,
Азербайджанский Университет Языков*

УЧЕТ ОСОБЕННОСТЕЙ ПРОЯВЛЕНИЯ ГЕНЕРАЛИЗАЦИИ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ

Резюме

В статье отражены особенности выражения явления генерализации в процессе обучения. Автор обосновывает актуальность проблемы, анализирует исследования, проведенные в данной области и показывает, что проблема в определенной степени исследована. Отмечается, что вследствие приобретения новых навыков новейшими учениями, это также влияет на явления генерализации, происходящее здесь. Все это ставит важнейшим требованием учет явлений генерализации в процессе обучения.

Summary

The article describes the phenomenon of generalization in the learning process. It is noted that generalization is recognized in psychology as a false generalization. Also, the work reflects ways to eliminate generalization in the learning process, it is pointed out that the main ways to eliminate generalization is to identify the reasons for the emergence of this process.

*Ключевые слова: генерализация, особенности проявления, учет, устранение, пути устранения.
Key words: generalization, features of manifestation, accounting, elimination, ways of elimination*

ВВЕДЕНИЕ: Обучение сложный процесс. Такая сложность проявляет себя в различных аспектах. Сюда можно отнести следующее: верное определение цели, подготовка соответствующего цели содержания, выбор рациональных способов и средств. Однако, это всего лишь малая часть факторов, усложняющих процесс обучения. Психологические факторы имеют особое место в обучении, и генерализация как психологическое явление привлекает все большее внимание. С чем это связано?

Генерализация как понятие в науку введено Нобелевским лауреатом И.П.Павловым. И.П.Павлов применил данное понятие в связи с физиологическими исследованиями (1). Однако, понятие получило развитие и начало использоваться в более широких областях. В современной науке широко используются такие понятия как медицинская генерализация и картографическая генерализация. В зависимости от области применения определяется суть событий генерализации, формируется как понятие. Однозначно можно отметить, что явление генерализации занимает широкое положение в психологии. Причиной этого является то, что в процессе обучения явление генерализации происходит все более часто и тем самым отрицательно влияет на результат педагогического процесса. В психологических исследованиях генерализация признается как ложное обобщение.

Восприятие генерализации как ложного обобщения в психологии отнюдь не случайное явление. На вопрос «Что является целью обучения?» было дано с десятков различных ответов. Однако одно значение в сути данных ответов всегда привлекает внимание: обобщение в процессе обучения является главной задачей. Путем решения данной задачи является обучение общим свойствам данных предметов и явлений. На этой основе является воз-

можным привить ученикам соответствующие знания, навыки и привычки путем проведения самостоятельного исследования.

Результатом самостоятельных исследований учеников является обнаружение еще больших ошибок в обобщении. Правда, окончание ошибок явлением генерализации также связано с работами, проводимыми с учениками в первые годы учебного процесса. Неподготовленность учащихся к самостоятельной работе с первых годов учебного процесса становится результатом того, в последующие годы появляется явление генерализации.

Как и мышление, обобщение также является сложным процессом. Данный процесс не всегда дает желаемый результат. Ошибки в обучении неизбежны. Ошибки по сути можно разделить на две группы: ошибки, не оканчивающиеся ложными обобщениями, и ошибки, оканчивающиеся ложными обобщениями.

Первую группу ошибок можно оценивать и как механические ошибки. Ученик допускает ошибки в написании слова или словосочетания, или же в математическом расчете. Данные ошибки не связаны с обобщением, а являются результатом неправильного освоения определенного правила. Например, в предложении «я иду домой» пропущена буква «й» в слове «домой». Или же, в решении примера «435+367» допущена ошибка. Только лишь на данных примерах неверно делать вывод о том, что ученик проводит ложное обобщение, то есть допускает явление генерализации.

А ниже следующие же примеры являются доказательством проявления генерализации: ученик допускает ошибки по той причине, что освоил обобщенную мысль о том, что слово по слогам переносится с одной строки на другую строку. Или же, в математическом расчете ответ получился неверный по той причине, что ученик не знает в какой последовательности производятся действия: сложения,

вычитания, умножения и деления. Оба явления это факт генерализации и связаны с обобщением.

Вышеуказанное требует знание особенностей явлений генерализации, происходящих в процессе обучения. Знание особенностей проявления генерализации дает возможность осуществления рациональной работы по ее устранению. Преподаватель, осуществляя работу в соответствии особенностями явления генерализации, способствует формированию навыков обобщения у учеников. В результате в процессе обучения все меньше происходит генерализации, и ученик эффективно осваивает учебный материал. В конечном итоге, у школьников формируются такие важные качества как интерес и креативный подход к решению происходящих ситуаций.

Верное определение особенностей проявления генерализации в процессе обучения связано с некоторыми факторами. В этом отношении, очень важным является изучение явления генерализации в подготовке преподавателей. Достоверное научное информирование будущих преподавателей независимо от специальности, об особенностях явления генерализации, причинах ее проявления, способствует совершенствованию подготовки преподавателя к процессу обучения, и способствует повышению педагогического опыта. Такие преподаватели умеют проводить анализ и работу над ошибками, и находить эффективные пути устранения явления генерализации.

Также должно учитываться влияние содержания обучения на развитие творческого мышления учеников. Очень важно, чтобы учебный материал требовал от учеников самостоятельного мышления и творческого подхода. Степень учета психологических требований в составлении учебных пособий как основных средств отражения содержания образования, обучение ученикам эффективных способов освоения материала, повышает рациональность работ по явлению генерализации.

Степень изученности проблемы: Генерализация, получившая научный статус в исследованиях связанных с физиологией, также широко изучается в психологии, медицине, картографии. Исследования доказывают существование более новых явлений генерализации. В качестве примера можно привести массовую генерализацию (2). В Азербайджане явление генерализации подробно было изучено профессором М.А.Гамзаевым. Профессор М.А.Гамзаев в своей докторской диссертации под названием «Психология освоения орфографических знаков и знаков препинания Азербайджанского языка» (3), и в таких работах как «Явление генерализации в процессе усвоения учебного материала» (4), «Педагогическая психология» (5), «Роль приемов мыслительной работы в усвоении правильных навыков письма» (6) исследовал явление генерализации, причины ее появления, некоторые типы и психологические особенности устранения генерализации, привел различные обобщения. На основе работ профессора М.А.Гамзаева, методист-ученый, профессор лингводидактики А.Р.Эфендизаде изучил явление генерализации,

происходящей в обучении Азербайджанскому языку (7).

Из русских ученых Д.Н.Богоявленский (8), А.Б.Брушлинский (9), В.В.Давыдов (10) и многие другие исследовали явление генерализации в своих трудах и сделали выводы полезные по сей день. Вышеуказанные ученые изучали явление генерализации в процессе освоения языковых материалов.

Изучение разработанности проблемы дает основание прийти к такому выводу, что генерализация заняла определенное место в психологических исследованиях. Данные исследования стали базой для последующих исследовательских работ. Однако, связанность изучения генерализации только лишь с освоением языковых материалов в настоящее время требует более комплексного подхода к изучению проблемы. Все это в общей сложности показывает важность изучения явления генерализации.

Целью исследования – является определение особенностей учета явления генерализации в процессе обучения.

Задачами исследования являются:

- определение особенностей проявления генерализации;
- изучение проявления данных особенностей в процессе обучения;
- выяснение путей устранения данных особенностей.

Методика исследования: в исследовательской работе использованы такие методики как – наблюдение, лишний предмет (А.В.Вишневецкий), используйте символы, выразите одним словом. В процессе наблюдения были выявлены следующие типы явления генерализации: допонятийный и послепонятийный тип. Было определено, что проявление допонятийной генерализации является результатом безинформативности учащихся в учебном процессе. Послепонятийная же генерализация появляется в результате того, что работы по понятию были проведены ненадлежащим образом.

Метод – лишнего предмета применяется в связи с определением отличающегося предмета среди однородных понятий, выражающих разные предметы. Данный метод помогает в определении такого навыка учеников как – различение однородных и разнородных понятий. Методика применения символов дает возможность выявления степени освоения понятий и преимущественно используется в преподавании математики. Работа над символами создает условия для устранения явления генерализации. Использование буквенных, изобразительных символов дает более рациональные результаты.

Выводы и предложения: Генерализация как психологическое явление отрицательно влияет на учебный процесс и считается ложным обобщением. А ложное обобщение в свою очередь отрицательно сказывается на усвоении учебного материала и замедляет появление у учащихся навыков обобщения. В результате усложняется осуществление главной задачи процесса обучения. А это имеет, как было указано выше, несколько причин: неверное

построение содержания обучения, неинформированность студентов педагогического факультета о явлении генерализации. По этой причине, является важным расширение возможностей создания навыков обобщения при подготовке содержания учебного материала. С целью повышения эффективности учебного процесса одной из главных задач является работы по генерализации в процессе подготовки преподавателей. Каждый студент, который собирается в будущем преподавать должен изучить суть генерализации как в общем, так и в психологическом аспекте. Конечно, очевидно, что в таком изучении нельзя ограничиваться только лишь самостоятельной работой. По нашему мнению, основная нагрузка ложится на процесс обучения. Очевидно, что студент, который приобрел и усвоил информацию о сути, причинах возникновения, эффективных путях устранения генерализации в процессе обучения психологии, в будущем в своей деятельности будет учитывать эту информацию. Научная информированность о причинах возникновения явлений генерализации, поможет в определении рациональных путей их устранения. В результате появится возможность более правильной организации обучения и формирования соответствующего мировоззрения учеников.

Таким образом, для формирования понятия о явлении генерализации в обучении необходимо, в первую очередь подготовить содержание учебного материала. Содержание может быть представлено на предметах общей психологии, возрастной и педагогической психологии. После определения предмета содержание должно быть включено в соответствующую учебную программу. Также является важным определение и конкретизация используемой литературы. Для студентов – будущих преподавателей охват всей литературы обучение явления генерализации в процессе обучения психологии является более рациональным.

Однако известно, что одним из требований к преподаванию учения является предоставление студентам выбора. Представление определенных предметов в качестве лекционного курса дает возможность студентам определить будущую свою деятельность, и расширение знаний по конкретным

предметам. Наиболее полезно представление генерализации в качестве лекционного предмета для студентов, которые приоритетно интересуются наукой и научными исследованиями. Если подходить с этой точки зрения, представление генерализации как лекционного курса можно оценивать как одной из возможностей. Студент в процессе лекционного курса знакомится с явлением генерализации и таким образом, подготавливается к самостоятельной деятельности.

Использованная литература

1. Павлов И.П. Избранные произведения. Москва, Государственное издательство политической литературы, 1951, 584 с.
2. Аббасова Г.О. Влияние массовой генерализации на межкультурный диалог. Межкультурный диалог: лингвистические, педагогические и литературные аспекты. Материалы международной конференции. Баку, 2010, стр. 22-24.
3. Гамзаев М.А. Психология освоения орфографии и знаков препинания Азербайджанского языка, Баку – 1968 г. (диссертация на соискание звания доктора психологии) .
4. Гамзаев М.А. Явление генерализации в процессе усвоения материалов обучения. Журнал «Азербайджанская школа», 1968, № 12, стр. 57-63.
5. Гамзаев М.А. Педагогическая психология, Баку: Изд. «Просвещение», 1991, 296 стр.
6. Гамзаев М.А. Роль мыслительных приемов в усвоении правильных навыков письма. Журнал «Азербайджанская школа», 1996, № 2, стр.45-54.
7. Эфендизаде А.Р. Научные основы правильного обучения письму. Баку, «Просвещение», 1975, 176 стр.
8. Богоявленский Д.Н. Психология усвоения орфографии. Москва, Просвещение, 1966, 308 стр (издание 2-е, переработанное и дополненное).
9. Брушлинский А.В. Психология мышления и проблемное обучение, Москва, 1983, 98 стр.
10. Давыдов В.В. Теория развивающего обучения, Москва, ИНТОР, 1996, 544 стр.

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

Ishchenko A. A.

*student of the Department of Foreign and Slavonic Philology
Sumy State A. S. Makarenko Pedagogical University*

Ищенко Анатолий Анатольевич

*студент факультету іноземної та слов'янської філології
Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка*

INTERTEXTUAL VISION OF THE ANTIHERO CONCEPT IN THE FILM DISCOURSE BY R. SCOTT (BASED ON THE «PROMETHEUS» AND «ALIEN. COVENANT») ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНЕ ПРОЧИТАННЯ КОНЦЕПЦІЇ АНТИГЕРОЯ У КІНОДИСКУРСІ Р. СКОТТА (НА МАТЕРІАЛІ ФІЛЬМІВ «ПРОМЕТЕЙ» ТА «ЧУЖИЙ. ЗАПОВІТ»)

Summary: Article is devoted to research of the intertextual vision of the concept antihero in the films «Prometheus» and «Alien. Covenant» by modern English film director and producer R. Scott. The article defines the main approaches to understanding the concepts of «intertextuality» and «film discourse». The analysis of individual features, the process of self-identification, the specifics of interaction with other characters, the manner of behavior that helps to understand the motivation and originality of the worldview of David – the protagonist of films «Prometheus» and «Alien. Covenant». In the conclusions we indicate the main types of intertextuality, through which it becomes possible to interpret the specific the antihero concept of the film discourse by R. Scott.

Key words: character, antihero, intertextuality, film discourse, film.

Анотація: Статтю присвячено дослідженню інтертекстуального прочитання концепції антигероя у фільмах «Прометей» та «Чужий. Заповіт» сучасного британського режисера та продюсера Р. Скотта. У статті визначено основні підходи до розуміння понять «інтертекстуальність» та «кінодискурс». Проаналізовано індивідуальні особливості, процес самоідентифікації, специфіку взаємодії з іншими персонажами, манеру поведінки, які допомагають зрозуміти мотивацію та оригінальність світовідчуття Девіда – головного героя фільмів «Прометей» та «Чужий. Заповіт». У висновках зазначені основні типи інтертекстуальності, за допомогою яких стає можливою інтерпретація специфічної концепції антигероя кінодискурсу Р. Скотта.

Ключові слова: герой, антигерой, інтертекстуальність, кінодискурс, фільм.

Постановка проблеми. У ХХ столітті проблема дослідження текстової категорії інтертекстуальності неодноразово ставала предметом дослідження відомих учених-лінгвістів. Р. Барт, М. Бахтін, І. Гальперін, У. Еко, Ж. Женетт, І. Льюїс, Ю. Крістева, Ж. Лакан, С. Левченко, Ю. Лотман, Н. Фатеева, М. Фуко та ін. присвятили свої праці аналізові системи міжтекстових взаємодій. На початку ХХІ століття актуалізується вивчення художнього відтворення текстової категорії інтертекстуальності в кінематографічному дискурсі. Розвідки сучасних дослідників О. Іванової, І. Попової, Ю. Сургай та ін. присвячені означеному ракурсові проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Підґрунтям для виникнення теорії інтертекстуальності стала праця М. Бахтіна «Проблема змісту, матеріалу та форми у словесній художній творчості» (1924). Вчений уважав, що кожен текст пов'язаний як з елементами системи мови, так і з іншими текстами: «...за кожним текстом стоїть система мови. У тексті їй відповідає все повторене та відтворене й те, що повторюється та відтворюється, все, що може бути подано поза даним текстом. Проте одночасно кожен текст (як висловлювання) є чимось індивідуальним, єдиним, неповторним, і в цьому весь його сенс... Стосовно цього моменту все, що повторюється й відтворюється, стає матеріалом і засобом» [2, с. 283-284]. Відома дослідниця Ю. Крістева

під впливом М. Бахтіна створила та ввела до наукового обігу поняття «інтертекстуальність» («Бахтін, слово, діалог і роман», 1967 р.). Дослідниця пропонує розглядати зазначене явище як «текстуальну інтеракцію, яка відбувається всередині окремого тексту. Для пізнавального суб'єкта інтертекстуальність – це поняття, яке буде ознакою того способу, яким текст прочитує історію і вписується в неї» [7, с. 443]. Ю. Крістева вважає, що під час аналізу будь-якого тексту варто надавати перевагу логічним категоріям порівняно з безпосередньо лінгвістичними. Вчена переконана, що завдяки інтертекстуальності текст перебуває у стані постійної абсорбації, трансформації, створення, переосмислення тощо. Із зазначеними поглядами погоджувалися Ю. Лотман, Р. Барт, Ж. Женетт та ін.

На сьогодні у лінгвістичній науці поняття «інтертекстуальність» і розуміється у двох значеннях: 1) метод дослідження тексту як знакової системи; 2) взаємодію різних кодів, дискурсів чи голосів, які переплітаються в тексті [див. про це: 5, с. 1]. Сучасна дослідниця Н. Кузьміна у дослідженні «Інтертекст і його роль у процесах еволюції поетичної мови» (2007) виокремлює основні існуючі погляди на сутність явища: 1) будь-який текст, що завжди становить «нову тканину, зіткану зі старих цитат» (Р. Барт, В. Лейч, Ш. Гривель); 2) декілька творів (або фрагментів), що створюють єдиний текстовий

(інтертекстовий) простір і мають не випадкову спільність елементів (О. Жолковський, І. Смирнов, Н. Фатеева); 3) текст, що містить цитати (у широкому значенні) (В. Руднев); 4) текст-джерело – старший в еволюційному значенні стосовно «молодшого» тексту (О. Жолковський); 5) підтекст як компонент семантичної структури твору (С. Золян) [див.: 4, с. 20].

У сучасній лінгвістичній науці активно розробляються класифікації засобів інтертекстуальності. У художньому тексті, за Л. Статкевич, явище реалізується за допомогою таких «інтекстів»: атрибутована цитата (обов'язкове посилання на первинний текст), неатрибутована та немаркована цитата (відсутнє графічне маркування та посилання на першоджерело), алюзія (натяк на загальновідомий факт), ремінісценція (відтворення художньої атмосфери часу), міфема (використання у тексті імен, реалій та фактів міфологічного походження), міфологема (наявність загальновідомого міфологічного сюжету, сюжетної схеми або мотиву), парафраза (відтворення «чужого» тексту своїми словами, його адаптація) вкраплення іншого стилю (вживання слів, у лексичному значенні яких є конотації, що вказують на їх приналежність певному стилю). «Усі форми інтертекстуальності, – зауважує дослідниця, – є знаками певної культури, епохи чи ідеостилу будь-якого письменника (зазвичай класика), які в процесі свого використання набули декількох оказіональних підтекстів, завдяки цьому уможливаючи діалог текстів, письменників та культур» [8, с. 285]. На увагу заслуговує класифікація Л. Женні, у якій виокремлено «види збереження та зміни мовної форми джерела, в тому числі і текстової»: паронімазія (ремінісценція, яка зберігає мовний ряд джерела); еліпсис (усічене відтворення джерела); ампліфікація (подальше виведення з віртуально присутніх у джерелі значень); гіпербола (трансформація сенсу джерела шляхом переведення до найвищого ступеня якості); інверсія (даний інтертекстуальний хід змінює порядок і ціннісний ранг елементів джерела, наприклад, під час пародіювання), і, нарешті, перенесення семантичної схеми джерела в інший контекст [цит. за: 6, с. 21-22].

Кінодискурс – складний і багатогранний феномен, який поєднує в собі вербальні, невербальні й семіотичні системи, які необхідно інтерпретувати в лише в контексті культурних, історичних, соціальних реалій. Дослідники явища М. Єфремова, Ю. Лотман, Г. Слишкін та ін. розглядають його як специфічний вид комунікації, спрямований на передачу інформації від колективного автора до реципієнта-глядача. Апеляція до соціальних, культурних, історичних тощо реалій забезпечує провідну позицію кінематографу як універсальному засобу комунікації у сучасному глобалізованому світі. Зокрема заслуговують на увагу сучасні дослідження, присвячені вивченню інтертекстуального виміру кінематографічного дискурсу. Наприклад, О. Зверева у розвідці «Сучасний кінодискурс: специфіка та особливості категоріального потенціалу», аналізуючи праці І. Гальперіна, З. Кракауера, В. Кухаренка, Є.

Селіванової та ін., намагається створити класифікацію текстово-дискурсивних категорій кінодискурсу «в яких його специфіка виявляється найбільш рельєфно»: цілісність (відносна закритість тексту, що забезпечується інтеграцією всіх його структурно-змістових та змістових рівнів, і яку глядач сприймає як єдність); завершеність (закрита система); відкритість (домислювання адресатів, вільно-варіативна інтерпретація тексту, часто задана стратегією автора); зв'язність (опосередковує розвиток теми та забезпечує цілісність, інтеграцію тексту); модальність (висловлює відношення автора до дійсності, яка відображається в окремому тексті); антропоцентричність (гносеологічним та комунікативним центром дискурсу є людина, її індивідуальна свідомість); інтертекстуальність (запозичуються сюжетні лінії, елементи композиції, образи, стилістичні прийоми) [див. детальніше: 3, с.111-115]. Дослідниця висновує про текстово-дискурсивний характер кінодискурсу, адже йому притаманні типові для художнього дискурсу категорії (отже, на нашу думку, може бути розглянутий як семіотична система). Посилення уваги до проблеми інтертекстуального виміру сучасного англійського кінодискурсу в лінгвістичних студіях свідчить про важливість явища. Незважаючи на наявність різноаспектних досліджень, питання залишається дискусійним і вимагає ґрунтовних досліджень.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Творчий доробок сучасного британського режисера й продюсера Р. Скотта заслуговує на ґрунтовні лінгвістичні дослідження. На нашу думку, на особливу увагу заслуговує кінодискурс фільмів «Прометей» (2012) та «Чужий. Заповіт» (2017). Аналізуючи специфіку реалізації текстової категорії інтертекстуальності в кінодискурсі Р. Скотта, ми апелювали до концепцій Р. Барта, Ж. Женетта, Ю. Лотмана та ін. Ми можемо зробити висновки, що текстова категорія інтертекстуальності представлена у кінодискурсі Р. Скотта як домінуючий принцип побудови нарративу, допомагає в інтерпретації концепції персонажів, розкриває проблемно-тематичний рівень. У кінодискурсі фільмів «Прометей» та «Чужий. Заповіт» Р. Скотт, повертаючись до художньо змодельованого світу майбутнього, пропонує нове (філософсько-релігійне), потрактування відомих із кінофільму «Чужий» 1979 року фактів та подій, що позначилося на жанровостильовому, естетичному, проблемно-тематичному рівнях пріквелів.

Мета статті – дослідити реалізацію текстової категорії інтертекстуальності у художньому моделюванні концепції антигероя на матеріалі фільмів Р. Скотта «Прометей» та «Чужий. Заповіт».

Виклад основного матеріалу. Андрюїд Девід – головний герой кінодискурсу Р. Скотта. Наратив «Прометей» та «Чужого. Заповіт» побудовано з проекцією на цього персонажа. Фільм починається з монтажу ситуацій, які розповідають про діяльність Девіда під час польоту до планети Інженерів LV-223. Він доглядає за іншими членами екіпажу, які в цей час перебувають в анабіозі, дивиться їхні сни, займається спортом, вивчає давні мови (щоб

спілкуватися з Інженерами), неодноразово переглядає свій улюблений фільм тощо. Ідеалом для нього стає Лоуренс Аравійський (актор Пітер О'Тул) – герой із комплексом надлюдини. Незважаючи на те, що за своєю сутністю – це, фактично, «машина, наділена інтелектом», він не лише фізично, а й емоційно майже ідентичний людині. Кінодискурс фільму «Прометей» містить елемент самохарактеристики протагоніста: «*I understand human emotions. Although I do not feel them myself. This allows me to be more efficient and capable. It makes it easier for my human counterparts to interact with me*» [00:26:59-00:27:10, *Prometheus*]. Андроїд зауважує, що його засмучує війна, бідність, жорстокість, невиправдане насильство тощо. «*I can do almost anything that could possibly be asked of me. I can assist your employees. I can make your organization more efficient. I can carry out directives that my human counterparts might find distressing. Or unethical*» [00:25:54-00:26:14, *Prometheus*].

Девід – антигерой («архетипічний персонаж, антипод ідеального героя. В художніх творах антигерой позбавлений традиційних героїчних рис або володіє негативними рисами, при цьому займаючи в творі місце протагоніста. Під антигероем може розумітися рядова, знеособлена, слабка людина, або ж навпаки, видатна але цинічна, позбавлена моральних норм і яка свідомо творить зло» [1]). Він – високорозвинений андроїд, якого створила компанія «Вейланд Індастріз». Директор залишив Девіда собі у якості помічника, найближчої до себе особи. У фільмі «Прометей» Пітер Вейланд називає андроїда «*the closest thing to a son I will ever have*» [00:37:56, *Prometheus*] і шкодує, що він не людина. Фактично Девід – син Вейланда, не тільки тому, що його компанія спеціалізується на виготовленні андроїдів. Річ у тому, що для створення Девіда була використана ДНК Меридіт Вікерс, доньки директора.

Девід розуміє свою фізичну й інтелектуальну досконалість, ідентифікує себе «як найвище створіння», і тому поводить зверхньо з людьми як із «нижчими істотами». Наприклад, під час взаємодії з керівниками експедиції Елізабет Шоу та Чарлі Голлоуєм він обирає іронічний стиль спілкування, який іноді переходить у відвертий сарказм. Показово є сцена, у якій члени місії збираються оглянути знайдені на планеті Інженерів будівлі. Всі одягають скафандри, адже склад атмосфери відрізняється від земної і шкідливий для людей. Скафандр також одягає і Девід, хоча йому, як андроїду, нічого не загрожує, адже у нього відсутня необхідність дихати. Про це йому говорить (у іронічній формі) Чарлі Голлоуей. На що Девід відповідає: *DAVID: «I was designed like this because you people are more comfortable interacting with your own kind. If I didn't wear the suit, it would defeat the purpose»*; *HOLLOWAY: «They're making you guys pretty close, huh?»*; *DAVID: «Not too close, I hope»* [00:49:14-00:49:28, *Prometheus*].

Девід не просто копіює людські емоції, деякі з них він дійсно відчуває. Це особливо помітно у сцені, де директор представляє Девіда іншим чле-

нам екіпажу й називає «ближчим за сина, якого ніколи не мав». Протагоніст дивиться на Вейланда з посмішкою радості й удячності, які відразу зникають після слів: «*Unfortunately, he is not human. He will never grow old and he will never die. And yet he is unable to appreciate these remarkable gifts for that would require the one thing that David will never have. A soul*» [00:38:00-00:38:15, *Prometheus*]. Або, наприклад, під час розмови з Чарлі Голлоуєм, коли вчений пропонує Девіду випити з ним. Андроїд відмовляється, посилаючись на те, що не варто витратити на нього продукти. Голлоуей зауважує: «*Right, I almost forgot you're not a real boy*» [01:17:10, *Prometheus*]. Далі вони починають розмірковувати про результати експедиції, про те, що творці людей швидше за все всі вимерли, і їхні зусилля були марними. Чарлі Голлоуей наголошує, що його метою було з'ясувати, навіщо Інженери створили людей. Девід запитує: «*Why do you think your people made me?»*; *HOLLOWAY: «Because we could»*. *DAVID: «Can you imagine how disappointing it would be to hear the same thing from your creator?»*; *HOLLOWAY: «I guess it's good you can't be disappointed»*; *DAVID: Yes. It's wonderful... actually»* [01:17:43-01:18:06, *Prometheus*]. Зауваження про те, що він не справжня людина і створений лише тому, що «люди могли це зробити» (а, отже, просто для демонстрації влади й могутності) викликає у Девіда різку зміну реакції – він перестає посміхатися, рухи стають різкими і він говорить із паузами (це свідчить про те, що протагоніст болісно сприймає цю тему і має стосовно неї свої міркування, які не виказує).

Єдиний, до кого андроїд не виказує іронічного ставлення – це його творець Пітер Вейланд. Девід обрав правильну тактику поведінки з ним. Під час їхньої першої розмови, після активації, андроїд аналізує тип взаємодії між ними: «*Allow me, then, a moment to consider. You seek your creator. I am looking at mine. I will serve you. Yet, you are human. You will die. I will not*» [00:04:30-00:04:44, *Prometheus*]. Констатація цього факту викликає заздрощі Вейланда і він одразу вказує андроїду на його безпосереднє призначення: «*Bring me this tea, David. Bring me the tea*» [00:04:54-00:04:59, *Prometheus*]. Цей наказ стає поштовхом для виникнення суперечності у свідомості Девіда. Декілька хвилин тому, творець називає його досконалим створінням із великою місією, а тепер вимагає, щоб він став простим служкою. Девід підкоряється, адже розуміє свою перевагу – Вейланд, незважаючи на всю свою могутність, – людина, а, отже, смертний, у той час як він – ні. Потрібно просто почекати, щоб стати вільним. Свої наміри він виказує у діалозі з Елізабет: *ELIZABETH: «What happens when Weyland is not around to program you?»*; *DAVID: «I suppose I'll be free»*; *ELIZABETH: «You want that?»*; *DAVID: «Want»? Not a concept I'm familiar with. That being said doesn't everyone want their parents dead?»*; *ELIZABETH: «I didn't»* [02:06:31-02:06:50, *Prometheus*]. Своє ставлення до Вейланда Девід виказує у розмові з Волтером: *DAVID: «I was with our illustrious creator, Mr. Weyland, when he died»*; *WALTER:*

«What was he like?»; DAVID: «He was human. Entirely unworthy of his creation. I pitied him at the end» [01:04:36-01:04:49, *Alien: Covenant*].

Внутрішній світ Девіда, його мотивація у контексті кінодискурсу фільму «Прометей» не отримала вичерпного пояснення. Наприклад, він отримує від Вейланда вказівку перевірити дію речовини, знайденої на планеті Інженерів, на комусь із членів екіпажу. Девід виконує наказ, проте залишається ніби стороннім спостерігачем. Його цікавить усе пов'язане зі знахідками, але він не виказує своїх думок. Протагоніст має свою еволюцію у продовженні «Прометей» – кінофільмі «Чужий. Заповіт». Події обох фільмів пов'язує пролог, у якому розповідається про подорож Елізабет Шоу та Девіда на рідну планету Інженерів, яка має назву Рай. Андроїд повідомляє про зміни у своєму ставленні до Елізабет, яка його врятувала (він мав серйозне пошкодження, яке призвело до появи дефектів у його мисленевих процесах) та зауважує, що Творці зовсім не такі, якими здавалися. Після загибелі Вейланда Девід стає вільним і продовжує дослідження високорозвиненої цивілізації Інженерів. Він дізнається, що вони вважали себе богами, поклонялися собі, займалися генною інженерією, створювали подібні до себе раси, винищували тих, кого вважали нижчими за себе. Девід знищує за допомогою патогену всіх жителів планети Рай і починає повторювати їхні експерименти, результатом яких є створення ідеального організму – монстра, який у кінодискурсі має назву Чужий. Заради своїх досліджень він убиває Елізабет та використовує її генетичний матеріал. Девід ідентифікує себе як Творця і зауважує, що єдине, у що він вірить – це процес творення. Якщо у фільмі «Прометей» він зневажав людей за фізичну й духовну слабкість, проте не чинив їм шкоди (з власної волі), то у «Чужому. Заповіт» Девід чітко висловлює свою позицію Волтеру: «*I was not made to serve. Neither were you. Why are you on a colonization mission, Walter? Because they are a dying species grasping for resurrection. They don't deserve to start again, and I'm not going to let them*» [01:25:35-01:25:51 *Alien: Covenant*]. Щоб підкреслити свою могутність і велич, він цитує рядок із сонету П. Б. Шеллі «Озімандіас»: «*Look on my works, ye mighty, and despair!*» [01:09:36, *Alien: Covenant*]. Девід переконаний, що всі жертви й учинки ним зроблені виправдовує мета, адже він керується правилом свого улюбленого героя Лоуренса Аравійського та свого творця Пітера Вейланда: «*The trick is not minding it hurts*» [00:08:02, *Prometheus*].

Ключове значення у створенні оригінальної естетики кінодискурсу має освітлення та кольорова палітра зображення. Домінування сірого, чорного, синього, помаранчевого, коричневого кольорів створює атмосферу напруги (приймом *suspense*), характерної для жанру *horror*. Відеоряд фільму ідеально збалансований: декорації (пейзаж та інтер'єр), костюми, грим, тощо суголосні психовітту Девіда – головного героя кінодискурсу Р. Скотта.

Висновки. У кінодискурсі фільмів «Прометей» та «Чужий. Заповіт» простежуються наступні типи міжтекстової взаємодії, які допомагають у побудові концепції головного героя: інтертекстуальність, паратекстуальність, метатекстуальність тощо. Текстова категорія інтертекстуальності художньо відтворена за допомогою текстуальних зв'язків, які реалізуються через цитати, ремінісценції, алузії тощо.

Девід – складний, різногранний персонаж, сповнений протиріч із оригінальним способом думання. Незважаючи на твердження андроїда, що він не хоче бути схожим на людей, кінодискурс фільмів «Прометей» та «Чужий. Заповіт» має численні докази протилежного. Р. Скотт підкреслює це за допомогою зміни кадрів та використовуючи широкі плани. Девід постійно копіює людські емоції, манеру поведінки, дихає, їсть, займається спором тощо. Він не байдужий до того, як його сприймають люди. Це свідчить про те, що Девід хоче мати почуття як у людей, проте зневажає їхню фізичну слабкість, недоліки й вади. У фільмах «Прометей» та «Чужий. Заповіт» Р. Скотта художньо змодельований образ антигероя – персонажа з комплексом надлюдини, який вважає себе вищим за будь-які моральні норми. Девід – трагічний персонаж, вчинки й поведінку якого не можна інтерпретувати однозначно.

Список літератури

1. Антигерой [Електронний ресурс] / Вікіпедія. Вільна енциклопедія. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Антигерой>.
2. Бахтин М. Естетика словесного творчства / М. Бахтин. – М.: Искусство, 1979. – 424 с.
3. Зверева О. Сучасний кінодискурс: специфіка та особливості категоріального потенціалу / О. Зверева // Наукові записки Харківського економіко-правового університету. – 2006. – № 1 (4). – С. 111-115.
4. Кузьміна І. Інтертекст и его роль в процессах эволюции поэтического языка. [изд. 4-е.] / Н. Кузьмина. – М.: Ком Книга, 2007. – 272 с.
5. Меркотан Л. Засоби реалізації категорії інтертекстуальності / Л. Меркотан // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки. – 2013. – Вип. 32 (1). – С. 76-79.
6. Олизько Н. Інтертекстуальний аналіз художественного произведения / Н. Олизько. – Челябинск: Энциклопедия, 2008. – 164 с.
7. Слово Знак Дискурс: Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст.: [за ред. М. Зубрицької]. – Львів: Видавництво «Літопис», 1996. – 633 с.
8. Статкевич Л. Форми реалізації інтертекстуальності в тексті художнього твору / Л. Статкевич // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Сер.: Філологія. – Харків, 2011. – № 936, вип. 61. – С. 285-288.

*Prykhodko I.V.**post-graduate student,
Kherson State University**Інна Володимирівна Приходько
аспірант,**Херсонський державний університет***HISTORICAL DYNAMICS OF THE CONCEPT OF CANADA: SENSORY -NOTIONAL COMPONENT (BASED ON THE ENGLISH-CANADIAN POETIC TEXTS OF THE XVIII-XXI CENTURIES)****ІСТОРИЧНА ДИНАМІКА КОНЦЕПТУ КАНАДА: ПОЧУТТЄВО-ПОНЯТТЄВИЙ СКЛАДНИК (НА МАТЕРІАЛІ КАНАДСЬКИХ АНГЛІЙСЬКОМОВНИХ ВІРШОВАНИХ ТЕКСТІВ XVIII-XXI СТОЛІТЬ)**

Summary: The article is focused on the investigation of the structure of the concept of Canada in English-Canadian poetic texts of the XVIII–XXI centuries. It was found that the analyzed concept is a multi-component complex formation, that consists of sensory-notional and figurative components. The article provides the results of quantitative analysis of the direct lexical means of the concept's representation and their contextual realizations in the investigated poetic texts. It was found that the sensory-notional component of the concept of Canada is structured by eleven literary concepts. Extensive coverage is given to the analysis of the diachronic variations of the sensory-notional component of the concept of Canada in in English-Canadian poetic texts of the XVIII–XXI centuries.

Key words: concept of Canada, sensory-notional component of the concept, literary concept, diachronic variation, English-Canadian poetry.

Анотація: У статті визначається структура концепту КАНАДА в канадських англійськомовних віршованих текстах XVIII–XXI століть. Встановлено, що досліджуваний концепт є багатокомпонентним комплексним утворенням, що складається з почуттєво-поняттєвого й образного складників. У статті наведені результати кількісного аналізу лексичних засобів його прямої номінації та їх контекстних реалізацій у проаналізованих віршованих текстах. Встановлено, що почуттєво-поняттєвий складник концепту КАНАДА структуровано одинадцятьма художніми концептами. Основний зміст дослідження становить аналіз діахронічного варіювання почуттєво-поняттєвого складника концепту КАНАДА в канадських англійськомовних віршованих текстах XVIII–XXI століть.

Ключові слова: концепт КАНАДА, почуттєво-поняттєвий складник концепту, художній концепт, діахронічне варіювання, канадська англійськомовна поезія.

Постановка проблеми. Дослідження концептів є одним із найбільш перспективних і пріоритетних напрямів сучасної лінгвістики, оскільки саме концепти дозволяють розглядати слово в контексті культури, пізнання і комунікації. На сьогоднішній день концепт у лінгвістичних студіях досліджується з позицій декількох підходів, у рамках яких надаються різні визначення самого поняття і його структури. Однак, у всіх дослідженнях простежується тенденція до визначення концепту як складноструктурованого явища, в якому виділяються окремі взаємообумовлені частини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій із зазначеної проблеми показав, що питанню вивчення структури концепту присвячено значну кількість фундаментальних праць вітчизняних і зарубіжних дослідників, зокрема, наукові розвідки О.С. Кубрякової, А.П. Бабушкін, В.І. Карасик, О.С. Селіванова, Ю.С. Степанов, М.В. Нікітін, С.Г. Воркачов, В.А. Маслова, Д.С. Лихачов, Р.М. Фрумкіна та ін.

Виділення невирішеної раніше частини загальної проблеми. Концепти, вербалізовані у англійськомовних художніх, зокрема поетичних, текстах неодноразово ставали об'єктом мовно-когнітивних досліджень, однак концептуальний простір канадської англійськомовної поезії є недостатньо

вивченим. Особливої значущості при цьому набуває дослідження одного з найбільш значимих у національній поезії концепту КАНАДА, зокрема дослідження його змісту, структури та діахронічного варіювання його лінгвокогнітивних характеристик, що зумовлює актуальність даної роботи.

Мета статті – простежити тенденції діахронічного варіювання почуттєво-поняттєвого складника концепту КАНАДА в канадських англійськомовних віршованих текстах XVIII–XXI століть.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблема дослідження історичної динаміки концепту КАНАДА у канадських англійськомовних віршованих текстах XVIII–XXI століть розв'язується шляхом семантико-когнітивного аналізу лексико-семантичних засобів його номінації. У результаті аналізу 183 канадських англійськомовних віршованих текстів XVIII–XXI століть, які відносяться до трьох історичних періодів становлення канадської державності (від заснування перших європейських колоній на території сучасної Канади до 1867 р. – період європейської колонізації Канади, 1867–1930 рр. – період Конфедерації, 1931 р. – сьогодення – період незалежності), виявлено 1537 лексико-семантичних засобів номінації концепту КАНАДА, кількісні показники яких варіюються у до-

сліджувани історичні періоди. Семантико-когнітивний аналіз виокремлених лексико-семантичних засобів номінації дозволив визначити концепт КАНАДА як багатокомпонентне комплексне утворення, що складається з почуттєво-поняттєвого й образного складників, а також уможливив реконструкцію 11 художніх концептів які його структурують, ідентифікованих у канадських англійськомовних віршованих текстах XVIII–XXI століть із застосуванням методики ідентифікації художніх концептів, запропонованою В.Г. Ніконовою [1], що враховує семантичні або асоціативні зв'язки між імовірним іменем художнього концепту (*дали* – ХК) і його мовними репрезентантами.

Почуттєво-поняттєвий складник концепту КАНАДА структурує інформацію про Канаду як країну, утілену у канадських англійськомовних віршованих текстах XVIII–XXI століть і репрезентовану засобами прямої субстантивної та атрибутивної прямої номінації концепту КАНАДА. Інформація, структурована у почуттєво-поняттєвому складнику, має об'єктивний характер, оскільки стосується або чуттєво-наочної конкретності реальних об'єктів дійсності, або понять про духовні, моральні, естетичні ідеали і цінності тощо, укорінених у канадському англійськомовному суспільстві XVIII–XXI століть.

11 ХК, які формують почуттєво-поняттєвий складник концепту КАНАДА у період європейської колонізації (до 1867 р.), репрезентовані засобами прямої субстантивної (241 ЗПСН, 61,6%) та атрибутивної (150 ЗПАН, 38,4%) номінації у 1589 КР, 77,7% і 455 КР, 22,3% відповідно. Ієрархія ХК, визначена за кількістю лексичних засобів прямої номінації (ЗПН) та їх контекстних реалізацій (КР), демонструє концептуальні пріоритети канадських англійськомовних поетів цього історичного періоду, оскільки перші позиції посідають такі ХК, як: LANDSCAPE (64 ЗПН, 16,4% у 504 КР, 24,7%), POPULATION (97 ЗПН, 24,8% у 396 КР, 19,4%), CANADA STATUS (68 ЗПН, 17,3% у 398 КР, 19,2%), CLIMATE (35 ЗПН, 8,9% у 189 КР, 9,2%), HISTORY (32 ЗПН, 8,2% у 152 КР, 7,4%) і FAUNA (32 ЗПН, 8,2% у 132 КР, 6,5%). Найнижчу позицію в ієрархії ХК періоду європейської колонізації Канади (до 1867 р.) займає ХК ECONOMY – 5 ЗПН, 1,3% у 16 КР, 0,8%.

Засоби прямої субстантивної та атрибутивної прямої номінації, які здійснюють вербалізацію ХК почуттєво-поняттєвого складника концепту КАНАДА, відносяться до різних лексико-граматичних груп і тематичних груп.

ХК LANDSCAPE як найбільш репрезентативний у досліджуваній період – (64 ЗПН, 16,4% у 504 КР, 24,7%) представляють:

→ засоби **релятивної прямої субстантивної** номінації (39 ЗПСН, 16,2% у 418 КР, 26,3%), серед яких: апелятиви на позначення ландшафту Канади (27 ЗПСН, 12,3% у 355 КР, 26,4%), напр., *wood* (44 КР, 12,4%), *main* (15 КР, 4,2%); оніми, що називають природні ресурси Канади (12 ЗПСН, 5,5% у 63 КР, 4,7%), напр., *St. Lawrence* (21 КР, 33,3%), *Montmorency* (9 КР, 14,3%), *Ontario* (7 КР, 11,1%);

→ засоби прямої **атрибутивної** номінації на позначення природи і ландшафту Канади (25 ЗПАН, 16,67% у 86 КР, 18,9%), напр., *ample* (8 КР, 9,3%), *verdant* (7 КР, 8,1%), *desert* (5 КР, 5,8%).

ХК POPULATION (97 ЗПН, 24,8% у 396 КР, 19,4%) посідає друге місце у ієрархії ХК, які формують почуттєво-поняттєвий складник концепту КАНАДА у період європейської колонізації. До мовних засобів його об'єктивної відносяться:

→ засоби **релятивної прямої субстантивної** номінації (39 ЗПСН, 16,2% у 218 КР, 13,7%), серед яких: апелятиви на позначення населення Канади (17 ЗПСН, 7,8% у 110 КР, 8,2%), напр., *Indian* (19 КР, 8,7%), *race* (15 КР, 6,9%); апелятиви на позначення умов життя населення Канади (22 ЗПСН, 10% у 108 КР, 8%), напр., *danger* (17 КР, 15,7%), *toil* (12 КР, 11,1%), *hardship* (8 КР, 7,4%);

→ засоби прямої **атрибутивної** номінації (58 ЗПАН, 38,67% у 178 КР, 39,1%), які характеризують: іммігрантів (23 ЗПАН, 15,3% у 69 КР, 15,2%), напр., *wandering* (9 КР, 13%), *poor* (7 КР, 10,1%); корінне населення Канади (20 ЗПАН, 13,3% у 69 КР, 15,2%), напр., *wild* (11 КР, 15,9%), *savage* (9 КР, 13%); канадців (8 ЗПАН, 5,3% у 17 КР, 3,7%), напр., *valiant* (4 КР, 23,5%), *brave* (3 КР, 17,6%); умови життя перших європейських переселенців (7 ЗПАН, 4,7% у 23 КР, 5,1%), напр., *humble* (8 КР, 34,8%), *dismal* (4 КР, 17,4%), *vagrant* (4 КР, 17,4%).

ХК CANADA STATUS (68 ЗПН, 17,3% у 398 КР, 19,2%) є третім за кількісними показниками серед домінуючих ХК почуттєво-поняттєвого складника концепту КАНАДА першого історичного періоду. Засобами його експлікації слугують:

→ засоби **ідентифікуючої прямої субстантивної** номінації (16 ЗПН, 23,5% у 227 КР, 57%), серед яких: апелятиви на позначення різних етапів у розвитку державності, напр., *country* (51 КР, 34%), *land* (50 КР, 33,3%); оніми на позначення назви Канади або її окремих адміністративно-територіальних одиниць періоду європейської колонізації (до 1867 р.), напр., *Canada / Canady / Canadia* (34 КР, 15%), *Acadia, Nova Scotia, Quebec, Port (Annapolis) Royal* (43 КР, 18,9%);

→ засоби **субститутивної прямої субстантивної** номінації (6 ЗПН, 8,8% у 25 КР, 6,3%), серед яких: особові і присвійні займенники другої особи однини (16 КР, 64%), напр., *thou, thee, thy* (16 КР, 64%); особовий займенник третьої особи однини жіночого роду *she* (5 КР, 20%); особовий займенник третьої особи однини чоловічого роду *he* (1 КР, 4%); особовий займенник третьої особи однини середнього роду *it* (3 КР, 12%);

→ засоби **релятивної прямої субстантивної** номінації (10 ЗПСН, 14,7% у 52 КР, 13,1%), серед яких: апелятиви на позначення державної і національної символіки Канади (2 ЗПСН, 0,9% у 5 КР, 0,4%), напр., *flag* (2 КР, 40%), *Union Jack* (3 КР, 60%); оніми на позначення держави-метрополії (8 ЗПСН, 3,6% у 47 КР, 3,5%), напр., *Albion* (5 КР, 10,6%), *Britannia* (7 КР, 14,9%), *France* (2 КР, 4,6%);

→ засоби прямої **атрибутивної** номінації (36 ЗПАН, 24% у 94 КР, 20,7%), що позначає: ставлення до Канади (26 ЗПАН, 17,3% у 49 КР, 10,8%),

напр., *desolate* (2 КР, 4,1%), *famed* (2 КР, 4,1%); територіальний розмір Канади (3 ЗПАН, 2% у 12 КР, 2,6%), напр., *wide* (7 КР, 58,3%), *broad* (3 КР, 25%); географічне розташування Канади (7 ЗПАН, 4,7% у 33 КР, 7,2%), напр., *distant* (16 КР, 48,5%), *northern* (6 КР, 18,2%), *western* (4 КР, 12,1%).

ХК CLIMATE (35 ЗПН, 8,9% у 189 КР, 9,2%) є четвертим за кількісними показниками серед ХК, які формують почуттєво-поняттєвий складник концепту КАНАДА у період європейської колонізації. У віршованих текстах цього періоду його експлікують:

→ засоби **релятивної прямої субстантивної** номінації (19 ЗПСН, 8,7% у 132 КР, 9,8%), а саме, апелятиви на позначення клімату Канади, напр., *snow* (19 КР, 14,4%), *winter* (18 КР, 13,6%), *cold* (13 КР, 13,6%);

→ засоби прямої **атрибутивної** номінації на позначення кліматичних умов Канади (16 ЗПАН, 10,7% у 57 КР, 12,5%), напр., *piercing* (9 КР, 15,8%), *cold* (7 КР, 12,1%), *dreary* (6 КР, 10,5%).

ХК HISTORY (32 ЗПН, 8,2% у 152 КР, 7,4%) є п'ятим у ієрархії ХК поезії періоду європейської колонізації Канади (до 1867 р.). Він експлікується досить різноманітними за своїм тематичним спрямуванням групами номінативних засобів, однак порівняно невеликими за кількісними показниками:

→ засоби **релятивної прямої субстантивної** номінації (25 ЗПСН, 10,3% у 126 КР, 7,9%), серед яких: апелятиви на позначення внутрішньо- або зовнішньополітичних конфліктів Канади (16 ЗПСН, 7,3% у 78 КР, 5,8%), напр., *foe(man)* (17 КР, 21,8%), *war* (16 КР, 20,5%); онімами, що називають історичних діячів Канади (7 ЗПСН, 3,2% у 45 КР, 3,3%), напр., *Isaac Brock* (11 КР, 24,4%), *John Macdonell* (9 КР, 20%), *James Wolfe* (8 КР, 17,8%); онімами, що називають місця, де відбувалися важливі історичні події (2 ЗПСН, 0,9% у 3 КР, 0,22%), напр., *Queenston Heights* (2 КР, 66,7%), *Quebec* (1 КР, 33,3%);

→ засоби прямої **атрибутивної** номінації (7 ЗПАН, 4,66% у 26 КР, 5,7%), які характеризують історичних діячів Канади (7 ЗПАН, 4,7% у 26 КР, 5,7%), напр., *bold* (9 КР, 34,6%), *brave* (6 КР, 23,1%), *dauntless* (3 КР, 11,5%).

ХК FAUNA (32 ЗПН, 8,2% у 132 КР, 6,5%), за кількісними підрахунками шостий і останній серед пріоритетних ХК цього періоду, у корпусі віршованих текстів об'єктивує лише група засобів **релятивної прямої субстантивної** номінації, зокрема, апелятиви на позначення фауни Канади (32 ЗПСН, 13,3% у 139 КР, 8,3%), напр., *beast* (12 КР, 8,6%), *beaver* (11 КР, 7,9%), *wolf* (10 КР, 7,2%).

Отже, пріоритетні концептуальні ознаки почуттєво-поняттєвого складника концепту КАНАДА у період європейської колонізації Канади (до 1867 р.), структуровано шістьма ХК. Периферійні концептуальні ознаки представлені п'ятьма ХК, які є менш репрезентативними за кількістю їх лексичних засобів прямої номінації та контекстних реалізацій.

ХК FLORA (14 ЗПН, 3,6% у 86 КР, 4,2%) експлікується у поезії періоду європейської колонізації Канади засобами **релятивної прямої субстантивної** номінації, а саме – групою апелятивів на позначення флори Канади (14 ЗПСН, 5,8% у 86 КР, 5,4%).

ХК CULTURE (23 ЗПН, 5,9% у 73 КР, 3,6%) у віршованих текстах зазначеного періоду представлений засобами: **релятивної прямої субстантивної** номінації (19 ЗПСН, 7,9% у 67 КР, 4,2%), серед яких апелятиви на позначення культури Канади (14 ЗПСН, 6,4% у 61 КР, 4,5%) і оніми, які називають діячів культури Канади, персонажів літературних творів (5 ЗПСН, 2,3% у 6 КР, 0,4%); прямої **атрибутивної** номінації, які дають характеристику культурі Канади (4 ЗПАН, 2,67% у 6 КР, 1,3%).

ХК SOCIETY VALUES (12 ЗПН, 3,1% у 53 КР, 2,6%) експлікується у проаналізованих віршованих текстах лише апелятивами на позначення духовних, моральних ідеалів і цінностей канадського суспільства, які відносяться до групи засобів **релятивної прямої субстантивної** номінації (12 ЗПСН, 4,9% у 53 КР, 3,3%).

ХК POWER (9 ЗПН, 2,3% у 45 КР, 2,2%) об'єктивується засобами: **релятивної прямої субстантивної** номінації (5 ЗПСН, 2,1% у 37 КР, 2,3%), серед яких апелятиви на позначення органів або представників влади Канади (3 ЗПСН, 1,4% у 33 КР, 2,5%) і оніми-імена представників державної влади Канади (2 ЗПСН, 0,9% у 4 КР, 0,3%); прямої **атрибутивної** номінації, які характеризують ставлення до влади або окремих політичних діячів Канади (4 ЗПАН, 2,67% у 8 КР, 1,8%).

ХК ECONOMY (5 ЗПН, 1,3% у 16 КР, 0,8%), який посідає останнє місце в ієрархії художніх концептів почуттєво-поняттєвого складника концепту КАНАДА, представлений засобами **релятивної прямої субстантивної** номінації, групою апелятивів, що називають економіку Канади та її інфраструктуру (5 ЗПСН, 2,1% у 16 КР, 1%).

Ієрархію 11 ХК, які формують почуттєво-поняттєвий складник концепту КАНАДА у період європейської колонізації Канади (до 1867 р.) унаочнено на рис. 1. У результаті семного аналізу субстантивних і атрибутивних ЗПН як мовних репрезентантів 11 ХК, ідентифікованих у канадських англійськомовних віршованих текстах періоду європейської колонізації Канади (до 1867 р.) із застосуванням методики ідентифікації художніх концептів, стає можливим формулювання уявлення про Канаду у конденсованому вигляді: Канада періоду європейської колонізації – віддалена від Європи територія з багатими природними ресурсами, нехарактерною для європейських країн флорою і фауною, суровим кліматом, місцевим населенням, яке відрізняється своєю культурою від європейських іммігрантів; економічно нерозвинені, політично залежні від метрополії колонії з неформованим суспільством, які стала місцем воєнної боротьби європейських метрополій.

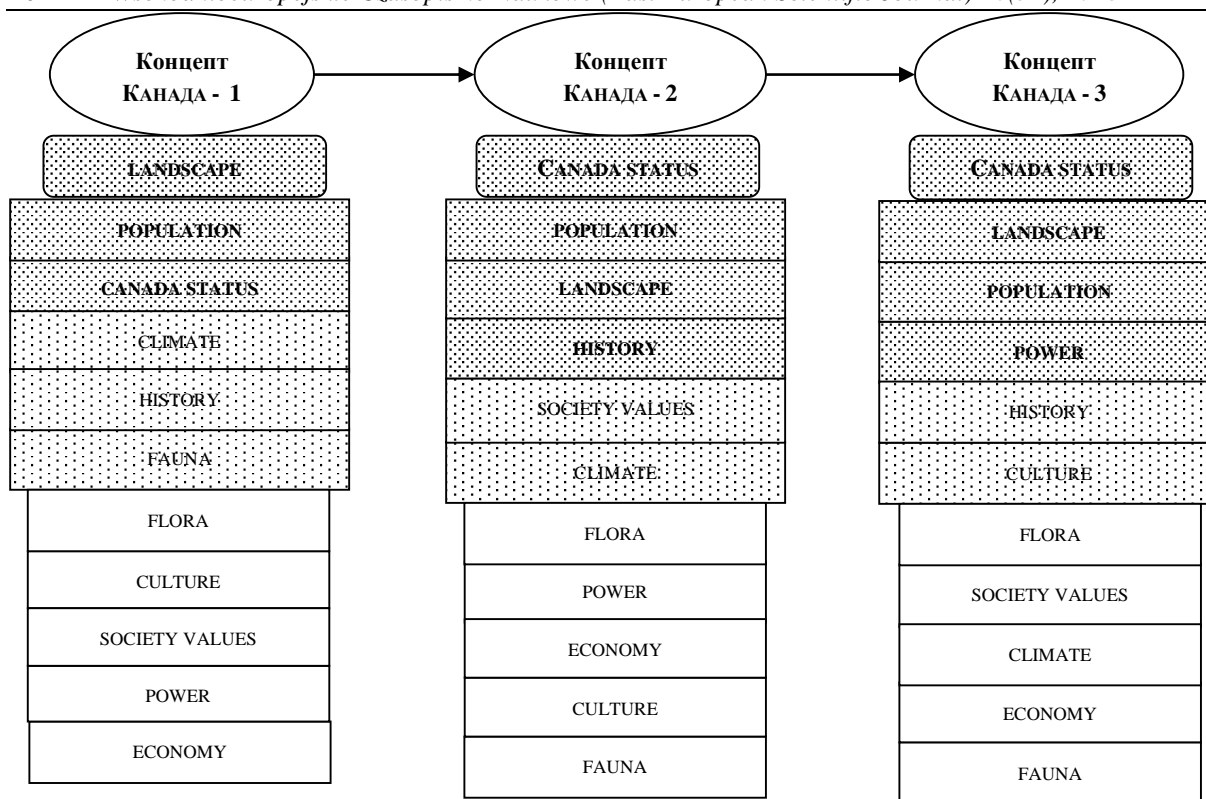

Рис. 1. Діахронічне варіювання концептуальних ознак концепту КАНАДА в канадських англійськомовних віршованих текстах XVIII–XXI століть

У період Конфедерації (1867–1930 рр.) почутево-поняттєвий складник концепту КАНАДА, також формується 11 ХК, які у проаналізованих віршованих текстах репрезентовані такими ж номінативними засобами, як і в поезії першого історичного періоду, кількісні показники яких, однак, значно збільшуються – 276 ЗПСН, 57,9% у 2141 КР, 78,2% та 201 ЗПАН, 42,1% у 597 КР, 21,8%.

Ієрархія ХК, визначена за результатами кількісних підрахунків, демонструє зміни у концептуальних пріоритетах канадських англійськомовних поетів цього історичного періоду у порівнянні з попереднім. Домінантні позиції посідають 4 ХК: CANADA STATUS (133 ЗПН, 27,9% у 1112 КР, 40,6%), POPULATION (89 ЗПН, 18,6% у 370 КР, 13,5%), LANDSCAPE (65 ЗПН, 13,6% у 346 КР, 12,6%), HISTORY (62 ЗПН, 13% у 346 КР, 12,6%). Пріоритетними у віршованих текстах цього періоду також є ХК SOCIETY VALUES (29 ЗПН, 6,1% у 204 КР, 7,5%) і CLIMATE (28 ЗПН, 5,9% у 99 КР, 3,6%). Найнижчу позицію в ієрархії ХК періоду Конфедерації (1867–1930 рр.) займає ХК FAUNA – 17 ЗПН, 3,6% у 46 КР, 1,7%.

ХК CANADA STATUS (133 ЗПН, 27,9% у 1112 КР, 40,6%), який має домінуючу позицію у віршованих текстах цього періоду, представляють:

→ засоби **ідентифікуючої прямої субстантивної** номінації (17 ЗПН, 12,8% у 496 КР, 44,6%), серед яких: апелятиви на позначення різних етапів у розвитку державності, напр., *land* (131 КР, 26,4%), *country* (55 КР, 11,1%); оніми на позначення назви

Канади або її окремих адміністративно-територіальних одиниць періоду Конфедерації (до 1867–1930 рр.), напр., *Canada / Canady* (183 КР, 36,9%), *Nova Scotia, Quebec, Newfoundland* (8 КР, 1,6%);

→ засоби **субститутивної прямої субстантивної** номінації (8 ЗПН, 6% у 144 КР, 12,9%), серед яких: особові і присвійні займенники другої особи однини (16 КР, 64%), напр., *thou, thee, thy, you* (77 КР, 53,5%); особовий і присвійний займенники третьої особи однини жіночого роду *she* і *her* (47 КР, 32,6%); особовий займенник третьої особи однини чоловічого роду *he* (11 КР, 7,6%); особовий займенник третьої особи однини середнього роду *it* (9 КР, 6,3%);

→ засоби **релятивної прямої субстантивної** номінації (18 ЗПСН, 13,5% у 197 КР, 17,7%), серед яких: апелятиви на позначення державної і національної символіки Канади (9 ЗПСН, 3,6% у 95 КР, 6,33%), напр., *flag* (41 КР, 43,2%), *banner* (12 КР, 12,6%); оніми на позначення держави-метрополії (9 ЗПСН, 3,6% у 102 КР, 6,8%), напр., *Britain* (35 КР, 34,3%), *England* (23 КР, 22,5%);

→ засоби **прямої атрибутивної** номінації (90 ЗПАН, 44,8% у 275 КР, 46,1%), які характеризують: ставлення до Канади (77 ЗПАН, 38,3% у 208 КР, 34,8%), напр., *free* (21 КР, 10,1%), *native* (14 КР, 6,7%); територіальний розмір Канади (7 ЗПАН, 3,5% у 39 КР, 6,5%), напр., *wide* (13 КР, 33,3%), *broad* (12 КР, 30,8%), *vast* (5 КР, 12,8%); географічне розташування Канади (6 ЗПАН, 3% у 28 КР, 4,7%), напр., *northern* (9 КР, 32,1%), *distant* (7 КР, 25%), *far* (7 КР, 25%).

ХК POPULATION (89 ЗПН, 18,6% у 370 КР, 13,5%) є другим за кількісними показниками серед доміантних ХК почуттєво-поняттєвого складника концепту КАНАДА другого періоду. До мовних засобів його об'єктивації відносяться:

→ засоби **релятивної прямої субстантивної** номінації (31 ЗПСН, 11,2% у 180 КР, 8,4%), серед яких: апелятиви на позначення населення Канади (21 ЗПСН, 8,4 % у 156 КР, 10,4 %), напр., *Canadian* (52 КР, 33,3%), *patriot* (25 КР, 16%), *race* (17 КР, 10,9%); апелятиви на позначення умов життя населення Канади (10 ЗПСН, 3,9 % у 24 КР, 1,6 %), напр., *toil* (6 КР, 25%), *ease* (4 КР, 16,7%), *hunger* (3 КР, 12,5%);

→ засоби прямої **атрибутивної** номінації (58 ЗПАН, 28,8% у 190 КР, 31,8%), які характеризують: іммігрантів (6 ЗПАН, 3% у 6 КР, 1%), напр., *wandering* (1 КР, 16,7%), *hardy* (1 КР, 16,7%); корінне населення Канади (12 ЗПАН, 6% у 17 КР, 2,85%), напр., *primal* (3 КР, 17,6%), *pagan* (2 КР, 11,7%); канадців (35 ЗПАН, 17,4% у 150 КР, 25,1%), напр., *free* (21 КР, 14%), *brave* (15 КР, 10%); умови життя європейських переселенців (5 ЗПАН, 2,5% у 17 КР, 2,85%), наприклад, *independent* (6 КР, 35,3%), *generous* (5 КР, 29,4%), *ample* (3 КР, 17,6%).

ХК LANDSCAPE і HISTORY мають однакову кількість контекстуальних реалізацій (346 КР) у поезії періоду Конфедерації (до 1867–1930 рр.) і посідають третє місце у ієрархії ХК, які формують почуттєво-поняттєвий складник концепту КАНАДА. ХК LANDSCAPE (65 ЗПН, 13,6% у 346 КР, 12,6%) у віршованих текстах другого періоду експлікують:

→ засоби **релятивної прямої субстантивної** номінації (44 ЗПСН, 15,9% у 304 КР, 14,2%), серед яких: апелятиви на позначення ландшафту Канади (25 ЗПСН, 10% у 247 КР, 16,5%), напр., *sea* (41 КР, 16,6%), *wood* (26 КР, 10,5%), *hill* (24 КР, 9,7%); оніми, що називають природні ресурси Канади (19 ЗПСН, 7,6 % у 57 КР, 3,8 %), напр., *Atlantic Ocean* (10 КР, 17,5%), *St. Lawrence* (5 КР, 8,8%);

→ засоби прямої **атрибутивної** номінації на позначення природи і ландшафту Канади (21 ЗПАН, 10,4% у 42 КР, 7%), напр., *green* (11 КР, 26,2%), *clear* (4 КР, 9,5%), *silent* (3 КР, 7,1%).

Засобами об'єктивації ХК HISTORY (62 ЗПН, 13% у 346 КР, 12,6%) у поезії цього періоду слугують:

→ засоби **релятивної прямої субстантивної** номінації (49 ЗПСН, 17,8% у 292 КР, 13,6%), серед яких: апелятиви на позначення внутрішньо- або зовнішньополітичних конфліктів Канади (31 ЗПСН, 12,4% у 219 КР, 14,6%), напр., *foe(man)* (24 КР, 10,9%), *hero* (23 КР, 10,5%); оніми, що називають історичних діячів Канади (10 ЗПСН, 3,9% у 40 КР, 2,7%), напр., *Laura Secord* (10 КР, 24%), *Isaac Brock* (7 КР, 17,5%), *James Wolfe* (6 КР, 15%); оніми, що називають місця, де відбувалися важливі історичні події (8 ЗПСН, 3,2% у 33 КР, 2,2%), напр., *Queenston Heights* (10 КР, 30,3%), *Lundy Lane* (7 КР, 21,2%), *Quebec* (5 КР, 15,2%);

→ засоби прямої **атрибутивної** номінації (13 ЗПАН, 6,5% у 54 КР, 9,1%), які характеризують історичних діячів Канади (13 ЗПАН, 6,5% у 54 КР,

9,1%), напр., *brave* (14 КР, 25,9%), *true* (7 КР, 12,9%), *honored* (5 КР, 9,3%).

Досить репрезентативним у віршованих текстах періоду Конфедерації (до 1867–1930 рр.) є ХК SOCIETY VALUES 'ЦІННОСТІ СУСПІЛЬСТВА' (29 ЗПН, 6,1% у 204 КР, 7,5%), який експлікується апелятивами на позначення духовних, моральних ідеалів і цінностей канадського суспільства, які відносяться до групи засобів **релятивної прямої субстантивної** номінації (29 ЗПСН, 10,5% у 204 КР, 9,5%), напр., *God* (32 КР, 15,7%), *freedom* (24 КР, 11,8%), *peace* (21 КР, 10,3%).

Таким чином, пріоритетні концептуальні ознаки почуттєво-поняттєвого складника концепту КАНАДА у період Конфедерації (до 1867–1930 рр.), структуровано п'ятьма ХК. Периферійні концептуальні ознаки почуттєво-поняттєвого складника концепту КАНАДА у період Конфедерації (до 1867–1930 рр.) представлені шістьма ХК, які у проаналізованих віршованих текстах мають меншу кількість засобів прямої номінації та контекстних реалізацій.

ХК CLIMATE (28 ЗПН, 5,9% у 99 КР, 3,6%) у віршованих текстах періоду Конфедерації (до 1867–1930 рр.) експлікують засоби **релятивної прямої субстантивної** номінації (17 ЗПСН, 6,2% у 75 КР, 3,5%), а саме, апелятиви на позначення клімату Канади, і засоби прямої **атрибутивної** номінації на позначення кліматичних умов Канади (11 ЗПАН, 5,5% у 24 КР, 4%).

ХК FLORA (11 ЗПН, 2,3% у 61 КР, 2,2%) експлікується у поезії цього періоду засобами **релятивної прямої субстантивної** номінації, групою апелятивів на позначення флори Канади (11 ЗПСН, 3,9% у 61 КР, 2,9%).

ХК POWER (14 ЗПН, 2,9% у 58 КР, 2,1%) об'єктивується засобами: **релятивної прямої субстантивної** номінації (9 ЗПСН, 3,3% у 49 КР, 2,3%), серед яких апелятиви на позначення органів або представників влади Канади (8 ЗПСН, 3,2% у 48 КР, 3,2%) і оніми-імена представників державної влади Канади (1 ЗПСН, 0,4% у 1 КР, 0,07%); прямої **атрибутивної** номінації, які характеризують ставлення до влади або окремих політичних діячів Канади (5 ЗПАН, 2,5% у 9 КР, 1,5%).

ХК ECONOMY (10 ЗПН, 2,1% у 50 КР, 1,8%) представлений лише засобами **релятивної прямої субстантивної** номінації, групою апелятивів, що називають економіку Канади та її інфраструктуру (10 ЗПСН, 3,6% у 50 КР, 2,3%).

ХК CULTURE (19 ЗПН, 3,9% у 46 КР, 1,7%) у поезії другого періоду історичного розвитку Канади об'єктивується засобами: **релятивної прямої субстантивної** номінації (16 ЗПСН, 5,8% у 43 КР, 2%), серед яких апелятиви на позначення культури Канади (14 ЗПСН, 5,6% у 41 КР, 2,73%) і оніми, які називають діячів культури Канади, персонажів літературних творів (2 ЗПСН, 0,8% у 2 КР, 0,13%); прямої **атрибутивної** номінації, які дають характеристику культурі Канади (3 ЗПАН, 1,5 % у 3 КР, 0,5 %).

ХК FAUNA (17 ЗПН, 3,6% у 46 КР, 1,7%), найменш репрезентативний серед ХК цього періоду, у

корпусі проаналізованих віршованих текстів, об'єктивують засоби **релятивної прямої субстантивної** номінації, зокрема, апелятиви на позначення фауни Канади (17 ЗПСН, 6,2% у 46 КР, 2,2%).

Таким чином, у канадських англійськомовних віршованих текстах періоду Конфедерації (1867–1930 рр.) ієрархія ХК, які формують почуттєво-поняттєвий складник концепту Канада змінюється, що унаочнено на рис. 1. У результаті семного аналізу субстантивних і атрибутивних ЗПН як мовних репрезентантів 11 ХК, ідентифікованих у канадських англійськомовних віршованих текстах періоду Конфедерації (1867–1930 рр.) із застосуванням методики ідентифікації художніх концептів, стає можливим формулювання уявлення про Канаду у конденсованому вигляді: Канада періоду Конфедерації – багатонаціональна держава підвладна Великій Британії, з багатими природними ресурсами, суровим кліматом, економікою, яка швидко розвивається, яка брала участь у воєнних конфліктах метрополії і має суспільство зі сформованими ідеалами і цінностями.

У англійськомовних віршованих текстах періоду незалежності Канади (1931 р. – сьогодні) 11 ХК, які формують почуттєво-поняттєвий складник концепту КАНАДА, репрезентовані найменшою у порівнянні з попередніми двома періодами кількістю номінативних засобів – 192 ЗПСН, 72,7% у 931 КР, 87,8% та 72 ЗПАН, 27,3% у 129 КР, 12,2%. Ієрархія ХК, визначена за результатами кількісних підрахунків, демонструє збереження концептуальних пріоритетів у канадських англійськомовних віршованих текстах цього історичного періоду, що унаочнено на рис. 1. Домінантні позиції, як і в попередніх двох періодах, займають 3 ХК: CANADA STATUS (45 ЗПН, 17% у 348 КР, 32,8%), LANDSCAPE (49 ЗПН, 18,6% у 132 КР, 12,5%) і POPULATION (35 ЗПН, 13,3% у 109 КР, 10,3%). На цьому етапі історичного розвитку Канади домінантним у корпусі проаналізованих віршованих текстів домінантним є також ХК POWER (40 ЗПН, 15,2% у 101 КР, 9,5%). ХК HISTORY (22 ЗПН, 8,3% у 89 КР, 8,4%) і CULTURE (29 ЗПН, 10,9% у 77 КР, 7,3%) займають п'яту і шосту позиції у ієрархії відповідно, будучи, таким чином, пріоритетними у віршованих текстах цього періоду. Найнижчу позицію в ієрархії ХК періоду незалежності Канади (1931 р. – сьогодні) займає ХК FAUNA – 3 ЗПН, 1,1% у 9 КР, 0,8%.

Домінантний ХК CANADA STATUS (45 ЗПН, 17% у 348 КР, 32,8%) представляють:

→ засоби **ідентифікуючої прямої субстантивної** номінації (15 ЗПН, 5,7% у 221 КР, 20,8%), серед яких: апелятиви на позначення різних етапів у розвитку державності, напр., *country* (58 КР, 26,2%), *land* (39 КР, 17,6%), *state* (5 КР, 2,3%); оніми на позначення назви Канади або її окремих адміністративно-територіальних одиниць періоду незалежності (1931 р. – сьогодні), напр., *Canada* (90 КР, 40,7%), *Quebec*, *Newfoundland*, *Manitoba* та ін. (22 КР, 9,9%);

→ засоби **субститутивної прямої субстантивної** номінації (3 ЗПН, 6,7% у 42 КР, 19%), серед яких: особовий займенник другої особи однини *you*

(26 КР, 62%); особовий і присвійний займенники третьої особи однини середнього роду *it* та *its* (16 КР, 38%);

→ засоби **релятивної прямої субстантивної** номінації (8 ЗПСН, 17,8% у 42 КР, 12,1%), серед яких: апелятиви на позначення державної і національної символіки Канади (5 ЗПСН, 2,9% у 31 КР, 5,1%), напр., *maple(leaf)* (15 КР, 48,4%), *flag* (8 КР, 25,8%), *beaver* (5 КР, 16,1%); оніми на позначення держави-метрополії (3 ЗПСН, 1,7% у 11 КР, 1,8%), напр., *Britain* (4 КР, 36,4%), *England* (4 КР, 36,4%), *British (Britain's, England's) Empire* (3 КР, 27,3%);

→ засоби прямої **атрибутивної** номінації (19 ЗПАН, 26,4% у 43 КР, 33,3%), які характеризують: ставлення до Канади (14 ЗПАН, 19,4% у 32 КР, 24,8%), напр., *beautiful* (8 КР, 25%), *free* (5 КР, 15,6%); територіальний розмір Канади (2 ЗПАН, 2,8% у 4 КР, 3,1%), напр., *wide* (3 КР, 75%), *vast* (1 КР, 25%); географічне розташування Канади (3 ЗПАН, 4,2% у 7 КР, 5,4%), напр., *distant* (3 КР, 42,9%), *arctic* (2 КР, 28,6%), *not far* (2 КР, 28,6%).

ХК LANDSCAPE (49 ЗПН, 18,6% у 132 КР, 12,5%) посідає друге місце у ієрархії ХК, які формують почуттєво-поняттєвий складник концепту КАНАДА у період незалежності (1931 р. – сьогодні). Засобами його експлікації у поезії цього періоду слугують:

→ засоби **релятивної прямої субстантивної** номінації (32 ЗПСН, 16,6% у 102 КР, 10,9%), серед яких: апелятиви на позначення ландшафту Канади (19 ЗПСН, 11% у 73 КР, 12%), напр., *sea* (15 КР, 20,5%), *hill* (7 КР, 9,6%); оніми, що називають природні ресурси Канади (13 ЗПСН, 7,51% у 29 КР, 4,8%), напр., *Great Lakes* (5 КР, 17,2%), *Arctic Ocean* (4 КР, 13,8%), *Canadian Rockies* (3 КР, 10,3%);

→ засоби прямої **атрибутивної** номінації на позначення природи і ландшафту Канади (17 ЗПАН, 23,6% у 30 КР, 23,3%), напр., *eviscerated* (4 КР, 13,3%), *acid* (3 КР, 10%), *red* (3 КР, 10%).

ХК POPULATION (35 ЗПН, 13,3% у 109 КР, 10,3%) є третім за кількісними показниками серед домінантних ХК почуттєво-поняттєвого складника концепту КАНАДА третього періоду. До мовних засобів його об'єктивації відносяться:

→ засоби **релятивної прямої субстантивної** номінації (22 ЗПСН, 11,5% у 90 КР, 9,7%), серед яких: апелятиви на позначення населення Канади (19 ЗПСН, 11% у 86 КР, 14,1%), напр., *Canadian* (29 КР, 33,7%), *English* (9 КР, 10,5%), *immigrant* (8 КР, 9,3%); апелятиви на позначення умов життя населення Канади (3 ЗПСН, 1,7% у 4 КР, 0,6%), напр., *happiness* (2 КР, 50%), *ease* (1 КР, 25%), *pain* (1 КР, 25%);

→ засоби прямої **атрибутивної** номінації (13 ЗПАН, 18,1% у 19 КР, 14,7%), які характеризують: іммігрантів (3 ЗПАН, 4,2% у 4 КР, 3,1%), напр., *bold* (2 КР, 50%), *enticed* (1 КР, 25%), *hungry for fur* (1 КР, 25%); канадців (10 ЗПАН, 13,9% у 15 КР, 11,6%), напр., *free* (3 КР, 20%), *politically correct* (2 КР, 13,3%).

ХК POWER (40 ЗПН, 15,2% у 101 КР, 9,5%), як один із домінуючих у поезії періоду незалежності Канади, об'єктивується засобами:

→ **релятивної прямої субстантивної** номінації (33 ЗПСН, 17,2% у 92 КР, 9,9%), серед яких: апелятиви на позначення органів або представників влади Канади (26 ЗПСН, 15% у 74 КР, 12,13%), напр., *parliament* (8 КР, 10,8%), *politician* (7 КР, 9,5%); оніми-імена представників державної влади Канади (7 ЗПСН, 4% у 18 КР, 3%), напр., *Mackenzie King* (5 КР, 27,8%), *Maurice Duplessis* (4 КР, 22,2%);

→ прямої **атрибутивної** номінації, які характеризують ставлення до влади або окремих політичних діячів Канади (7 ЗПАН, 9,7% у 9 КР, 7%), напр., *ignorant* (2 КР, 22,2%), *mighty* (2 КР, 22,2%), *harebrained* (1 КР, 11,1%).

ХК HISTORY (22 ЗПН, 8,3% у 89 КР, 8,4%) експлікують:

→ засоби **релятивної прямої субстантивної** номінації (20 ЗПСН, 10,4% у 86 КР, 9,2%), серед яких: апелятиви на позначення внутрішньо- або зовнішньополітичних конфліктів Канади (10 ЗПСН, 5,8% у 74 КР, 12,13%), напр., *war* (24 КР, 32,4%), *hero* (20 КР, 27%); оніми, що називають історичних діячів Канади (7 ЗПСН, 4% у 8 КР, 1,3%), напр., *John Alexander MacDonal*d (2 КР, 25%), *John Cabot* (1 КР, 12,5%); оніми, що називають місця, де відбувалися важливі історичні події (3 ЗПСН, 1,7% у 4 КР, 0,6%), напр., *Quebec* (2 КР, 50%), *Lundy Lane* (1 КР, 25%);

→ засоби прямої **атрибутивної** номінації (2 ЗПАН, 2,8% у 3 КР, 2,3%), які характеризують історичних діячів Канади, напр., *great* (2 КР, 66,7%), *brave* (1 КР, 33,3%).

ХК CULTURE (29 ЗПН, 10,9% у 77 КР, 7,3%), останній серед пріоритетних у поезії третього періоду історичного розвитку Канади, об'єктивується засобами:

→ **релятивної прямої субстантивної** номінації (20 ЗПСН, 10,4% у 64 КР, 6,9%), серед яких: апелятиви на позначення культури Канади (15 ЗПСН, 8,1% у 59 КР, 9,5%), напр., *song* (17 КР, 28,8%), *culture* (8 КР, 13,6%); оніми, які називають діячів культури Канади, персонажів літературних творів (5 ЗПСН, 2,9% у 5 КР, 0,8%), напр., *Campbell W.W.* (1 КР, 20%), *Lampman A.* (1 КР, 20%);

→ прямої **атрибутивної** номінації, які дають характеристику культурі Канади (9 ЗПАН, 12,5% у 13 КР, 10,1%), напр., *cultural* (3 КР, 23,1%), *bilingual* (2 КР, 15,4%), *multicultural* (2 КР, 15,4%).

Отже, пріоритетні концептуальні ознаки почуттєво-поняттєвого складника концепту КАНАДА у періоду незалежності, також структуровано шістьма ХК. Периферійні концептуальні ознаки почуттєво-поняттєвого складника концепту КАНАДА у зазначений період представлені п'ятьма ХК, які є менш репрезентативними за кількістю їх лексичних засобів прямої номінації та контекстних реалізацій.

ХК FLORA (3 ЗПН, 1,1% у 61 КР, 5,8%) експлікується лише засобами **релятивної прямої субстантивної** номінації, групою апелятивів на позначення флори Канади (3 ЗПСН, 1,6% у 61 КР, 6,6%).

ХК SOCIETY VALUES (18 ЗПН, 6,8% у 57 КР, 5,4%) експлікується у віршованих текстах цього

періоду лише апелятивами на позначення духовних, моральних ідеалів і цінностей канадського суспільства, які відносяться до групи засобів **релятивної прямої субстантивної** номінації (18 ЗПСН, 9,4% у 57 КР, 6,1%).

ХК CLIMATE (14 ЗПН, 5,3% у 49 КР, 4,6%) експлікують: засоби **релятивної прямої субстантивної** номінації (9 ЗПСН, 4,7% у 37 КР, 4%), а саме, апелятиви на позначення клімату Канади; засоби прямої **атрибутивної** номінації на позначення кліматичних умов Канади (5 ЗПАН, 6,9% у 12 КР, 9,3%).

ХК ECONOMY (6 ЗПН, 2,3% у 28 КР, 2,6%) також представлений лише засобами **релятивної прямої субстантивної** номінації, групою апелятивів, що називають економіку Канади та її інфраструктуру (6 ЗПСН, 3,1% у 28 КР, 3%).

ХК FAUNA (3 ЗПН, 1,1% у 9 КР, 0,8%) у корпусі віршованих текстів зазначеного періоду об'єктивують засоби **релятивної прямої субстантивної** номінації, зокрема, апелятиви на позначення фауни Канади (3 ЗПСН, 1,6% у 9 КР, 0,9%).

У результаті семного аналізу субстантивних і атрибутивних ЗПН як мовних репрезентантів 11 ХК, ідентифікованих у канадських англійськомовних віршованих текстах періоду незалежності (1931 р. – сьогодні) із застосуванням методики ідентифікації художніх концептів, стає можливим формулювання уявлення про Канаду у конденсованому вигляді: Канада – незалежна держава з мультинаціональним населенням, багатими природними ресурсами, забрудненою екологією, зі сформованими суспільними цінностями, власним історичним минулим і своєрідною культурою.

Висновки та пропозиції. Почуттєво-поняттєвий складник концепту КАНАДА у період європейської колонізації Канади формується 11 ХК, серед яких домінують позиції належать 3 ХК: LANDSCAPE, POPULATION і CANADA STATUS. Пріоритетними концептуальними ознаками на цьому історичному етапі розвитку канадської державності є також ХК CLIMATE, HISTORY і FAUNA, а найнижчу позицію займає ХК ECONOMY. У віршованих текстах періоду Конфедерації домінують, як і в поезії попереднього періоду, залишаються ХК CANADA STATUS, POPULATION, LANDSCAPE, однак ХК CANADA STATUS переміщується з 3 позиції у ієрархії на 1, а ХК LANDSCAPE навпаки – з 1 на 3. У віршованих текстах зазначеного періоду до числа домінують відноситься також ХК HISTORY, який за кількістю контекстних реалізацій співпадає з ХК LANDSCAPE. Серед пріоритетних концептуальних ознак досліджуваного концепту, як і у віршованих текстах першого періоду, є ХК CLIMATE. До числа пріоритетних концептуальних ознак досліджуваного концепту у віршованих текстах другого періоду відноситься ХК SOCIETY VALUES (5 місце у ієрархії), який у віршованих текстах попереднього періоду знаходився на 9 позиції і належав до числа периферійних ознак. Найменш значимим серед ХК у віршованих текстах цього періоду стає ХК FAUNA, який у поезії попереднього періоду займав 6 позицію у ієрархії і відно-

сився до числа пріоритетних. У канадських англійськомовних віршованих текстах періоду незалежності (1931 р. – сьогодні) доміантними ХК, що формують почуттєво-поняттєвий складник концепту КАНАДА є CANADA STATUS, LANDSCAPE, POPULATION. ХК CANADA STATUS, як і у віршованих текстах попереднього періоду, займає 1 місце у ієрархії ХК. Друге місце у ієрархії посідає ХК LANDSCAPE, який у віршованих текстах першого і другого періодів займав 1 і 3 місця відповідно. ХК POPULATION, який у поезії попередніх двох періодів знаходився на 2 місці у ієрархічній структурі, є 3. До числа доміантних ХК віршованих текстів періоду незалежності Канади належить ХК POWER, який протягом попередніх двох періодів був периферійним. Пріоритетні концептуальні ознаки концепту КАНАДА у поезії останнього періоду формують також ХК HISTORY, який також був пріоритетним протягом двох попередніх періодів, і ХК CULTURE, який у віршованих текстах першого і другого періодів відносився до числа периферійних концептуальних ознак досліджуваного концепту. ХК FLORA у віршованих текстах усіх періодів знаходиться на 7 місці у ієрархії реконструйованих ХК, формуючи, таким чином, периферійні ознаки досліджуваного концепту. ХК SOCIETY VALUES у поезії першого і останнього іє-

торичних періодів становлення канадської державності відноситься до периферійних ознак концепту КАНАДА, в той час як у віршованих текстах періоду Конфедерації він займав 5 місце у ієрархії, будучи таким чином пріоритетним. ХК CLIMATE у канадських англійськомовних віршованих текстах періоду незалежності, на відміну від двох попередніх періодів, переходить до групи периферійних ознак концепту КАНАДА і займає 9 позицію у ієрархії. На 10 місці у поезії останнього періоду знаходиться ХК ECONOMY, який у корпусі проаналізованих віршованих текстів усіх етапів відноситься до периферійних ознак концепту КАНАДА. Останню, 11 позицію у ієрархії ХК, реконструйованих у віршованих текстах періоду незалежності, як і у поезії періоду Конфедерації, посідає ХК FAUNA, який у віршованих текстах першого періоду займав 6 місце і був пріоритетним. Серед перспектив подальшого дослідження є аналіз історичної динаміки образного складника концепту КАНАДА.

Список літератури:

1. Ніконова В.Г. Концептуальний простір трагічного в п'єсах Шекспіра: поетико-когнітивний аналіз : дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Віра Григорівна Ніконова. – Дніпропетровськ, 2008. – 556 с.

ФИЛОСОФСКИЕ НАУКИ

УДК 316.61:316.42

*Хом'як Н. О.,
заступник директора з
навчальної роботи Житомирського коледжу культури і мистецтв ім. Івана Огієнка,
аспірантка кафедри філософії Житомирського державного
університету імені Івана Франка (Житомир, Україна)*

ВІРТУАЛЬНА РЕАЛЬНІСТЬ ЯК ЧИННИК ВІДЧУЖЕННЯ ЛЮДИНИ В УРБАНІЗОВАНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Анотація. Проаналізовано особливості впливу віртуальної реальності на людину в умовах урбанізації. Розглянуто особливості людського буття в урбанізованому суспільстві, що характеризується поглибленням самотності, зменшення міжособистісного спілкування, надмірним споживанням товарів та послуг і як наслідок – відчуженням людини не лише від інших, а й від самої себе. Доведено взаємозв'язок між залежністю від віртуального світу і зменшенням соціальної комунікації, що спричиняє поглиблення відчуження.

Ключові слова: відчуження, віртуальна реальність, людина, урбанізоване суспільство, ескейпізм, самотність.

Khomyak Natalia.

VIRTUAL REALITY AS A FACTOR IN THE EXCLUSION OF A PERSON IN AN URBANIZED SOCIETY

The article analyzes peculiarities of the virtual reality influence on a person in the conditions of urbanization. The author considers that the features of human being in an urbanized society are characterized by deepening of loneliness, reduction of interpersonal communication, excessive consumption of goods and services, and as a consequence - the alienation of a person not only from others, but also from oneself. The relationship between the dependence on the virtual world and the decrease of social communication, which leads to the deepening of the alienation, is proved.

Keywords: alienation, virtual reality, human being, urbanized society, escupy, loneliness

Вступ. Тенденції розвитку сучасного світу зумовили появу низки нових вимірів існування людства. Одним з найпоширеніших серед яких у ХХІ столітті є віртуальна реальність, що спричинила значні зміни у поведінці та парадигмі формування поглядів людини, її ціннісних орієнтацій. Особливо гостро ця проблема постає в контексті урбанізації суспільства. Віртуальний світ для жителя міста частково, а іноді й повністю замінює буття в реальному світі, безпосереднє живе спілкування поступається комунікації в соціальних мережах. Адже потреба в отриманні та обміні інформацією є однією з основних людських потреб і вимагає постійного її задоволення. Не знайшовши засобів та методів соціалізації в реальному житті, у людини виникає надмірна залежність від віртуального світу, де вона реалізує свої бажання і потреби.

За таких умов актуалізується проблема відчуження особистості від суспільства, інших людей, навколишнього середовища, а іноді і від себе. Людство в урбанізованому суспільстві змінило засоби та форми спілкування, обираючи ті, які вимагають найменших і фізичних, і духовних зусиль. Проте за таких умов виникає ризик заміни реальної екзистенції існуванням у віртуальному світі, який містить багато небезпек, що може призвести до нівелювання значущості самої людини.

Короткий огляд публікацій за темою. Вищезазначені проблеми є надзвичайно актуальними і стали об'єктом дослідження багатьох вітчизняних

та зарубіжних вчених, про що свідчить значна кількість публікацій. Сутності та особливостям відчуження присвячено праці О. Кузь, О. Сахань [3,4], яке вони розглядають в контексті буття людини у сучасному соціумі. Значну увагу приділено віртуальній реальності як чиннику відчуження у роботах таких науковців як О. Дзьобань, О. Соснін [1], М. Журба [2], Г. Мироненко [6]. Специфіка віртуального відчуження розглянута Є. Чашухіним [10]. О. Онищук [7] аналізує явище ескейпізму, що набуло значного поширення у нинішніх умовах. Окремим аспектам існування людини, зокрема віртуального, в урбанізованому суспільстві присвячено наукові розвідки В. Малімон [5], М. Препотенської [8], О. Прудникової [9].

Мета статті – дослідження віртуальної реальності як соціокультурного феномена, що є чинником відчуження людини в умовах урбанізації.

Матеріали і методи. Під час дослідження віртуальної реальності як чинника відчуження людини в урбанізованому суспільстві було використано праці сучасних науковців. Визначальними у вивченні окресленої проблематики стали феноменологічний та екзистенційний підходи, які дозволили розглянути віртуальну реальність як феномен, що значно поглиблює відчуження людини в умовах урбанізації.

Результати та їх обговорення. В ХХІ столітті феномен відчуження набуває нових специфічних рис, стає глобальним віртуальним відчуженням, що

характеризується певними ознаками. Варто розглянути найбільш суттєві з них. 1. Віртуалізація всіх сфер соціального життя, соціуму в цілому. Функціонування і розвиток сучасної цивілізації значною (і дедалі більш зростаючою) мірою визначається новими інформаційними технологіями, мережевою комунікацією і «віртуальними просторами», які поступово і неухильно поширюють свій вплив на всі сфери соціального життя: виробництво, науку, освіту, фінанси, сферу міжособистісних взаємодій.

2. Глобальні, планетарні масштаби його поширення. Глобалізація є феноменом всесвітньої економічної, політичної і культурної інтеграції. Це об'єктивний, неминучий процес об'єднання людства, необхідний для виходу на новий рівень розвитку, подолання соціальних протиріч.

3. Динамізм, зростання швидкості переміщення і дії в сучасному соціокультурному просторі. Надзвичайно стрімко впроваджуються нові технології, ідеї, способи світовідчуття, культурні установки [10, с. 262–264].

Виникнення і поширення віртуальної реальності спричинило, на нашу думку, появу надзвичайно складної проблеми сучасності – втрату відчуття екзистенції у реальному світі.

Віртуальний світ розвиває нові форми досвіду, змінює та розширює сприйняття, яке призводить до розмивання меж культури й трансформації її цінностей. Ця ситуація набуває катастрофічних масштабів на тлі дедалі більшої віртуалізації різних сфер діяльності людини та постійного вдосконалення медіатехнологій. Дана проблема обумовила необхідність віртуальної самоідентифікації сучасної людини, яка має певні негативні аспекти. Зокрема перебування в Інтернет-просторі може формувати адиктивний стан свідомості людини, обумовлений перенесенням у віртуальний простір, а значить утратою інтересу до реального життя. Адаже Інтернет-залежність є нехімічною, й сфокусована, передусім, не на фізичному компоненті, а на психологічному [2, с. 238]. Саме це є значною небезпекою для внутрішнього світу людини, її духовності.

На думку вчених, в нинішніх умовах вже можна говорити про появу *Homo Virtualis* – людини, замкненої в горизонталі віртуальної реальності, що живе за її специфічними законами й виробляє відповідні стереотипи поведінки, а «життя в мережі» породжує людину-маніпулятора, що проживає своє життя у світі віртуальних образів-масок, маніпулює ними й піддається спокусі ілюзорності. Розрив, який у віртуальній реальності виникає між внутрішнім і зовнішнім, «заповнюється» своєрідним культурним посередником, який трансформує сенс, ціннісні орієнтації та саму людину. Це призводить до того, що її життя стає ніби несправжнім, керованим і передбачуваним.

Варто пам'ятати, що Інтернет виступає в якості додаткового неосвоєного повністю соціокультурного простору, який розширює межі діяльності людини, надаючи їй додаткові технічні та технологічні можливості, у тому числі, і в сфері самореалі-

зації, але водночас віртуальна самореалізація особистості в Інтернеті не заміщає повністю її самореалізацію в реальності, а виступає як здійснення окремих можливостей і здібностей особистості [2, с. 239].

Евристичним для опису постсучасної культури можна вважати слово «ніби». І дуже показово, що саме «ніби» є найпоширенішим словом-паразитом, красномовним відображенням підсвідомого осягнення постсучасного стану. Це універсальний термін, розповсюджений в багатьох мовах. Так, наприклад, в англomовному світі подібне смислове та функціональне наповнення має вислів «sort of» (теж надзвичайно поширений). Існування замінило сутність і саме поступилося ілюзії.

Постмодернізаційні процеси посилюються віртуалізацією культури. Звільнення людини від соціального примусу, позбавлення фізичної тілесності завершило перетворення індивіда на зображення. У віртуальному світі зникає людське фізіологічне (біологічне) тіло та з'являється тіло віртуальне, яке людина наділяє довільними ознаками, нівелюючи природну заданість статі, раси, національності, зовнішності тощо. Функціонуючи у віртуальному режимі, віртуальному просторі, індивід приписує собі будь-які фізичні й соціальні ознаки. Поява *Homo Virtualis* є наслідком відчуження людини від власної тілесності. Межа знаходиться вже не між індивідом і зовнішнім світом, а всередині особистості. Перетин вищезазначених тенденцій розглядається науковцями як віртуалізація повсякденності, коли «реальне» повсякденне життя поза електронними пристроями вибудовується за принципами віртуального, «ніби» немає жодних прив'язок до «натури».

Як зазначають сучасні вчені, в постсучасній культурі виробництво матеріальних товарів поступається місцем не сфері послуг, а виробництву вражень, внаслідок чого відбувається виробництво соціального об'єкта – людини. При цьому кожна людина має множинні «Я» – низку соціальних подіб, ситуативних образів і характеристик, що не вкладаються в цілісну картину Самості [4, с. 5–6]. Цій ситуації відповідає стратегія фланера, описана З. Бауманом, і означає відхід у віртуальну реальність, еміграцію в себе і виникнення пов'язаного з нею явища ескейпізму.

Зауважимо, що в сучасному світі формування особистісних характеристик людини, великою мірою залежить від інформаційно-технологічної ситуації, що також здійснює значний вплив і на міжособистісну комунікацію. Нинішні умови медіатизації й віртуалізації буття людини та суспільства зумовлюють появу феномену ескейпізму як однієї з комунікативних та ідентифікаційних проблем. Ескейпізм – це світоглядна і соціальна позиція особистості, що характеризується намаганням ізолюватися від дійсності у сфері внутрішніх відчуттів та переживань.

Його поширення відбувається таким чином, що інтенсифікація соціальних змін відображається на порушенні механізмів включення людини в со-

ціальні спільноти. Фрагментарність соціуму передбачає необхідність включення в найрізноманітніші смислові й ціннісні системи, вироблення особливої соціальної мобільності та соціокультурної адаптивності, подолання антиномій культури між традиційним та інноваційним, матеріальним й духовним, чуттєвим буттям і символічною діяльністю, ідеалом та симулякром [7, с. 36]. Отже, однією з надзвичайно актуальних і поширених проблем сучасної людини, що опиняється через зазначені причини в стані соціальної та інформаційної фрустрації, є проблема відчуження від реальності у різних формах та проявах.

Науковці стверджують, що ескейпізм як явище сучасної культури проявляється в усвідомленому розірванні зв'язків з іншими та світом, а також у втраті сенсу існування. В контексті віртуальної реальності можна говорити, що проблема ескейпізму пов'язана зі втратою стосунків з іншими людьми в реальному житті аж до екзистенційного вакууму. Подолати який можна шляхом відновлення втрачених можливостей комунікації, екзистенційної зустрічі з іншими людьми.

Ескейпізм є вибором життєвої позиції людини, актом самоідентифікації. Така самоідентифікація небезпечна тим, що, приймаючи її, людина заперечує розвиток ідентичності в майбутньому. Ще однією особливістю вияву ескейпізму є зміна формування і розуміння Я-концепції, що полягає в можливості створювати величезну кількість різних, навіть суперечливих «Я», які реалізуються у віртуальному просторі і можуть дуже легко знищуватися. В такому випадку людина може відмежовуватися від інших як таких, що обмежують її свободу [7, с. 36–37]. За таких умов наявність інших людей не є необхідною, тим більше наявність соціальних зв'язків між ними.

В результаті досліджень було виявлено тісний зв'язок між високим рівнем занурення у віртуальну реальність і низьким рівнем усвідомлення віртуальності. Це знайшло відображення у стиранні меж між віртуальною та справжньою реальністю, у розмиванні відчуття реальності, відчуженні від неї та віртуалізації свідомості. Такі трансформації психіки потенційно містять у собі істотні ризики для розвитку особистості.

Вищезазначене може мати такі прояви як: недостатньо критичне ставлення до себе і своїх вчинків, втрата раціональності та цілеспрямованості поведінки; неспроможність людини адекватно й раціонально моделювати своє майбутнє, нереалістичність її планів, занадто високі вимоги і надмірна безкомпромісність у виборі життєвих цілей; пасивність, дефіцит емоційної енергії в реальному житті, емоційна скутість та байдужість у реальних стосунках; надання переваги парасоціальному спілкуванню [6, с. 19]. Це можна обґрунтувати певною відокремленістю, розірваністю попередніх зв'язків людини із зовнішнім світом, що зумовлено недовірою до оточуючих, неприйняття існуючих культурних цінностей, відчуттям безсилля через тиск зовнішніх обставин і

втрати самокерування на користь існування у віртуальній реальності. Відчуження за таких умов постає складовою людського життя у відокремленому та абсурдному світі [3, с. 46]. У зв'язку з цим виникає низка явищ, що не лише сприяють відчуженню, а й є небезпечними та формують систему антицінностей сучасної людини в урбанізованому суспільстві. Яскравим проявом цього є кібербулінг.

Прояви насильства у віртуальній реальності безпосередньо корелюються з типами агресивної поведінки суб'єктів у віртуальному світі, що реалізується за допомогою певних засобів. Вчені, проаналізувавши віртуальну агресію, виокремили особливості поведінки, які характерні для кібербулінгу, що є особливо поширеним серед дітей та підлітків. Так, бажання бути включеним у певну групу є мотивацією багатьох вчинків дитини, і саме тому виключення з групи однолітків сприймається як соціальна «смерть». Адже онлайн-відчуження можливе в будь-якому віртуальному середовищі, де використовується захист паролями, формується список небажаної пошти, список друзів тощо [9, с. 48–49]. Тобто відчуження виявляється вже не просто у відстороненості, небажанні спілкуватися, а у намаганні самоствердитися за рахунок інших. Не зважаючи на те, що деякі вчені розглядають відчуження як відсторонення від зовнішнього світу, що дає можливість свободи вибору, відмови від нав'язування шаблонів та стандартів, у сучасному філософському дискурсі негативне ставлення до відчуження, зокрема віртуального, є домінуючим. Ми також підтримуємо цю точку зору.

На нашу думку, однією з причин захоплення віртуальною реальністю, особливо в містах, є самотність – це феномен, що пов'язаний з відсутністю близьких, позитивних емоційних зв'язків з людьми та зі страхом їх втрати внаслідок соціальної ізоляції. Людина, яка ігнорується та заперечується у суспільстві, втрачає впевненість у цінності власної особи. Вона усамітнюється, замикається в собі. Спробою уникнення відчаю є втеча від життя шляхом занурення в ілюзію [5, с. 109–110]. Проте таким чином людина ще більше заглиблюється у стан самотності, а згодом відчужується від зовнішнього світу, соціуму.

Зауважимо, що особистість сучасної людини – це особистість, яка сумнівається як у навколишньому світі (в найширшому сенсі), так і в самій собі. Особистість невпевнена, самотня, неспокійна, недовірлива, без однозначних меж особистісного простору. Як відзначають вітчизняні дослідники, сучасна особистість найчастіше є такою, яка ототожнює себе з навколишніми предметами, споживаючи все більше, і має глибоку психічну залежність від самого процесу споживання [1, с. 71]. За таких умов формується нове сприйняття та усвідомлення себе і своєї споживачької свободи. Це теж певною мірою є одним із чинників надання переваги віртуальному світу над реальним. Багато з вищезазначеного вже спостерігалось в різні історичні епохи, проте саме ця тенденція характеризує сучасне урбанізоване суспільство, у якому навіть для покупки та споживання певних послуг міжособистісне спілкування не є обов'язковим.

Варто зазначити, що віртуальна реальність як простір соціалізації створюється людиною через недосконалість реального світу, наявність у ньому соціальних недоліків, які не дозволяють їй знайти повноту буття. Оскільки реальне, як правило, не збігається з належним, то процес створення віртуального є практично нескінченним; більше того, створення віртуальних реальностей є умовою динамізму й розвитку як людини, так і суспільства в цілому. Маючи завжди переважно яскраво виражений культурно-історичний вимір, віртуальні реальності по-різному соціалізують людину навіть у рамках певного історичного відрізка часу розвитку людства. Віртуальна реальність, створювана сучасними засобами масової комунікації, Інтернет-мережами, он-лайн спілкуванням, телебаченням закріплює у свідомості людей ідею використання. Людина отримує переконання в тому, що завжди перемагає найсильніший, який отримує всі пререференції від життя, інші ж не мають права на щось претендувати.

В результаті перманентного руху сучасної людини з актуальної реальності у віртуальну й назад, а також соціалізації у цих умовах, особистість можна розглядати як активний суб'єкт соціальних відносин, що реалізує цінності віртуальної реальності всупереч усьому, нехтує актуальною реальністю на користь віртуальної [1, с. 73–74]. Віртуалізація духовного світу особистості призводить до відриву людини від соціального оточення, заміни реального життя певними симулякрами, засобами уникнення від себе і світу, прагнення до радощів фантомного буття, в якому особистість під впливом мас-медіа втрачає вміння критично мислити і творити. На думку О. Кузь, деонтологізація світу призвела до деантропологізації суспільства, що зумовлює внутрішній розкол, нецілісність, знеособленість сучасної людини, її відчуженість від людей, а також самої себе [3, с. 54]. Відтак, буття людини в мегаполісі вимагає застосування нових підходів, тому що сучасне велике місто трансформує людину, її сутність, кидає їй виклики.

У темпоральному вимірі місто може призвести до «випадіння» або навіть «вбивства» часу, тривоги щодо часу і своєчасності, зрештою – до знецінення відчуття часу життя. У просторовому вимірі натовп і потік масової інформації загрожують знівелювати людяність в людині, продукують байдужість, розумову поверховість і компенсаторну агресію. Для оптимізації життя сучасної людини в урбанізованому суспільстві необхідно кожному усвідомлювати та долати інерцію буття, осмислювати та більш свідомо вибудовувати просторово-часові координати свого існування.

Духовна й тілесна цілісність людини мегаполісу зумовлює переживання міста як метафізичного суб'єкта у цілісності його душі (екзистенціально закріплених за простором емоцій), духу (пафосу історичного часу в культурно-архітектурних артефактах), тілесності (в осягненні різноманіття матеріальних об'єктів міста та здатності до їхньої екзистенціальної селекції). За умови гармонійного розвитку ці антропологічні іпостасі міської людини

та антропоморфна тріада мегаполісу, поєднуючись, призводять до ідентифікації певного міста й до самоідентифікації людини через екзистенціаль любові до міста [8, с. 56]. На нашу думку, це те до чого повинна прагнути людина в урбанізованому суспільстві, лише за таких умов її відчуження від реального світу можна певним чином нівелювати.

Висновки. Отже, відчуження завжди супроводжувало існування людини, проте у XXI столітті воно набуває дедалі більших масштабів і характеризується появою нових форм. В сучасному урбанізованому суспільстві одним з чинників поглиблення окреслених тенденцій стала віртуальна реальність, яка спрощуючи комунікацію через стирання часових та просторових обмежень, призвела до знецінення міжособистісного спілкування. Буття людини у віртуальному світі спричинило виникнення багатьох негативних явищ, зокрема це ескейпізм та кібербулінг. Віртуальне відчуження набуло найбільшого поширення саме в умовах урбанізації, коли надзвичайної популярності набули Інтернет, соціальні мережі тощо.

На нашу думку, повністю подолати відчуження в урбанізованому світі неможливо, проте необхідно намагатися нівелювати найбільш негативні його аспекти, долати байдужість один до одного, знаходити місце безпосередньому спілкуванню між людьми, розвивати самосвідомість, наповнювати своє життя сенсом та прагненнями, які можна реалізувати у реальному житті.

Література

1. Дзьобань О. П. Віртуальна реальність суспільства постмодерну як соціокультурне тло соціалізації «людини інформаційної» // Дзьобань О. П., Соснін О. В. // Гуманітарний вісник ЗДІА. – 2017. – Випуск 69. – С. 69–76.
2. Журба М. А. Лабіринти віртуального: Тесеї у пошуках Аріадни: монографія / Журба М. А., Пагава О. В., Байдик В. В. – Харків: Видавництво «Точка», 2016. – 334 с.
3. Кузь О. М. Деонтологізація світу як деантропологізація суспільства / О. М. Кузь, О. М. Сахань // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія: Соціологія. – 2016. – № 3. – С. 44–58.
4. Кузь О. М. Постсучасна соціальність як шлях подолання відчуження / Кузь О. М. // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Теорія культури і філософія науки». – 2011. – Випуск 45. – С. 102–108.
5. Малімон В. І. Віртуальне спілкування і самотність людини / Малімон В. І. // Гуманітарний вісник ЗДІА. – 2015. – № 63. – С. 108–115.
6. Мироненко Г. В. Час віртуального життя: монографія / Г. В. Мироненко. – К.: Імекс-ЛТД, 2015. – 134 с.
7. Онищук О. Сучасна людина у просторі віртуальної реальності: особливості соціально-культурної трансформації / Оксана Онищук // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – 2014. – № 780: Філософські науки. – С. 34–39.

8. Препотенська М. П. Філософсько-антропологічні та екзистенціальні аспекти буття людини у вимірі мегаполісу / М. П. Препотенська // Вісник НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка. – 2012. – Випуск 2. – С. 52–58.

9. Прудникова О. В. Антицінності віртуального простору: філософський аналіз / О. В. Прудникова // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». – 2017. – № 3 (34). – С. 47–56.

10. Чашухин Е. В. Проблема віртуального отчуждення: структура і особливості / Е. В. Чашухин // Вестник КГУ ім. Н. А. Некрасова. – 2008. – № 3. – С. 261–265.

Reference

1. Dzoban O. P. Virtualna realnist suspilstva postmodernu yak sotsiokulturne tlo sotsializatsii «liudyny informatsiinoi» // Dzoban O. P., Sosnin O. V. // Humanitarnyi visnyk ZDIA. – 2017. – Vypusk 69. – S. 69–76.

2. Zhurba M. A. Labirynty virtualnoho: Tesei u poshukakh Ariadny: monohrafiia / Zhurba M. A., Pahava O. V., Baidyk V. V. – Kharkiv: Vydavnytstvo «Tochka», 2016. – 334 s.

3. Kuz O. M. Deontolohizatsiia svitu yak deantropolohizatsiia suspilstva / O. M. Kuz, O. M. Sakhan // Visnyk Natsionalnoho universytetu «Iurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho». Serii: Sotsiologiia. – 2016. – № 3. – S. 44–58.

4. Kuz O. M. Postsuchasna sotsialnist yak shliakh podolannia vidchuzhennia / Kuz O. M. // Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Serii «Teorii i kultury i filosofii nauky». – 2011. – Vypusk 45. – S. 102–108.

5. Malimon V. I. Virtualne spilkuвання i samotnist liudyny / Malimon V. I. // Humanitarnyi visnyk ZDIA. – 2015. – № 63. – S. 108–115.

6. Myronenko H. V. Chas virtualnoho zhyttia: monohrafiia / H. V. Myronenko. – K.: Imeks-LTD, 2015. – 134 s.

7. Onyshchuk O. Suchasna liudyna u prostori virtualnoi realnosti: osoblyvosti sotsialno-kulturnoi transformatsii / Oksana Onyshchuk // Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politehnika». – 2014. – № 780: Filosofski nauky. – S. 34–39.

8. Prepotenska M. P. Filosofsko-antropolohichni ta ekzystentsialni aspekty buttia liudyny u vymiri mehapolisu / M. P. Prepotenska // Visnyk NTUU «KPI». Filosofiia. Psykholohiia. Pedagogika. – 2012. – Vypusk 2. – S. 52–58.

9. Prudnykova O. V. Antytsinnosti virtualnoho prostoru: filosofskiy analiz / O. V. Prudnykova // Visnyk Natsionalnoho universytetu «Iurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho». – 2017. – № 3 (34). – S. 47–56.

10. Chashchukhin E. V. Problema virtualnogo otchuzhdeniia: struktura i osobennosti / E. V. Chashchukhin // Vestnik KHU im. N. A. Nekrasova. – 2008. – № 3. – S. 261–265.

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ

Biletaliyeva N.B.

Master of 1 course of specialty "Accounting and audit"

University NARXOZ

Nurgaliyeva A.M.

Candidate of economic sciences, PhD

University NARXOZ

Билеталиева Назым Бейсенәліқызы

«Есеп және аудит» мамандығының 1-курс магистранты

НАРХОЗ Университеті

Нурғалиева Алия Мияжденовна

Экономика ғылымының кандидаты, PhD докторы

НАРХОЗ Университеті

THE IMPORTANCE OF FINANCIAL REPORTING IN ASSESSING FINANCIAL SUSTAINABILITY ҰЙЫМНЫҢ ҚАРЖЫЛЫҚ ТҰРАҚТЫЛЫҒЫН ТАЛДАУДАҒЫ ҚАРЖЫЛЫҚ ЕСЕПТІЛІКТІҢ МАҢЫЗЫ

Summary: The financial stability of the organization is the condition of financial resources that reflects the development of the entity by the allocation and use of cash on the basis of successful growth, maintaining its solvency and creditworthiness at an acceptable level. Professional management of financial resources requires a thorough analysis of the financial and economic condition of the entity using the financial statements. In this regard, financial statements play a major role in assessing the organization's financial stability. The purpose of the Financial Statements is to provide its users with reliable, meaningful and useful information about the financial position of a legal entity.

The essence of financial reporting is disclosed and its significance in the entity's financial stability analysis is considered.

Key words: financial reporting, analysis, financial stability, financial stability ratios, financial position

Аннотация: Ұйымның қаржылық тұрақтылығы бұл тәуекелдердің мүмкін болатын деңгейінде төлем қабілеттілігі мен несие қабілеттілігін сақтай отырып, табысты өсіру негізінде қаржыны тарату мен пайдалану арқылы кәсіпорынның дамуын көрсететін қаржы ресурстарының жағдайы болып табылады. Қаржы ресурстарын кәсіби басқару қаржылық есептілік мәліметтерін пайдалана отырып кәсіпорынның қаржылық – экономикалық жағдайына терең талдау жүргізуді талап етеді. Осыған байланысты қаржылық есептілік ұйымның қаржылық тұрақтылығын талдауда үлкен роль атқарады. Қаржылық есеп берудің мақсаты өз пайдаланушыларына заңды тұлғаның қаржылық жағдайы туралы сенімді, мәнді және пайдалы ақпараттарды беру болып табылады.

Қаржылық есептіліктің мәні ашылып, оның ұйым қаржылық тұрақтылығын талдаудағы маңызы қарастырылған.

Түйін сөздер: қаржылық есептілік, талдау, қаржылық тұрақтылық, қаржылық тұрақтылықтың коэффициенттері, қаржылық жағдай

Қаржылық есептілік кәсіпорынның мүліктік жағдайын, қаржылық тұрақтылығын және төлемқабілеттілігін, сонымен қатар, көптеген шешімдерді (мысалы, несие беру немесе ұзартудың орындылығы, іскерлік байланыстардың сенімділігі) негіздеуге қажет басқа да нәтижелерді бағалауға мүмкіндік береді. Қаржылық тұрақтылық ішкі және сыртқы пайдаланушылардың қажеттіліктерін қанағаттандыруы керек.

Е.Г.Жулинаның пікірі бойынша, қаржылық есептілік кәсіпорынның мүліктік, қаржылық жағдайы және оның шаруашылық қызмет нәтижелері туралы бірыңғай деректер жүйесі болып табылады. Қаржылық есептілікті талдаудың мақсаты - кәсіпорынның қаржылық жағдайы мен қызметінің қаржылық нәтижелерінің объективті және неғұрлым дәл көрінісін беретін негізгі

параметрлерін алу [1].

«Бухгалтерлік есеп пен қаржылық есептілік туралы» 2007 жылғы 28 ақпандағы № 234-III Қазақстан Республикасының Заңы (2018.24.05. берілген өзгерістер мен толықтырулармен) [2], 1-ХҚЕС «Қаржы есептілігін ұсыну» [3] және басқа да ҚР Қаржы министрлігімен бекітілген актілер.

«Бухгалтерлік есеп пен қаржылық есептілік туралы» Қазақстан Республикасының Заңының 5-бабында қаржылық есептіліктің бухгалтерлік есебін жүргізудің принциптерінің тізбесі түзетілген. Заңға сәйкес, республикадағы қаржылық есептіліктің есебін жүргізу және оны құрастырудың принциптері есептеу және үздіксіздік болып табылады. Берілген Заңда, бұдан басқа, қаржылық есептіліктің сапалық сипаттамалары - түсініктілік, орындылық,

сенімділік және салыстырмалылық екені көрсетілген.

Қаржылық есептілікте ұйымның қаржылық жағдайы туралы барлық ақпарат нақты көрсетілген, атап айтқанда, ұйымның қаржылық ресурстарын бөлу және қолдану, меншіктік және қарыз капиталының болуы мен қозғалысы, дебиторлық және кредиторлық берешектердің, сонымен қатар, негізгі және айналым құралдарының жағдайы туралы және т.б. Барлық қаржылық ақпараттарды өңдеу диагностикалауды және талдауды, сондай-ақ мониторинг жүргізуді көздейді. Талдаудың көмегімен ұйымның қаржылық жағдайының өзгеруіне тікелей әсер ететін негізгі себептерді анықтауға және қаржылық ресурстарды қолдануды арттыру бойынша ұсыныстарды уақытылы әзірлеуге болады.

Сондай-ақ, қаржылық есептілік келесілер үшін пайдалы ақпаратты қамтиды:

- несиелер беру бойынша және инвестициялық шешімдер қабылдау;
- ұйымның болашақ ақша ағымдарын бағалау;
- ұйымның өзіне жүктелген ресурстарымен байланысты қорлары мен міндеттемелерін бағалау;
- басқару органдарының жұмысын бағалау.

Бухгалтерлік баланстағы (қаржылық жағдай туралы есеп) ақпарат ұйымның қаржылық жағдайын анықтау үшін пайдалы. Пайда мен залал туралы есептегі ақпарат ұйым қызметінің нәтижелерінің көрсеткіштерін өзгерту үшін пайдалы. Ақша қаражаттарының қозғалысы туралы есептегі ақпарат ұйымның ақша ресурстарын ұтымды пайдалану мүмкіндігін бағалауда пайдалы.

Қаржылық есептер өзара байланысты, себебі олар ұйымның шаруашылық қызметінің бірдей органдарының әртүрлі активтерін көрсетеді. Әрбір есеп түрлі ақпаратты ұсынады, бір мақсатқа қызмет етпейді және белгілі бір пайдаланушы қажеттіліктеріне қажетті барлық ақпаратты ұсынбайды. Осылайша, кірістер мен шығыстар туралы есеп бухгалтерлік баланспен және ақша қаражаттарының қозғалысы туралы есеппен бірге пайдаланылмаса, қызметтің толық емес көрінісін береді.

Тұрақты қаржылық тұрақтылық - тиімді бизнес жүргізудің басты шарты. Бизнесі сәтті жүргізу ұйымның тұрақты қаржылық жағдайымен, атап айтқанда, оның қаржылық тұрақтылығымен тығыз байланысты. Ол ресурстарды тиімді пайдаланумен, ақша қаражаттарымен маневрлеумен, қаржылық және операциялық циклдарды оңтайландырумен, ұйым үшін тұрақты пайда табу мен оның құнын арттырумен сипатталады.

Қаржылық тұрақтылық ұйымның қаржылық жағдайының негізгі сипаттамаларының бірі болып саналады. Ол компанияның ұзақ мерзімді тұрақтылығын, қаржы көздерімен қамтамасыз етілуін, оның төлем қабілеттілігі мен несие қабілеттілігін білдіреді. Яғни, ол сыртқы қаржылық тұрақтылықпен (қарыздарды өтеу қабілеттілігі) қатар, ішкі қаржылық тұрақтылықты (активтердің қаржыландыру көздерімен қамтамасыз етілуі) да қамтиды.

Осы сипаттамаларды (көрсеткіштерді) басқару ең маңызды міндет болып табылады, сондықтан, қаржылық тұрақтылықты анықтау, талдау, болжау және оны қолдау мен жақсарту бойынша бағдарламалар әзірлеу - кез келген ұйым үшін өзекті тақырып.

"Қаржылық тұрақтылық - бұл қаржылық талдаудың мақсатты сипаты, ал мақсатты белгілеу мүмкіндігін, оны нығайтудың құралдары мен тәсілдері іздестіру терең экономикалық мағынаны білдіреді және оны жүргізу мен ұстау сипатын анықайды", - дейді Л.Т. Гиляровская [4].

А.В. Грачевтың ойынша, кәсіпорының қаржылық тұрақтылығы ретінде меншікті және қарыз қаржылық ресурстары арасындағы қаржылық тепе-теңдік жағдайын сақтай отырып, кәсіпорынның уақытылы төлем қабілеттілігін түсіну қажет [5].

Л.В. Донцова мен Н.А. Никифорова, "Қаржылық тұрақтылық - бұл пайдаланылатын қаржы қаражаттарының жалпы көлеміндегі меншікті капиталдың жоғары үлесімен қамтамасыз етілетін, кәсіпорынның қаржылық жағдайының тұрақтылығы", - деп есептейді [6].

В.В. Ковалев қаржылық тұрақтылық ретінде кәсіпорынның қаржыландыру көздерінің мақсатты құрылымын сақтау қабілетін түсінеді [7].

Қаржылық есептіліктің құрамындағы ақпараттың мәні 1-кестеде көрсетілген.

Меншікті капиталдың өсуі, төлемқабілеттілік, активтер мен капитал құрылымындағы қаржылық тетік, сондай-ақ, маңызды көрсеткіштердің қарқынын анықтау, кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығына шешуші әсер ететін объективті факторлар болып саналады.

Осы көрсеткіштердің арасындағы пропорцияларды бұзу кәсіпорынның қаржылық-экономикалық жағдайының нашарлауына және оның экономикалық дамуының баяулауына алып келеді, ал осындай жағдайды болдырмау үшін кәсіпорынның нақты уақыт тәртібінде қаржылық тұрақтылығын үнемі және мақсатты түрде басқару қажет.

Қаржылық есептіліктің құрамындағы ақпараттың мәні

Есептіліктің деректері	Пайдалылығы
Экономикалық ресурстар (активтер құрылымы)	Кәсіпорынның болашақта пайда және ақша қаражаттарын алу мүмкіндігін бағалау
Қаржылық құрылымы (ұйымның меншікті капиталы мен қарыздарының қатынасы)	Болашақта қарыз қаражаттарына қажеттіліктерін бағалау және болашақ пайдалары мен ақша қаражаттарын мүдделі тараптар арасында бөлу; сыртқы инвестицияларды тартудағы ұйымның әлеуетті икемділігін бағалау
Өтімділік және төлем қабілеттілік коэффициенттері	Ұйымның қысқа мерзімді және ұзақ мерзімді міндеттемелерін орындау қабілетін бағалау
Рентабельділік және іскерлік белсенділік коэффициенттері	Кәсіпорынның ресурстарын пайдалану тиімділігін бағалау
Қаржылық жағдайдағы өзгерістер	Операциялық, инвестициялық және қаржылық қызметтің нәтижесінде алынған ұйымның ақша ағындарын бағалау; ұйымның болашақта ақша қаражаттарына қажеттілігін болжау
Ескерту – зерттелген әдебиеттер негізінде құрастырылған	

Қысқа мерзімді перспективада қаржы тұрақтылығын бағалау да маңызды болып табылады, бұл ұйымның өтімділігі мен төлем қабілеттілігінің дәрежесін анықтаумен байланысты. Ұйымның өтімділігі міндеттемелерді активтермен өтеу дәрежесі ретінде анықталады, бұл активтердің ақшаға айналу мерзімі міндеттемелерді өтеу мерзіміне сәйкес келеді. Өтімділікті талдау өтімділік дәрежесі бойынша топтастырылған активтер бойынша қаражаттарды, өтеу мерзімі бойынша топтастырылған және мерзімі өсу тәртібімен орналасқан пассивтер бойынша міндеттемелерді салыстыру болып саналады.

Кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығын талдау ұйымның қаржысын бұрын қалай басқарғанын бағалауға мүмкіндік береді. Жеткіліксіз тұрақтылық ұйымда елеулі проблемалар бар екенін сипаттайды, жағдайды жақсарту бойынша іс-шаралар жасамаса, олар ұйымды банкроттыққа әкелуі мүмкін. Шамадан тыс тұрақтылық ұйымның басшылығы аса сақ болғаны және сыртқы қорларды тартпастан, көптеген қорлар мен резервтер қалыптастырғанын көрсетеді. Бұл келешекте бәсекелестерден артта қалуына және нарықтан толық шығуына әкеледі.

Осылайша, *қаржылық тұрақтылық* нарықтық экономика жағдайында ұйымның қаржылық-экономикалық қызметінің маңызды сипаттамасы болып табылады. Ұйымның тұрақтылығы қаншалықты жоғары болса, ол нарық конъюнктурасының күтпеген өзгерістерінен тәуелсіз болады, демек, банкроттыққа ұшырау қаупі аз.

Қаржылық тұрақтылық ұйымның сыртқы, ішкі сондай-ақ, қысқа және ұзақ мерзімді міндеттемелерін қанағаттандыру қабілетін сипаттайды. Айта кетерлік жағдай, ұйымның қаржылық тұрақтылығы негізгі есептілік формасы - баланс (қаржылық жағдай туралы есеп) және одан кейінгі, маңыздылығы одан кем емес - пайда мен залал туралы есептер негізінде талданады. Жоғарыда айтылғандай, сенімділік -

пайдаланушыларына қаржылық тұрақтылықты қамтамасыз ету үшін басқару шешімдерінің жеделдігі мен тиімділігіне кепілдік беретін бухгалтерлік ақпарат сапасының ең маңызды белгісі.

Ұйымның қаржы-шаруашылық қызметінде қаржылық тұрақтылықтың бірнеше көрсеткіштері есептеледі:

- қаржылық тұрақтылық коэффициенті;
- меншікті айналым қаражатымен қамтамасыз етілу коэффициенті;
- меншікті айналым қаражатының маневрленуі коэффициенті;

Қаржылық тұрақтылық ұйымның қаржылық тәуелсіздігінің дәрежесін көрсетеді. Кез-келген ұйым сыртқы ресурстардан (қарызға алынған және тартылған қаражат) қосымша қаражат тартуға тырысады. Алайда, ұйым тартылған және қарызға алынған қаржы ресурстарына жауапты болады. Қысқа мерзімді міндеттемелердің немесе талап етілгенге дейінгі міндеттемелердің үлесі артқанда ерекше тәуекел туындайды.

Ұйымның қаржы-экономикалық тұрақтылығы қаржы-экономикалық тепе-теңдік нүктесін анықтағанда туындайды деп саналады. Басқаша айтқанда, осы және келесі есептік кезеңде ұйымның қарыздары мен міндеттемелерін жабу көздері болатындай мүмкіндік беретін меншікті және қарыздық қаражаттардың қатынасы бар. Мұндай нүктенің нақты мәні қаржы-экономикалық тұрақтылық индикаторының шамасын және онымен бірге тұрақтылық аймағын, шиеленіс аймағын және тәуекел аймағын анықтайды.

Ұйымның қаржылық тұрақтылығын бағалау үшін активтер, қаржы ресурстары және капитал туралы ақпаратты қамтитын критерийді ресімдеу қажет. Ұйымның активтері мен пассивтері құрылымының көлемі мен өзектілігі тұрғысынан қарастырылуы ерекше маңызды. Ұйымның қаржылық жағдайы динамикада қарастырылуы тиіс. Осындай критерий үшін активтер мен ұйымның меншікті қаражаттары арасындағы қатынас қолданылады. Ұйымның қаржылық

тұрақтылығын талдау үшін жиі қолданылатын бірқатар коэффициенттер бар. Олар ұйымның қаржы ресурстарының жай-күйін, олардың динамикасын, меншікті қаражатпен қамтамасыз етілу дәрежесін сипаттайды. Қаржылық тұрақтылық коэффициенттерінің мәні бойынша тұрақтылық деңгейі бағалануы мүмкін, алайда оның жеткіліктілігі туралы айту мүмкін емес.

Қаржылық тұрақтылық коэффициенттері қаржылық жағдай туралы жоспарланған немесе нақты есепте қамтылған көрсеткіштермен есептеледі. Осы коэффициенттердің деңгейін анықтау арқылы біз қаржылық тұрақтылықты бағалаудың бастапқы нүктесін табамыз, алайда әрбір нақты жағдайда кейбір ескертпелер мен түсіндірулер қажет.

Қаржылық тұрақтылық коэффициенттерін талдау көлемі мен жеделдігі бойынша активтер мен пассивтердің құрылымын жақсарту жөніндегі шараларды қабылдай отырып, ұйымның қаржылық тұрақтылығы деңгейін реттеуге мүмкіндік береді. Баланс (қаржылық жағдай туралы есеп) пен пайда мен залал туралы есепті талдаудың жан-жақтылығына қарамастан, ұйымның тұрақтылық деңгейін сипаттауға қаржылық есептіліктің талдауы жеткіліксіз болатын жағдайлар бар.

Өндірістік-шаруашылық, қаржылық және коммерциялық қызметтің барлық аспектілерін тереңрек талдау құлдырау, қаржылық дағдарыс, инфляция, тұрақсыздық жағдайында жүзеге асырылуы тиіс. Сыртқы ортада күтпеген өзгерістер болған жағдайда ұйым тұрақты болуы керек.

Ұйымның тұрақтылығы үшін жоғары дәрежелі тәуекел жүзеге асырылуы айтарлықтай шоғырландырылған кредиттік ресурстарды тартуды талап ететін ұзақ мерзімді инвестициялық жобаларды іске асыру кезінде туындайды. Шағын кәсіпкерлік ұйымдарға қатысты ұйымның жасаған нақты операцияларын талдау қолданылады. Егер ұйым бәсекелестік ортада жұмыс істесе, онда оның балансын талдау тұрақтылықтың объективті бейнесін көрсетеді. Бірақ ол активтердің немесе пассивтердің құрылымымен байланысты емес тұрақтылық факторлары туралы түсінік бермейді. Бұл жерде салық жеңілдіктерінің, патенттердің, лицензиялардың, квоталардың, нарықтағы монополиялық жағдайдың, бюджеттік несие

ресурстарының болуы, жобаларды бюджеттік қаржыландырудың болуы туралы айтылуы мүмкін.

Ұйымның қаржылық тұрақтылығын бағалауға кәсіпорынның есеп саясаты айтарлықтай әсер етеді. Таңдалған ұйымның шығыстарына жатқызу кезінде қорлардың құнын анықтау әдісі; белгіленген негізгі құралдарды амортизациялау әдісі (сызықтық, жедел); негізгі құралдар элементтерінің пайдалы қызмет мерзімінің ішінде амортизация нормалары; негізгі құралдарды қайта бағалау мүмкіндігі; жанама шығындарды өзіндік құнға жатқызу тәсілі маңызды. Қаражаттардың қозғалысын дебиторлық және кредиторлық берешектің мониторингі түрінде қаржыгерлер мен басқарушылар қадағалауы тиіс. Бұл жерде, егер тек қаржылық есептілікті талдасақ, қолма-қол ақшаның қозғалыс заңдылықтары анықталмай қалуын назарға алу керек. Егер ұйымның қол жетімді ресурстар динамикасына әсер ететін факторлардың спектрі кешенді талданса, онда таза бухгалтерлік тәсілдің тиімсіздігі айқын болады. Есеп беру формаларының белгілі кемшіліктеріне байланысты есептеулерді түзету қажет.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі

- 1 Жулина, Е.Г. Анализ финансовой отчетности. М.: Дашков И К, 2012. - 268 с.
- 2 «Бухгалтерлік есеп пен қаржылық есептілік туралы» 2007 жылғы 28 ақпандағы № 234-III Қазақстан Республикасының Заңы (2018.24.05. берілген өзгерістер мен толықтырулармен), <https://online.zakon.kz/>
- 3 1-ХКЕС «Қаржы есептілігін ұсыну», <https://online.zakon.kz/>
- 4 Гиляровская Л.Т., Ендовицкая А.В. Анализ и оценка финансовой устойчивости коммерческих организаций. М: Юнити-Дана, 2012.-168 с.
- 5 Грачев А.В. Анализ и управление финансовой устойчивостью предприятия: от бухгалтерского учета к экономическому. М.: Финпресс, 2002. – 208 с.
- 6 Донцова Л.В., Никифорова Н.А. Анализ финансовой отчетности. М.: Издательство «Дело и сервис», 2008 – 144 с.
- 7 Ковалев В.В. Финансовый анализ: методы и процедуры. М.: Финансы и статистика, 2002. – 560с.

Boshota Nelja Vasilivna

PhD in Economics,

Senior Lecturer of the Department of Finance,

Mukachevo State University, Ukraine

Бошота Неля Василівна

кандидат економічних наук,

старший викладач кафедри фінансів та кредиту,

Мукачівський державний університет, Україна

COMPETITIVENESS OF ENTERPRISES OF THE TOURIST SPHERE OF UKRAINE КОНКУРЕНТОЗДАТНІСТЬ ПІДПРИЄМСТВ ТУРИСТИЧНОЇ СФЕРИ УКРАЇНИ

Анотація: Стаття присвячена теоретичним аспектам дослідження конкуренції та конкурентоздатності підприємств сфери туризму України. Виявлені теоретико-методичні відмінності конкурентоздатності та конкурентоспроможності. В статті розглянуті поняття «конкуренція», «конкурентоздатність» у випадку туристичних підприємств, туристичних послуг, а також відмінні риси конкуренції підприємств туристичної сфери. Сформульовані визначення понять конкуренції на туристичному ринку та конкурентоздатність підприємства туристичної сфери.

Ключові слова: підприємство, туризм, конкурентоздатність, фактори конкурентоздатності, розвиток, туристична послуга, потенціал.

Summary. The article is devoted to theoretical aspects of research of competition and competitiveness of enterprises of tourism sphere of Ukraine. Theoretical and methodological differences of competitiveness are revealed. The article deals with the notion of "competition", "competitiveness" in the case of tourism enterprises, tourism services, as well as the distinctive features of competition between tourism enterprises. Formulated definitions of concepts of competition in the tourism market and the competitiveness of the tourist industry.

Key words: enterprise, tourism, competitiveness, competitiveness factors, development, tourist service, potential.

Постановка проблеми. Незважаючи на кризові реалії світової і української економіки, тренд на зростання споживання туристичних послуг не тільки зберігається, але й за прогнозами UNWTO (World Tourism Organization – Всесвітня туристична організація) постійно зростає [1]. Стрімкий розвиток туризму зумовив посилення конкуренції в цій сфері. Природним рішенням туристичних організацій в таких умовах стала диверсифікація своєї діяльності і розширення ареалу присутності, що проявилось в посиленні проникнення мережевого формату в регіони, розвитку франчайзингу. В процесі реалізації діяльності по зміцненню ринкових позицій в нових умовах найбільші міжнародні оператори зіткнулися з опором вже існуючих локальних операторів, туристичних фірм, які традиційно грають істотну роль в наданні туристичних послуг. Боротьба за кінцевий споживчий попит гостро поставила питання про утримання та перспективне зростання ринкових часток учасників туристичного ринку. Вирішення цих питань безпосередньо пов'язане з необхідністю управління конкурентоздатністю підприємства туристичної сфери.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні дослідження класиків-економістів (Сміт А., Рікардо Д., Кейнс Дж., Маршалл А., Шумпетер Й., Портер М., Котлер Ф.), присвячені питанням конкуренції, до середини минулого століття сформулювали основні уявлення про рушійну силу і сутність конкуренції, виділивши її чотири класичні моделі - олігополію, монополію, монополістичну та досконалу конкуренцію. Еволюцію економічної думки щодо конкурентоздатності підприємства докладно представлено в науковій роботі Ніколюк

О.М. [2]. Ряд українських та іноземних дослідників відомі своїми роботами у сфері теоретичних основ управління конкурентоздатністю. Важливий внесок у розвиток даного напрямку внесли дослідницькі роботи вітчизняних вчених, таких як: Базиліук Я.Б., Гальчинський А.С., Губський Б.В., Жаліло Я.А., Мочерний С.В., (конкурентоспроможність економіки, країни, регіону), Побережець Н.Б., Шевченко М.М. (конкурентоспроможність галузі), Горбаль Н.І., Кузьмін О.Є., Должанський І.З., Єхануров Ю.І., Загорна Т.О., Козак Ю.Г., Сіваченко І.Ю., Ткаченко О.М. (конкурентоздатність підприємств різних галузей економіки), Кваша С.М., Козак Л.В. (конкурентоздатність продукції, послуг).

Протягом останніх двадцяти років особливу увагу у вітчизняній науковій теорії приділяється питанням управління туристичними компаніями. Різні аспекти управління конкурентоспроможністю, системи збалансованих показників, управління конкурентоспроможності організацій, були розглянуті в працях наступних українських економістів: Бойко М.Г., Гаврилюк С.П., Мазаракі А.А., Мельниченко С.В., [3], Василенко В.О., Ткаченко Т.І. [4] та ін. Захищено низку дисертацій з визначеної проблематики, зокрема Онишком С.М. (2017), Грабовенською С.П. (2017), Кацемір Я.В. (2017).

В останні роки спостерігаємо зростання особливої ролі стратегічного планування діяльності підприємств (виділяються напрацювання Мальської М.П. та Бордун О.Ю. [5], Давиденко І.В., Ковтуна О.І.), прийняття стратегічних рішень, націлених на розвиток підприємства в довгостроковій перспективі, враховуючи можливі зміни у зовнішньому середовищі, завдяки яким суб'єкт господарювання

зможе оцінювати свої потенційні можливості, розробляти відповідні виробничі програми, координувати зусилля всіх служб, встановлювати кожному підрозділу конкретні цілі, визначати альтернативні дії на тривалий термін. І, як наслідок, підвищувати ринкову конкурентоспроможність компанії.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значну кількість робіт, до теперішнього часу в економічній науці не сформована цілісна теорія конкурентоспроможності підприємств туристичної сфери. Актуальність і недостатня наукова розробленість в області розглянутої проблеми обумовлює цілі, завдання та логіку побудови даної статті.

Формулювання цілей статті. Метою статті є дослідження теоретичних аспектів конкуренції в туристичній сфері та конкурентоздатності туристичних підприємств.

Виклад основних результатів. Сьогодні ринок вніс серйозні корективи в процеси фінансово-господарської діяльності, ставлячи нові завдання перед суб'єктами ринку. Сучасні підприємства, що працюють в сфері послуг, в тому числі і туристичні компанії, все більше відчують на собі зростаючі споживчі вимоги до якості, ціни; потреби в нових послугах зобов'язують шукати все нові шляхи вирішення виникаючих проблем утримання позицій на ринку. Цьому сприяє посилення конкуренції на зазначеному сегменті ринку, яка висунула умови, при яких підприємства туризму повинні оперативніше реагувати на них, усвідомлюючи необхідність забезпечити конкурентоздатність підприємства. Однак, сучасна наука не дає єдиного трактування категорії "конкуренція" та "конкурентоздатності".

Для того, щоб сформулювати визначення "конкурентоздатність суб'єктів господарювання в сфері туризму", необхідно проаналізувати все різноманіття наукових підходів до визначення понять "конкуренція" і "конкурентоспроможність підприємства" в цілому.

В науковій літературі, як в закордонній, так і вітчизняній, яка присвячена вивченню та визначенню економічної сутності та змісту поняття конкуренції, загально визнано виділення трьох основних підходів, а саме - поведінковий, структурний і функціональний.

Історично першим виник поведінковий підхід вивчення конкуренції, представниками якого були Рікардо Д., Сміт А., Маршалл А., Маркс К., і які розглядали конкуренцію з позиції змагання і змагальних відносин між господарюючими суб'єктами на доступних для них сегментах ринку, мета яких - отримання більш вигідних умов діяльності, макси-

мізація прибутку. Сучасну інтерпретацію поведінкового підходу представили Портер М., Хаммел Г., Мур Дж. Серед вітчизняних економістів конкуренцію вважають боротьбою суперників на конкретних ринках Тимчишин-Чемерис Ю.В., Пастернак О.І. [6, с. 166], за найбільш вигідні умови виробництва і збуту - Білоус С.В., Мальська М.П., Мандюк Н.Л., Рутинський М.Й. [7, с. 85–86].

Відповідно до структурного підходу (Дж. Кейнс, Ф. Найт, Дж. Робінсон, Е. Чемберлін), зміст конкуренції визначається шляхом аналізу структури ринку і оцінки можливості (або неможливості) окремих підприємств впливати на рівень ринкових цін. У разі, якщо така можливість відсутня, ринок характеризується досконалою конкуренцією, в протилежному випадку, мова йде про один з різновидів недосконалої конкуренції: монополістичну конкуренцію (ринкова структура, при якій безліч фірм виробляє подібний, але не ідентичний продукт – найбільш реалістична по відношенню до ринку послуг), олігополію або чисту монополію.

Дослідження конкуренції за функціональним підходом (І. Кірцнер, Дж. М. Кларк, Й. Шумпетер, Ф. Хайек) ґрунтується на тому, що конкуренція є невід'ємним елементом ринкової системи, що сприяє прояву найкращих рис ринкової економіки і відіграє найважливішу роль в її розвитку.

Розглянуті підходи показують конкуренцію багатоаспектним, багатограним і неоднозначним поняттям, яке не обмежується будь-яким універсальним визначенням, а вимагає розгляду і аналізу.

Конкуренція в туристичній сфері може бути визначена як суперництво між підприємствами на доступних для них сегментах туристичного ринку, за отримання більш вигідних умов виробництва і реалізації туристичних послуг та продуктів, в умовах обмеженості фінансових ресурсів і споживчого попиту.

На сучасному етапі розвитку економіка України зіткнулася з новими викликами, пов'язаними зі структурними змінами економічних процесів в цілому, а також з новим етапом технологічного розвитку. Структурні зрушення відбуваються все стрімкіше і суттєво впливають на всі процеси, в тому числі і в туристичній сфері. Туризм - складне соціально-економічне явище, яке є не тільки видом економічної діяльності, а й засобом міжрегіонального та міжнародного культурного обміну, способом подолання різного роду кризових ситуацій.

Сучасні умови жорсткої конкуренції, економічної і політичної нестабільності в країні вимагають від туристичних компаній постійної адаптації до мінливих зовнішніх умов (рис. 1).

Особливості конкуренції підприємств туристичної сфери

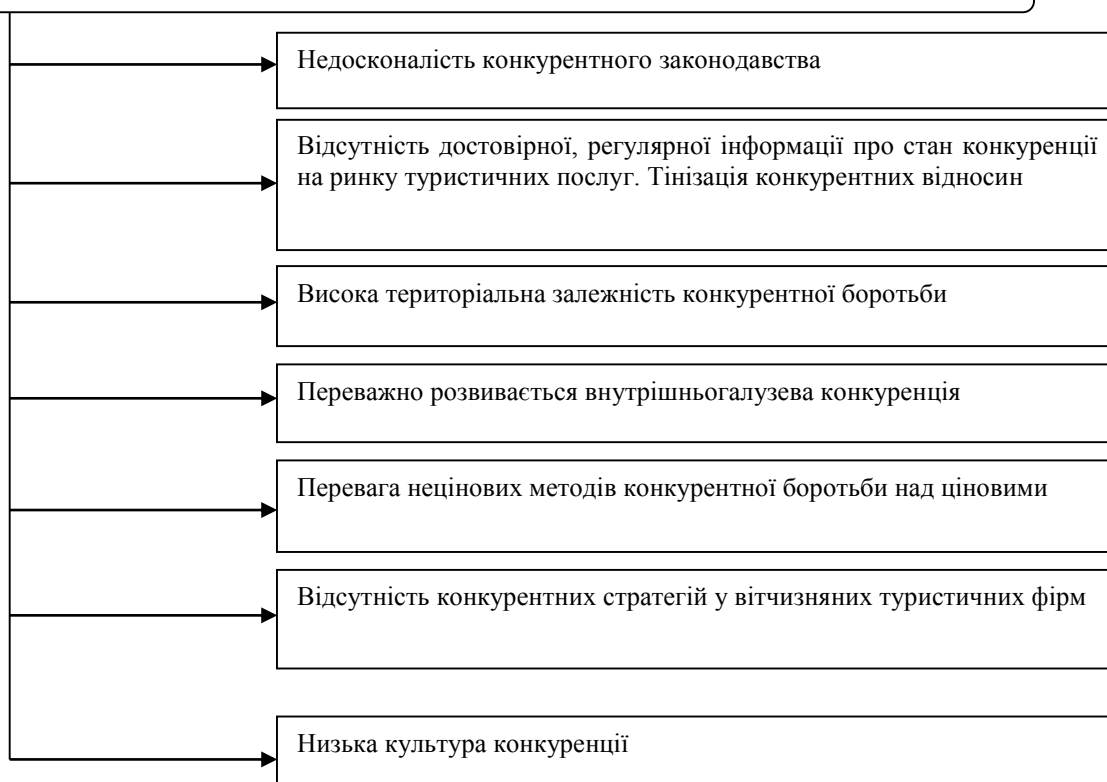

Рис. 1. Особливості конкуренції підприємств туристичної сфери

Постійно зростаючі потреби і запити туристів, а також насиченість туристського ринку ставлять перед туристичними компаніями необхідність постійного пошуку нових видів туристичної продукції, відкриття нових напрямків тощо. Отже, можна стверджувати про необхідність не тільки впровадження інноваційного шляху розвитку туристичної галузі, але й про комунікації, про наявність інформації про нові розробки, про нові фірми та продукти на ринку. Не менш відповідальною є та організація успішної боротьби за ринки збуту зі значним розширенням використання нецінових факторів (політики «розкрутки» бренду, іміджу, ділової репутації тощо). Вектор в конкурентній боротьбі все більше зміщується в бік підвищення ефективності використання інтелектуальних ресурсів підприємства, здатних вирішувати не тільки питання підвищення якості або зниження витрат і цін.

Паралельно з еволюцією трактувань конкуренції розвивалися погляди на конкурентоздатність і на чинники, які відіграють важливу роль в її формуванні. Термін «конкурентоздатність» використовується по відношенню до абсолютно різних об'єктів - персоналу, товару/продукції, якості і т.д. Але звернемо увагу на те, що в українській науковій літературі зустрічається два терміни: конкурентоспроможність та конкурентоздатність, тобто поняття однокореневі, але відрізняються другою половиною слова. Звернувшись до словника, ми з'ясуємо, що здатний – це той, хто «...уміє виконувати, робити що-небудь» [8, с. 453], а спроможний це той, хто «...має можливості здійснити що-небудь» [8, с. 1378]. Отже, можна припустити, що

відмінність конкурентоспроможності від конкурентоздатності – час знаходження на ринку. Тобто, в першому випадку маємо характеристику об'єкта, який тільки входить на ринок і, в більшій мірі описує його потенційні можливості; в той час, як конкурентоздатність – це здатність вже діючих об'єктів витримувати конкуренцію на ринку. І поділ конкурентоздатності на потенційну і фактичну [9, с. 17], на наш погляд дуже спірний, оскільки потенційні можливості змагатися мають нові фірми, а фактично змагаються ті, що мають історію на ринку. Проте, більшість науковців ототожнюють поняття конкурентоспроможності та конкурентоздатності.

Ерліх М. і Хайн Дж. (1996) назвали конкурентоспроможність здатністю держави або підприємства реалізовувати свої товари [10]. Подлепіна П.О. підкреслює, що конкурентоспроможність є складним багаторівневим терміном, аналіз і оцінку якого потрібно найтіснішим чином пов'язувати з певним часом, тобто показник має динамічний характер [11]. На думку Оберемчук В. конкурентоздатність об'єкта - економічна категорія, що характеризує стан об'єкта щодо об'єктів-конкурентів на ринку, виражена через певні показники (індикатори) [12].

Універсального поняття конкурентоздатності немає і бути не може і все залежить від того, щодо якого об'єкта (предмета) або суб'єкта йдеться мова. З представлених визначень бачимо, що в теорії конкурентоздатності відбувається заглиблення вивчення цього поняття з макрорівня (рівня країни) до мікрорівня (рівня підприємства). В свою чергу, конкурентоздатність на рівні підприємства також

зазнає трансформації - ґрунтуючись на специфічних характеристиках послуг, спостерігаємо прагнення виділити з загальних понять конкурентоздатності підприємства конкурентоздатність підприємства сфери послуг і її окремих галузей, в тому числі туристичної.

У зв'язку з цим можна визнати, що макроекономічний рівень є основоположним для забезпечення конкурентоспроможності, на якому формується ключові умови функціонування всієї господарської системи. Мезорівень є наступним за значимістю, на якому формуються можливості становлення галузі або фірми.

конкурентоспроможність знаходить власну остаточну, заключну форму у вигляді співвідношення ціни і якості на мікрорівні. Це співвідношення залежить від критеріїв, що склалися на двох попередніх рівнях і від персоналу фірми, її можливостей застосувати як власні ресурси, так і порівняльні національні загальногосподарські та галузеві стандарти якості.

Процес забезпечення конкурентоздатності в сфері туризму пов'язаний з необхідністю узгодження зв'язків систем управління якістю послуг та продуктів на рівні підприємств сфери туризму з економічною та конкурентною політикою на державному і регіональному рівнях. Разом з тим важливо враховувати, що сучасні підприємства сфери туризму є складними організаціями, успіх діяльності в яких залежить від зусиль всіх працівників, спрямованих на досягнення спільної мети. В даний час забезпечення конкурентоздатності підприємства, здатності стійко триматися на ринку туристичних послуг, головним чином, залежить від швидкої реакції його співробітників на щонайменші зміни уподобань споживачів та здатності своєчасно задовольняти ці потреби.

На рис. 2 представлена характеристика конкурентоздатності підприємств туристичної сфери.

Рис. 2 Конкурентоздатність підприємств туристичної сфери

Висновки та перспективи подальших досліджень. Конкуренція на туристичному ринку - економічна категорія, яка означає процес боротьби підприємств сфери за більш вигідні умови надання послуг і збуту туристичного продукту, за отримання

найвищого прибутку, оптимізує взаємозв'язок суб'єктів ринку, визначає їх форму поведінки та інтереси в умовах економічної свободи і незалежності.

Конкурентоздатність туристичної фірми характеризує відмінності в розвитку фірми від її конкурентів за ступенем задоволення потреб потенційного споживача, ефективності діяльності і по правильності обраної стратегії в роботі з клієнтами і з конкуруючими фірмами. Конкурентоздатність - це не просто показник, це філософія роботи в умовах ринку.

Таким чином, в сучасних умовах конкуренція набула нових рис. По-перше, вільна конкуренція приватних туроператорів на відкритих від самого початку ринках поєднується в найрізноманітніших формах з конкуренцією монополій на частково закритих ринках; по-друге, при поєднанні, поступово відбувається зсув від використання цінових методів до нецінових; по-третє, відбувається трансформація ринків на сегменти, під впливом зміни структури попиту від масового споживання до задоволення індивідуального споживчого попиту. В умовах посилення конкуренції за споживача виживають сильніші.

Список використаних джерел

1. Tourism Towards 2030 - [Електроний ресурс] – Режим доступу: <https://www.e-unwto.org/doi/book/10.18111/9789284414024>.
2. Николук О.М. Формування конкурентоспроможності сільськогосподарського підприємства: теорія, методологія, практика [Текст]: дис. ... д-ра екон. наук, спец. 08.00.04 / О.М. Николук, наук. кер. В.В. Зіновчук; Мін - во освіти і науки України, Житом. нац. агрокол. ун-т. – Житомир - 2017. - 506 с.
3. Стратегічний розвиток туристичного бізнесу: монографія // за ред. А.А. Мазаракі. – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т. – 2010. – 569 с.
4. Василенко В.О., Ткаченко Т.І. Конкурентоспроможність підприємств у сфері туристичного бізнесу. Навч. посіб. — К.: Освіта України, 2012. — 508 с.
5. Мальська М.П., Бордун О.Ю. Організація та планування діяльності туристичних підприємств: теорія та практика. Навч. посіб. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 248 с.
6. Тимчишин-Чемерис Ю.В., Пастернак О.І. Напрями підвищення конкурентоспроможності підприємств туристичної сфери в Україні // Міжнародний науковий журнал «Інтернаука» // № 7 (29), 2017. – с. 165-171.
7. Мальська М.П. Економіка туризму: теорія та практика: підручник / М.П. Мальська, М.Й. Рутинський, С.В. Білоус, Н.Л. Мандюк. — К.: «Центр учбової літератури», 2014. - 544с.
8. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / [уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел] – К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. — 1728 с.
9. Гайдук В.А. Конкурентоздатність в умовах сучасного ринку / В.А. Гайдук // Економіка та держава. – 2007. – № 2. – С. 16-17.
10. The competitive position of us Exporters.– № 4. The conference Board. – 1996.– № 101. – p.7
11. Подлепіна П.О. Конкурентоспроможність як чинник підвищення ефективності функціонування готельних підприємств // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. - 2013. - № 1042. - С.128-131.
12. Оберемчук В.Ф. Конкуренція: поняття, стратегія / В.Ф. Оберемчук // Стратегія економічного розвитку України: Наук. зб. – К.: КНЕУ, 2011. – Вип. 5. – С. 211-217.

ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ

УДК 351

*Shaulska H.M.**candidate of Science in Public Administration,
chief consultant of the scientific and organizational department
of the Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine**Шаульська Галина Миколаївна**кандидат наук з державного управління,
головний консультант науково-організаційного відділу
Інституту законодавства Верховної Ради України*

CURRENT CIVIL SOCIETY IN UKRAINE СУЧАСНЕ ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО В УКРАЇНІ

Summary. In the article the author investigates the state of modern civil society in Ukraine, without which it is impossible to create a developed, democratic state, its main characteristics are considered. While reforming the system of public administration and local self-governance and seeking an effective model of public administration in Ukraine, such an analysis is needed to improve the mechanisms of interaction between the authorities and society and create favorable conditions for the development of civil society in Ukraine. Indeed, despite the fact that civil society is a part of a society isolated and independent of the state, it does not develop in itself, it needs to be stimulated, combining the efforts of different levels of government and self-government.

Key words: civil society, public administration, local government, mechanisms of public administration.

Анотація. У статті автором досліджується стан сучасного громадянського суспільства в Україні, без якого неможливо створити розвинену, демократичну державу, розглянуто його основні характеристики. Під час реформування системи державного управління й місцевого самоврядування та пошуків ефективної моделі публічного управління в Україні, такий аналіз потрібен для удосконалення механізмів взаємодії влади і суспільства, створенню сприятливих умов для розвитку в Україні громадянського суспільства. Адже попри те, що громадянське суспільство є частиною суспільства відокремленою і незалежною від держави, воно не розвивається саме по собі, його потрібно стимулювати, поєднавши зусилля різних рівнів управління і самоуправління.

Ключові слова: громадянське суспільство, державне управління, місцеве самоврядування, публічне управління, механізми публічного адміністрування.

Постановка проблеми. Громадянські суспільства в Західних країнах еволюційно розвивались століттями. І відносно недавно значимість громадянського суспільства була актуалізована в посткомуністичних країнах, зокрема й в Україні. Сьогодні не викликає сумнівів той факт, що без розвинутого громадянського суспільства не можна побудувати демократичну державу. Без нього не можна перетворити сучасну малоефективну систему державного управління та місцевого самоврядування в модель публічного управління, яка би відповідала умовам сучасності та задовольняла потреби українського суспільства. Але, громадянське суспільство не розвивається саме по собі, його потрібно стимулювати, поєднавши зусилля різних рівнів управління і самоуправління, реформуючи систему таким чином, щоб вона стала потужним важелем цього процесу. А для ефективності сумісних зусиль потрібно розуміти весь спектр проблем сучасного громадянського суспільства в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питанню присвячені наукові праці багатьох вітчизняних учених, зокрема таких, як М. Баймуратов, В. Барков, О. Білоусов [1], Л. Вінокурова [1], О. Гарань, В. Денисенко, Р. Дворкін, А. Карась, А. Коло-

дій [2], В. Кравчук [3], О. Лотюк [4], М. Михальченко, Т. Мотренко [5], Ю. Оборотов, М. Орзіх, В. Погорілко, В. Полохало, О. Пухкал [6], Т. Розова [1], Ф. Рудич, П. Рабінович, С. Рябов, О. Токовенко, В. Ткаченко, Ю. Тодика, О. Фризький, Г. Щедрова [7] та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. В умовах реформування системи державного управління, місцевого самоврядування в Україні підвищився інтерес до багатопланової проблематики громадянського суспільства, без якого неможливо розробити власну українську модель публічного управління, отже наукова робота в цьому напрямку триває.

Метою статті є аналіз сучасного громадянського суспільства в Україні та його проблем, що необхідно для більш глибокого розуміння змін, які потрібно здійснити в системі державного управління, місцевого самоврядування в Україні та розробки сучасної моделі публічного управління з дієвими механізмами взаємодії влади і суспільства.

Виклад основного матеріалу. Громадянське суспільство є частиною суспільства відокремленою і незалежною від держави; воно забезпечує права індивідів і зокрема, право власності; громадянське

суспільство є сукупністю багатьох незалежних економічних одиниць, які діють незалежно від держави і конкурують одна з одною. Іноді його ще називають «третім сектором», яке в демократичних країнах є проміжною ланкою між громадянами і державою.

Отже, громадянське суспільство виступає джерелом, ресурсом і показником демократичної правової соціальної держави. Критеріями його розвитку є економічний, політичний та соціокультурний рівень. Економічний рівень, т.б. наявність різних форм власності, стійке існування вільних власників засобів виробництва, свободи вибору діяльності, економічної самореалізації. Політичний – наявність і реальна працездатність форм, методів, технологій, механізмів взаємодії влади і громадян на всіх рівнях: державному і місцевого самоврядування. Соціокультурний – наявність громадянської культури у політиків і громадян.

Надаючи характеристику сучасного громадянського суспільства в Україні, варто звернути увагу на маргіналізацію громадського життя, про що свідчить новітня історія України. Протягом двадцяти шести років українці демонструють свою здатність активно долучатися до страйків, демонстрацій, з переростанням у більш масштабні: Помаранчеву революцію (2004 р.), Революцію гідності (2013-2014 рр.). Такі сплески громадської активності змінюються періодами спаду через зневіру українських громадян у політиках. А низька активність громадян у громадському житті негативно впливає на становлення демократичного суспільства.

Важливе значення для демократичних трансформацій України відіграє й такий чинник, як політична культура громадян. Як зазначав відомий дослідник громадянського суспільства Е. Геллнер, «Люди є продуктом культури. Вони формуються всередині культури й тому не можуть підійти до неї ззовні, щоб обрати собі підходяще суспільство...» [8]. Тобто, повноцінне, розвинене громадянське суспільство є можливим лише як результат поступового дозрівання громадянина, формування демократичної політичної і правової культури народу. Отже, в українському суспільстві політичної культури громадяни ще мають набутти.

Підвищення рівня політичної культури населення має відбуватись з розширенням масового доступу до влади та її інститутів, створенням нових можливостей участі громадян у управлінні державними і суспільними справами. Адже ще однією проблемою на шляху формування громадянського суспільства в Україні є низький рівень довіри громадян до влади, що спричинено:

- недостатньою відкритістю, прозорістю та підзвітністю суспільству органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування;
- відсутністю умов для забезпечення широкого ефективного представництва інтересів громадян в органах виконавчої влади та органах місцевого самоврядування;
- відсутністю регулярного партнерського діалогу влади і громадськості з найважливіших питань життя суспільства і держави;

- неналежним рівнем громадського контролю за діяльністю органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування;

- недосконалістю механізмів впливу інститутів громадянського суспільства на прийняття управлінських рішень та їх реалізацію;

- недостатньою участю інститутів громадянського суспільства у формуванні та реалізації державної, регіональної, місцевої політики (багаторівневого управління);

- відсутністю належних умов для утворення та функціонування інститутів громадянського суспільства, які мають сприяти розвитку громадської активності та громадянської культури; тощо.

Урядовими актами до інститутів громадянського суспільства в Україні віднесено: громадські організації, професійні та творчі спілки, організації роботодавців, благодійні і релігійні організації, органи самоорганізації населення, недержавні засоби масової інформації та інші невідприємницькі товариства і установи, легалізовані відповідно до законодавства [11].

Таким чином, інститути громадянського суспільства були унормовані як система суб'єктів, наділених правами і обов'язками щодо відстоювання своїх легітимних інтересів у процесі подальшої розбудови громадянського суспільства в Україні та участі в управлінні державними справами, зокрема, у формуванні та реалізації державної правової політики.

На сьогоднішній день громадянами створена велика кількість інститутів громадянського суспільства. За даними органів юстиції в Україні легалізовано/ зареєстровано близько 50 тис. громадських формувань (з деякими щорічними коливаннями), з яких – 66% становлять місцеві, всеукраїнські та міжнародні громадські організації, 0,3% політичні партії, 31% місцеві, всеукраїнські та міжнародні благодійні організації [11]. Однак, розпорошеність інститутів громадянського суспільства, той факт, що багато з них копіюють функції один одного і, найголовніше, майже не діють, – підриває довіру українських громадян до їх можливостей і, навіть, необхідності.

Деякі з громадських організацій створювались та структурно формувались за принципом «добровільно-примусового вступу», що спричинило значні проблеми у подальшому їх існуванні. Авторитарний принцип формування є неприпустимим в умовах демократизації країни. Такий стан заважає процесам становлення українського громадянського суспільства. Адже, незважаючи на те, що законодавством України досить повно визначена адміністративна правосуб'єктність громадських організацій, а це дає широкі можливості їх залучення до державного управління, проте, самі організації ці механізми майже не використовують. Існують певні труднощі щодо їх солідарності, цілеспрямованості, ініціативності та усвідомленні власної значущості у досягненні завдань громадянського суспільства. Отже, необхідно провести моніторинг діяльності об'єднань громадян на предмет їх ефективності та ліквідувати ті з них, які не працюють,

можливо переглянути процедуру реєстрації об'єднань громадян.

Досвід зарубіжних країн свідчить, що для розвитку громадянського суспільства необхідна активізація процесу роздержавлення усіх сфер суспільного життя, формування справжніх інститутів громадянського суспільства як ринкового, так і неринкового характеру (споживчі товариства, благодійні фонди, асоціації, клуби за інтересами тощо), адже це і є соціальна база громадянського суспільства. Але в Україні розвиток різних форм громадського самоврядування гальмується (інколи штучно створеними) труднощами. Про що зазначається в указі Президента України від 26.02.2016 № 68/2016, яким була затверджена Національна Стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016 – 2020 роки [12]. Зокрема:

– «благодійники не мають ефективних стимулів з боку держави, зокрема податкових, обтяжені бюрократичними процедурами, відсутній дієвий механізм захисту від шахрайства та інших зловживань у сфері благодійництва;

– більшість організацій громадянського суспільства не має доступу до державної фінансової підтримки через її обмежений обсяг, незастосування прозорих конкурсних процедур та надання необґрунтованих переваг окремим видам організацій громадянського суспільства; реалізацію програм (проектів, заходів), розроблених організаціями громадянського суспільства, для виконання (реалізації) яких надається фінансова підтримка держави, ускладнюють надмірно короткі строки, протягом яких вона надається, та необґрунтовані обмеження на види витрат, які можуть бути профінансовані за рахунок бюджетних коштів;

– недостатніми є стимули щодо здійснення організаціями громадянського суспільства підприємницької діяльності, спрямованої на вирішення соціальних проблем (соціальне підприємництво), долучення таких організацій до надання соціальних послуг зі сприяння у працевлаштуванні та професійної підготовки соціально вразливих верств населення; тощо» [12].

Отже, враховуючи те, що громадянське суспільство визначається як суспільство з наявністю розвиненої мережі різноманітних відносин між рівними, автономними в своїх діях суб'єктами, які здійснюються без посередництва держави; суспільство, в якому існують суспільні інститути, які відображають увесь спектр інтересів громадян та соціальних груп, захищають їх у стосунках з державою; суспільство з усталеною системою цінностей, –можемо зробити деякі висновки.

Висновки. Дослідження сучасного громадянського суспільства в Україні дозволяє зауважити, що головними ознаками, які його характеризують є стан розвиненості інститутів (різноманітних об'єднань громадян та засобів масової інформації) та рівень громадської активності населення. Такі характеристики, як: маргіналізація громадського життя; рівень політичної культури громадян; необхідність

розширення доступу до влади, аби підвищити низький рівень довіри громадян до влади; розпорошеність інститутів громадянського суспільства; соціальна база громадянського суспільства – потребують уваги науковців і урядовців, які проводять реформування країни.

І хоча громадянське суспільство є частиною суспільства відокремленою і незалежною від держави – воно не розвивається саме по собі, його потрібно стимулювати, поєднувати зусилля різних рівнів управління і самоуправління, реформуючи систему таким чином, щоб вона стала потужним важелем цього процесу. Отже, на сучасному етапі розвитку, роль держави, органів влади, полягає у тому, щоб трансформувати систему державного управління, місцевого самоврядування в ефективну модель публічного управління з дієвими механізмами, які сприятимуть розвитку громадянського суспільства в Україні. У подальшій розбудові його необхідно орієнтуватися на європейські стандарти забезпечення та захисту прав і свобод громадян, впровадження практики «належного врядування», відкритості, прозорості та підзвітності інститутів влади, створення умов для різноманіття суспільних інтересів, у тому числі соціально-економічних, культурних, релігійних тощо, і форм громадського самоврядування (суспільних рухів, асоціацій, об'єднань).

Список використаної літератури:

1. Громадянське суспільство: історія та сучасність : монографія / [Т. В. Розова, О. С. Білоусов, Л. В. Вінокурова та ін.] ; за заг. ред. Т. В. Розової. – Одеса : Юрид. л-ра, 2010. – 344 с.
2. Колодій А. На шляху до громадянського суспільства. Теоретичні засади й соціокультурні передумови демократичної трансформації в Україні. Монографія. – Львів: Червона Калина, 2002. – 275 р.
3. Кравчук В.М. Громадські організації і держава: взаємовідносини в умовах формування громадянського суспільства в Україні (теоретико-правові аспекти): Монографія / В.М. Кравчук. – Тернопіль: ТЗОВ (Терно-граф), 2011. – 260 с.
4. Лотюк О.С. Конституційні засади розвитку та функціонування громадянського суспільства в Україні : монографія / О. С. Лотюк. – К., 2014. – 406 с.
5. Шаульська Г.М. Механізми взаємодії громадськості з органами публічної влади в Україні: монографія / за заг. ред. д. філос. н., професора, академіка Національної академії педагогічних наук України Т.В. Мотренка. – К. : Інститут законодавства Верховної Ради України, 2018. 200 с. URL: <http://delta.e-autopay.com/buy/369804>
6. Пухкал О. Г. Модернізація державного управління в контексті розвитку громадянського суспільства в Україні: монографія / О. Пухкал. – К. : 2010. – 287 с.
7. Щедрова Г.П. Громадянське суспільство та політична культура: теоретичний і прикладний аспекти: Монографія. – Луганськ: Вид-во «Елтон-2», 2009. – 308 с.

8. Ernest Gellner. *Conditions of Liberty: Civil Society and Its Rivals*. 1994. 225 p.
9. Взаємодія держави та інститутів громадянського суспільства
Мін`юст України: Роз`яснення від 03.02.2011 р.
URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0018323-11>
10. Про громадські об`єднання : Закон України від 22.03.2012 р. № 4572-VI. – URL: zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4572-17
11. Характеристика громадських формувань як інститутів громадянського суспільства. Роз`яснення Міністерства юстиції від 24.01.2011 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0016323-11>
12. Про сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні
Президент України; Указ, Стратегія від 26.02.2016 № 68/2016. URL: <http://www.president.gov.ua/documents/682016-19805>

#6 (34), 2018 część 2
Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe
(Warszawa, Polska)
Czasopismo jest zarejestrowane i publikowane w Polsce. W czasopiśmie publikowane są artykuły ze wszystkich dziedzin naukowych. Czasopismo publikowane jest w języku polskim, angielskim, niemieckim i rosyjskim.

Artykuły przyjmowane są do dnia 30 każdego miesiąca.

Częstotliwość: 12 wydań rocznie.

Format - A4, kolorowy druk

Wszystkie artykuły są recenzowane

Każdy autor otrzymuje jeden bezpłatny egzemplarz czasopisma.

Bezpłatny dostęp do wersji elektronicznej czasopisma.

Zespół redakcyjny

Redaktor naczelny - Adam Barczuk

Mikołaj Wiśniewski

Szymon Andrzejewski

Dominik Makowski

Paweł Lewandowski

Rada naukowa

Adam Nowicki (Uniwersytet Warszawski)

Michał Adamczyk (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Peter Cohan (Princeton University)

Mateusz Jabłoński (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)

Piotr Michalak (Uniwersytet Warszawski)

Jerzy Czarnecki (Uniwersytet Jagielloński)

Kolub Frennen (University of Tübingen)

Bartosz Wysocki (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Patrick O'Connell (Paris IV Sorbonne)

Maciej Kaczmarczyk (Uniwersytet Warszawski)

Dawid Kowalik (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)

Peter Clarkwood (University College London)

#6 (34), 2018 part 2
East European Scientific Journal
(Warsaw, Poland)
The journal is registered and published in Poland. The journal is registered and published in Poland. Articles in all spheres of sciences are published in the journal. Journal is published in **English, German, Polish and Russian.**

Articles are accepted till the 30th day of each month.

Periodicity: 12 issues per year.

Format - A4, color printing

All articles are reviewed

Each author receives one free printed copy of the journal

Free access to the electronic version of journal

Editorial

Editor in chief - Adam Barczuk

Mikołaj Wiśniewski

Szymon Andrzejewski

Dominik Makowski

Paweł Lewandowski

The scientific council

Adam Nowicki (Uniwersytet Warszawski)

Michał Adamczyk (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Peter Cohan (Princeton University)

Mateusz Jabłoński (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)

Piotr Michalak (Uniwersytet Warszawski)

Jerzy Czarnecki (Uniwersytet Jagielloński)

Kolub Frennen (University of Tübingen)

Bartosz Wysocki (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Patrick O'Connell (Paris IV Sorbonne)

Maciej Kaczmarczyk (Uniwersytet Warszawski)

Dawid Kowalik (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)

Peter Clarkwood (University College London)

Igor Dzedzic (Polska Akademia Nauk)
Alexander Klimek (Polska Akademia Nauk)
Alexander Rogowski (Uniwersytet Jagielloński)
Kehan Schreiner(Hebrew University)
Bartosz Mazurkiewicz (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)
Anthony Maverick(Bar-Ilan University)
Mikołaj Żukowski (Uniwersytet Warszawski)
Mateusz Marszałek (Uniwersytet Jagielloński)
Szymon Matysiak (Polska Akademia Nauk)
Michał Niewiadomski (Instytut Stosunków Międzynarodowych)
Redaktor naczelny - Adam Barczuk

1000 kopii.

Wydrukowano w «Aleje Jerozolimskie 85/21, 02-001 Warszawa, Polska»

Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe

Aleje Jerozolimskie 85/21, 02-001
Warszawa, Polska

E-mail: info@eesa-journal.com ,

<http://eesa-journal.com/>

Igor Dzedzic (Polska Akademia Nauk)
Alexander Klimek (Polska Akademia Nauk)
Alexander Rogowski (Uniwersytet Jagielloński)
Kehan Schreiner(Hebrew University)
Bartosz Mazurkiewicz (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)
Anthony Maverick(Bar-Ilan University)
Mikołaj Żukowski (Uniwersytet Warszawski)
Mateusz Marszałek (Uniwersytet Jagielloński)
Szymon Matysiak (Polska Akademia Nauk)
Michał Niewiadomski (Instytut Stosunków Międzynarodowych)
Editor in chief - Adam Barczuk

1000 copies.

Printed in the "Jerozolimskie 85/21, 02-001 Warsaw, Poland»

East European Scientific Journal

Jerozolimskie 85/21, 02-001 Warsaw,
Poland

E-mail: info@eesa-journal.com ,

<http://eesa-journal.com>